UNIVERZITET SINGIDUNUM

DEPARTMAN ZA POSTDIPLOMSKE STUDIJE I MEĐUNARODNU SARADNJU

POSLOVNA EKONOMIJA
MASTER STUDIJSKI PROGRAM

MASTER RAD

UTICAJ SIVE EKONOMIJE NA ŽIVOTNI STANDARD GRAĐANA

Mentor: prof. dr D. Veličković

Student: Bojana Tešić
Broj indeksa: 400558/2011

Beograd, Novembar 2014.

SAŽETAK

Standard nekog društva ogleda se kroz kupovnu moć članova društva, odnosno kroz artikle potrošačke korpe. Prema opštem shvatanju životni standard se odnosi na materijalno blagostanje. Žan Furasti, francuski ekonomista i sociolog, je dao definiciju životnog standarda: „Životni standard se meri količinom dobara i usluga koje se mogu kupiti za prosečni nacionalni prihod.“[1] Upravo ta količina dobara i usluga koje se mogu kupiti za prosečan lični dohodak, na nacionalnom ili nekom drugom nivou, predstavlja prosečnu potrošačku korpu.
Napravićemo analizu potrošačke korpe, odnosno sagledati arikle i njihove cene na formalnom i neformalnom tržištu, te napraviti komparaciju sa visinom prosečnog dohotka odnosno penzije, i izraziti uticaj sive ekonomije na potrošačku korpu, odnosno na životni standard građana.

Subotica sa oko 100.000 stanovnika predstavlja malo tržište, a tražnja za proizvodima iz potrošačke korpe je, može se reći, konstantna. Jedino je upitno da li građani mogu sebi priuštiti iste.

[1] Volfgang Zaks, Rečnik razvoja vodič kroz znanje kao moć, Svetovi, Novi Sad (preuzeto 13.03.2014.)

SADRŽAJ

SAŽETAK **2**

UVOD **5**

1. METODOLOGIJA ISTRAŽIVAČKOG RADA **7**

1.1. PREDMET ISTRAŽIVAČKOG RADA 7
1.2. CILJEVI RADA 7
1.3. HIPOTETIČKI OKVIR 7
1.4. IZVORI PODATAKA I METODE PRIKUPLJANJA 7

2. ŽIVOTNI STANDARD **8**

2.1. AGREGATI MERENJA ŽIVOTNOG STANDARDA 10
2.1.1. DOHODAK KAO AGREGAT ŽIVOTNOG STANDARDA 10
2.1.1.1. STRUKTURA STANOVNIŠTVA SUBOTICE 11
2.1.1.2. LIČNI DOHODAK - STRUKTURA 12
2.1.1.3. STRUKTURA ZAPOSLENOSTI I PRIMANJA STANOVNIKA SUBOTICE 13
2.1.2. POTROŠNJA KAO AGREGAT ŽIVOTNOG STADARDA 24
2.1.2.1. POTROŠNJA 24
2.1.2..2 LIČNA POTROŠNJA 25
2.1.2.3. OPŠTA POTROŠNJA 26
2.1.2.4. INVESTICIONA POTROŠNJA 27
2.2. KUPOVNA MOĆ I KUPOVNE NAVIKE STANOVNIŠTVA 29
2.3. CENA – POJAM, ZNAČAJ I FUNKCIJA 29
2.3.1. VRSTE CENA 30
2.3.2. CENA – INSTRUMENT MARKETING MIKSA 31
2.4. UTVRĐIVANJE CENE KOŠTANJA I FAKTORI KOJI UTIČU NA FORMIRANJE CENA I FORMIRANJE CENA 32
2.4.1. TROŠKOVI 33
2.4.2. TRAŽNJA 34
2.4.2.1. Činioci tražnje 34
2.4.2.2. Faktori tražnje 35
2.4.3. KONKURENCIJA 35
2.4.4. ODREĐIVANJE FINALNE CENE 37
2.4.5. EKONOMSKA POLITIKA I DRŽAVNA KONTROLA CENA 37
2.5. POTROŠAČKA KORPA 38
2.5.1. METODOLOGIJA IZRADE POTROŠAČKE KORPE 38
2.5.1.1. Prosečna potrošačka korpa 40
2.5.2. ANALIZA POTROŠAČKE KORPE 41

3. UTICAJ SIVE EKONOMIJE NA ŽIVOTNI STANDARD DRUŠTVA **57**

3.1. POJAM I UZROCI NASTAJANJA SIVE EKONOMIJE 57
3.1.1. Uzroci sive ekonomije iz oblasti poreskog sistema 58
3.1.2. Institucije rada kao faktor podsticanja sive ekonomije 59
3.1.3. Ostali institucionalno-ekonomski uzroci sive ekonomije u Srbiji 60
3.1.4. Uzroci iz finansijskog sektora 61
3.2. POZITIVNE I NEGATIVNE STRANE SIVE EKONOMIJE 61
3.2.1. Pozitivne strane 62
3.2.2. Negativne strane 62
3.3. METODE PROCENE SIVE EKONOIJE 64
3.4. EUROSTATOV PRISTUP IZRAČUNAVANJA STEPENA SIVE EKONOMIJE 65
3.5. SIVA EKONOMIJA U SRBIJI 65
3.5.1. UTICAJ SIVE EKONOMIJE NA LIČNI DOHODAK 67
3.6. ZAPOSLENOST GRAĐANA U SIVOJ EKONOMIJI 71
3.6.1. Privređivanje na crno u Subotici 72

3.6.1.1. Neformalna ekonomija u trgovini 73
3.6.1.2. Neformalna ekonomija u turizmu i ugostiteljstvu 73
3.6.1.3. Neformalna ekonomija u građevinarstvu 74
3.6.2. Glavni uzroci sive ekonomije u Subotici 74
3.7. POSLEDICE SIVE EKONOMIJE 75
3.8. SMANJENJE OBIMA SIVE EKONOMIJE 77
3.8.1. Smanjenje sive ekonomije prema rezultatima ankete 79

ZAKLJUČAK 81

LITERATURA 83

UVOD

Na osnovu podata*k*a objavljenih od strane relevantnih institucija – Zavoda za statistiku Republike Srbije, Ministarstva za rad, zapošljavaje i socijala pitanja, Ministarstva trgovine, turizma i telekomunikacija, i drugih, zaključićemo na kom nivou je životni standard građana Subotice. Životni standard građana, opšte je poznato, se ogleda kroz obim i kvalitet artikala potrošačke korpe. Kroz ovaj rad proćićemo kroz podatke koji su veoma značajni za izražavanje standarda društva, te ćemo videti u kojoj meri i na koji način siva ekonomija utiče na standrad građana Subotice.

U prvom delu će biti iskazani pojam i agregati merenja životnog standarda. Tu će biti više reči o dohotku i potrošnji kao agregatima životnog standrada.
Kroz dohodak kao agregat životnog standarda će biti izraženi podaci koji su bitni za demografski prikaz stanovištva, kao i prosečne visine dohodaka različitih kategorija.
Kroz potrošnju kao agregat životnog standarda će biti prikazani i bliže predstvaljeni oblici potrošnje. U ovom delu će biti više o kupovnoj moći i navikama stanovništa Subotice. S obzirom da je potrošnja uslovljena visinom cena, kao i da su navike potrošača uslovljene ovom kategorijom, biće bliže predstavljen ovaj pojam.

Kada se izvrši komparacija svih navedenih podataka, možemo videti kolika su primanja i troškovi, odnosno kolika su raspoloživa sredstva stanovnika Subotice. Tu ćemo napraviti prikaz i pregled cena artikala potrošačke korpe, te napraviti poređenje sa cenama istih artikla na sivom tržištu, i izraziti koliko se uštedi kupovinom na pomenutom tržištu. Pre svega, biće izneta metodologija izrade potrošačke korpe, na osnovu koje smo napravili naš prikaz.
Izrazićemo i potrošačku korpu kroz zvanične publikacije Zavoda za statistiku, te napraviti komparaciju.

U drugom delu će biti reči o uticaju sive ekonomije na životni standard. Siva ekonomija se u bilo kojoj zemlji mora procenjivati i analizirati na osnovu dubinskog poznavanja načina na koji funkcioniše privredni sistem. Drugim rečima, ona se procenjuje posredno i za njeno identifikovanje neophodna je suptilna analiza i odgovarajući istraživači.

U ovom delu ćemo pokušati da se bliže upoznamo sa pojmom sive ekonomije, kao i njenim posledicama po jedno društvo. Koristićemo istraživanja koja su sprevedena u Srbiji i na nivou Subotice, kroz dve ankete koje su sproveli Stalno radno telo socijalno-ekonomskog saveta Republike Srbije za ekonomska pitanja - Efikasno suzbijanje sive ekonomije i Udruženje preduzetnika.

Pre svega ćemo predstaviti i objasniti pojam sive ekonomije, te izneti definicije pojedinih autora koji su se bavili ovom temom. U nastavku će biti reči o uzrocima ove pojave, gde ćemo videti faktore koji utiču na pojavu i razvoj sive ekonomije.

Biće predstvljene metode procene sive ekonomije, i tu će bliže biti predstavljeni direktni, indirektni i statistički metodi procene.
Potom ćemo izraziti pozitivne i negativne efekte sive ekonomije po državu i društvo, i objasniti na koji način neformalna ekonomija, koja sama po sebi ima negativne posledice, može imati pozitivne uticaje.

Naredno poglavlje će se odnositi na pojavu sive ekonomije u zemljama čija je privreda u tranziciji. Tu ćemo bliže predstaviti Eurostatov pristup merenju sive ekonomije. U nastvaku će biti reči o sivoj ekonomiji u Srbiji, odnosno o privređivanju na crno gde ćemo pobliže objasniti na koji način se izbegava plaćanje poreza kao i posledice istog, radu na crno, kao i o finansijskim malverzacijama i pranju novca.

Zatim će biti reči o sivoj ekonomiji u Subotici, gde ćemo putem ankete „Izgradnja partnerstva za smanjenje neformalne ekonomije u Srbiji", koji je finansirala Progetto Sviluppo CGIL iz Italije, izraziti privređivanje i rad na crno u našem gradu. U ovom delu će biti reči o Tršnici i njenom poslovanju.

Kako bismo zaokružili priču moramo izneti posledice sive ekonomije na državu i društvo, te predstaviti mere za efikasno suzbijanje neformalne ekonomije koje su izneli eminentni ekonomski stručnjaci, kao i koje mere je Vlada Republike Srbije sprovela u prethodom periodu, te šta je postignuto na osnovu istih.

1. METODOLOGIJA ISTRAŽIVAČKOG RADA

1.1. PREDMET ISTRAŽIVAČKOG RADA

Predmet istraživanja ovog rada je životni standard stanovništva u Subotici, i uticaj sive ekonomije na isti. Da bismo došli do podataka koji su od krucijalnog značaja da bi se izrazio životni standrad građana, moraju se izneti činjenična stanja o demografskoj slici i socijalno ekonomskom položaju porodica, odnosno (ne)zaposlenosti i zaposlenosti građana u neformalnoj ekonomiji u Subotici s jedne strane, i visine cena artikala iz potrošačke korpe s druge, čime ćemo imati bliži uvid u kupovnu moć stanovništva.

1.2. CILJEVI RADA

Naučni cilj rada je da se na osnovu analize kupovne moći građana Subotice izvedene na osnovu zvaničnih podataka, analize ponude i potražnje na formlnom i neformalnom tržištu i kupovnih navika potrošača, u ovom slučaju građana Subotice, utvrdi u kojoj meri neformalna ekonomija i sivo tržište utiču na kupovnu moć stanovništva i životni standard.

Društveni cilj rada je da se na osnovu zvaničnih informacija relevantnih institucija utvrdi stvarno stanje tržišta Subotice, kao i stvarna kupovna moć njenih građana.

1.3. HIPOTETIČKI OKVIR

Glavna hipoteza:

- Standard građana se ogleda kroz obim i kvalitet artikala iz potrošačke korpe.
- Siva ekonomija ima višestruke uticaje na životni standrad građana. Svojim pozitivnim i negativnim stranama, siva ekonomija podiže kupovnu moć građana.

1.4. IZVORI PODATAKA I METODE PRIKUPLJANJA

Na osnovu zvaničnih podataka objavljenih u publikacijama Zavoda za statistiku Republike Srbije, Fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje, podataka dobijenih od Nacionalne službe za zapošljavanje i drugih relevantnih institucija, statističkom metodom istraživanja objektivnih činjenica i komparacijom utvrdićemo kupovnu moć građana Subotice.

2. ŽIVOTNI STANDARD

Životni standard je prema širem shvatanju ukupnost uslova života i rada pojedinih slojeva stanovništva jedne zemlje u određenom vremenskom periodu. Takođe, obuhvata materijalne, radne i društvene uslove života, kao i mogućnosti zadovoljavanja duhovnih potreba, slobodnog kretanja i slobodne razmene ljudi i dobara.[2]
Uži smisao životnog standarda je identičan sa životnim nivoom koji meri već ostvarene rezultate. U širem smislu životni standard predstavlja poželjni stupanj zadovoljenosti potreba.[3]
Neki autori pod pojmom životnog standarda podrazumevaju sve uslove života ličnosti u datom društvenom sistemu.[4]

Pojam životnog standarda je u uskoj vezi sa ličnom potrošnjom, pa kretanje oblika potrošnje, obim i dinamika promene strukture potrošnje, neposredno utiču na kretanje nivoa životnog standarda.[5]

Faktori koji određuju nivo životnog standarda su faktori koji čine determinante lične i opšte potrošnje

- Obim i struktura materijalne proizvodnje i usluga
- Visina i namenska raspodela nacionalnog dohotka
- Visina fonda lične potrošnje i kriterijumi njegove raspodele

Prosečan životni standard stanovništva se može meriti pomoću četiri osnovna indikatora

- Bruto domaći proizvod
- Neto nacionalni proizvod
- Lični dohodak
- Lični raspoloživi dohodak

Bruto domaći proizvod predstavlja vrednost finalnih dobara i usluga proizvedenih u granicama jedne zemlje u periodu od godinu dana. Predstavlja zbir privatne, investicione i državne potrošnje uvećan za vrednost neto izvoza koji se dobija kao razlika između izvoza i uvoza posmatrane zemlje.[6] Može se utvrditi na tri načina: metod proizvoda, metod dohotka i metod izdatka.
Metod proizvoda meri vrednost GDP sabirajući vrednost svih proizvoda i usluga proizvedenih u zemlji u periodu od godinu dana.
Metod dohotka polazi od dohodaka koje generiše proizvodnja dobara i usluga. Taj iznos mora biti jednak zbiru svih dodatih vrednosti. Odnosno, bruto domaći proizvod jednak je bruto domaćem dohotku.
Metod troškova ili izdataka u izračunavanju GDP sabira sve izdatke na finalne proizvode koje imaju potrošači, država, nosioci investicione delatnosti i inostranstvo. To su izdaci potrošača, izdaci države, izdaci na investicije, izvoz dobara i usluga i uvoz dobara i usluga.

[2] Vidanović, I., Rečnik socijalnog rada, str 430, Beograd 2006. (preuzeto 13.02.2014.)
[3] http://web.efzg.hr/dok/MGR/Bogdan/Predavanje4_%C5%BEivotni_standard.pdf (preuzeto 13.02.2014.)
[4] Stakić, B., Barać, S., Osnovi ekonomije, str. 171, Subotica 2006. (preuzeto 13.02.2014.)
[5] Stakić, B., Barać, S., Osnovi ekonomije, str. 171, Subotica 2006. (preuzeto 13.02.2014.)
[6] Veličković, D., Barać, S., Makroekonomija, str 108, 109, Beograd 2009. (preuzeto 13.02.2014.)

Neto nacionalni proizvod se ne koristi toliko često pri merenju društvenog blagostanja kao bruto društveni proizvod. Neto nacionalni proizvod se dobija kada se od bruto domaćeg proizvoda oduzme amortizacija.[7]
Lični dohodak meri proporciju nacionalnog dohotka koja se isplaćuje pojedincima, odnosno domaćinstvima u raznim formama dohotka. Nije najčistija mera jer obuhvata i poreze koji se plaćaju državi. Dobija se kada se od nacionalnog dohotka oduzmu korporativni profiti minus dividende, kamate i doprinosi za socijalno osiguranje i dodaju lični prihodi od kamata, dividendi i transferna plaćanja.[8] Dakle, lični dohodak je dohodak domaćinstava pre plaćanja poreza na lični dohodak ali posle plaćanja doprinosa za socijalno osiguranje.
Lični raspoloživi dohodak je bolja mera tekuće potrošnje jer je lični raspoloživi dohodak umanjen za porez na dohodak i ostale poreze koje pojedinci plaćaju državi. Predstavlja zbir lične potrošnje, kamata plaćenih biznisu i transfernih plaćanja strancima.[9]

Agregati za merenje životnog standarda su dohodak, odnosno prihodi domaćinstva i potrošnja domaćinstva. U visoko razvijenim zemljama i u većem delu Latinske Amerike životni standard i siromaštvo se procenjuju na osnovu dohotka[10]. Potrošnja predstavlja pouzdaniju meru blagostanja stanovništva zbog svoje stabilnosti, obuhvatnosti i usklađenosi tokom dužeg vremenskog perioda, dok je prihod domaćinstva podložan kratkoročnim fluktuacijma[11].
Ernst Engel, nemački statističar i ekonomista, je uočio kako su struktura i visina potrošnje usko povezani sa visinom dohotka. Na nižim nivoima dohotka, dohodak se pretežno ili sav troši na osnovne životne potrepštine kao što su hrana i stanovanje. Povećanjem dohotka izdaci na hranu rastu ali se u relativnom izrazu oni smanjuju. Daljim povećanjem dohotka povećavaju se i izdaci na luksuz, odeću i rekreaciju.

Najvažnije, životni standrad se ogleda kroz obim i kvalitet proizvoda iz potrošačke korpe. Potrošačka korpa je, može se reći, indikator kupovne moći stanovništva. Čini je skup proizvoda koje potroši jedno domaćinstvo u periodu od mesec dana.

[7] Josifidis, K., Makroekonomija Principi teorije politike, str 166-167, Novi Sad, 2004. (preuzeto 13.02.2014.)
[8] Josifidis, K., Makroekonomija Principi teorije politike, str 168, Novi Sad, 2004. (preuzeto 13.02.2014.)
[9] Josifidis, K., Makroekonomija Principi teorije politike, str 168, Novi Sad, 2004. (preuzeto 13.02.2014.)
[10] http://web.efzg.hr/dok/MGR/Bogdan/Predavanje4_%C5%BEivotni_standard.pdf (preuzeto 13.02.2014.)
[11] Studija o životnom standardu, Srbija 2002-2007. (str 30), Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd 2008. (preuzeto13.02.2014.)

2.1. AGREGATI MERENJA ŽIVOTNOG STANDARDA

Od dužine vremenskog perioda u kome se meri životni standard zavisi da li će se koristiti dohodak ili potrošnja kao mera životnog standarda. Dohodak i potrošnja su dva različita koncepta. Oba agregata predstavljaju aproksimaciju korisnosti. Referentni period za merenje životnog standarda je obično godinu dana.
Prednosti jednog agregata su najčešće nedostaci drugog agregata i obrnuto, dok korišćenje oba agregata može biti korisno kod formulisanja specifičnih politika.
Potrošnja kao agregat životnog standarda ima prednost nad dohotkom u zemljama niskog i srednjeg nivoa razvoja, u kojima je veći obim sive ekonomije i dohotka od samozaposlenosti.

2.1.1. DOHODAK KAO AGREGAT ŽIVOTNOG STANDARDA

Dohodak kao agregat životnog standarda obuhvata sledeće komponente:

- Zarade
- Dohodak od samozaposlenosti (uključujući poljoprivredu)
- Doznake iz inostranstva
- Socijalne transfere (penzije, dečji dodatak, materijalno obezbeđenje porodice i dr.)
- Dohodak od kapitala (renta, dividenda, kamata i sl.)
- Ostale dohotke
- Dohodak u naturi
- Primljene poklone

Domaćinstva zasnivaju svoje odluke o potrošnji na osnovu stalnog dohotka.Tekući dohodak može biti veći ili manji od stalnog dohotka.
Domaćinstva s niskim dohotkom veoma često su suočena s povremenim smanjenjem tekućeg dohotka te koriste štednju, pozajmice, kredite od banke da bi održala prethodni nivo potrošnje i uobičajeni životni standard. Nivo potrošnje koji je finansiran kreditom, pozajmicom i slično nije održiv na dug rok. Ali, mnogi istraživači ipak prednost daju dohotku kao agregatu životnog standarda.

Prednosti metode “dohotka” se ogledaju u tome što dohodak obuhvata ograničen broj komponenti, znatno manji u odnosu na komponente potrošnje, pored toga pri prikupljanju podataka za izražavanje statističkih rezultata ankete o dohotku su nekoliko puta jeftinije u odnosu na ankete o potrošnji.
Dohodak omogućuje da lica slobodno donose odluku o tome koliko će trošiti, jer i lice s visokim dohotkom može odlučiti da malo troši.

Nedostaci dohotka kao agregata se ogledaju u skrivanju pojedinih podataka kada se radi statističko istraživanje, odnosno može doći i do slučajnog neprijavljivanja dela dohotka ili pojedinih komponenti dohotka. Neke delove dohotka je teže meriti, kao što je dohodak od samozaposlenosti, u oblasti poljoprivrede, dohodak od poljoprivredne proizvodnje za sopstvene potrebe, i van ove delatnosti. Veoma je teško razgraničiti poslovne transakcije od transakcija potrošnje domaćinstva.

I pored svega, znatan deo dohotka od samozaposlenosti vezuje se za sivu ekonomiju, koji se nerado iskazuje kod ispitivanja.
Dohodak može biti potcenjen zbog neregistrovanih doznaka iz inostranstva.
U zemljama s velikim obimom sive ekonomije dohodak ne bi predstavljao adekvatniju meru blagostanja u odnosu na potrošnju, i procene siromaštva bazirane na potrošnji obično su niže u odnosu na procene siromaštva baziranih na dohotku.

Da bi što preciznije objasnili dohodak kao pojam, kao i uticaj dohotka na kupovnu moć, trebalo bi predstaviti demografsku sliku stanovništva Subotice, da bi prikazali broj zaposlenih, odnosno nezaposlenih lica, i penzionera. Nakon toga trebalo bi predstaviti strukturu i visinu primanja.

2.1.1.1. STRUKTURA STANOVNIŠTVA SUBOTICE

Struktura stanovništva se ogleda kroz više aspekata: biološka, demografska i ekonomska. Biološka struktura se odnosi na polnu, starosnu i rasnu strukturu, demografska struktura se ogleda kroz etničku i religijsku pripadnost nekog naroda određenoj grupaciji dok se ekonomska struktura, pak, ogleda kroz broj zaposlenih u privrednim sektorima u određenim privrednim granama.

Biološka struktura se veoma često svrstava pod demografsku strukturu, te se u literaturi, i drugim publikacijama ne izdvaja kao samostalna.

Na osnovu podataka obrađenih od strane Zavoda za statistiku Republike Srbije, Fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje i Nacionalne službe za zapošljavanje, treba izraziti bitne elemente koji će predstaviti u celosti Suboticu, strukturu stanovništva i njihovu kupovnu moć.

Prema zvaničnim podacima Republičkog zavoda za statistiku po poslednjem popisu stanovništva 2011. Subotica ima 140.358 stanovnika, a sam grad bez prigradskih naselja ima 100.886 stanovnika, što je za 6.840 stanovnika manje u odnosu na popis 2002. godine.

Shodno tome, smanjenjem broja stanovnika opao je i broj domaćinstava, pa tako Subotica broji gotovo 100 domaćinastava manje u odnosu na popis 2002. Danas, odnosno prema podacima iz 2011. Subotica ima 37.443 domaćinstava, dok je 2002. imala 37.543. Na osnovu navedenih podataka, nameće se zaključak da Subotica ima negativan porast stanovništva.

Iako su od sekundarnog značaja za temu, u nekim slučajevima istraživanja tržišta sledeći podaci mogu biti od krucijalnog značaja. Reč je o etničkoj i verskoj pripadnosti stanovništva. U našem slučaju zbog velikih sličnosti verskih i etničkih grupa ovo istraživanje nema veliki značaj. Subotica, prema popisu iz 2011. godine, ima Mađara 50.469 ili (35.65 %), Srba 38.254, odnosno (27.02%), Hrvata 14.151 (10%), Bunjevaca 13.553 (9,57%), a pripadnika ostalih etničkih grupacija 25.127, odnosno (17.76%). Prema religijskoj strukturi, Subotica ima katolika 93.521(63.02%), pravoslavaca 38.523(25.96%), protestanata 2.794 (1.88%), dok druge verske zajednice imaju zanemarljiv broj pripadnika.
Veoma je bitno istaći starost i polnu strukturu, jer upravo to predstavlja dva najznačajnija parametra u određivanju ciljne grupe potrošača koji predstavljaju potražnju.

Tabela 1: Stanovništvo prema polu i starosti

Region Oblast Grad-opština Naselje	Pol	Ukupno	Starost																		Punoletno stanovništvo	Prosečna starost
Subotica			0–4	5–9	10–14	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	50–54	55–59	60–64	65–69	70–74	75–79	80–84	85 i više		
Ukupno	S	141554	6357	7003	6944	7733	8480	9576	10415	9934	9179	10150	10614	11405	9962	7534	6342	5284	3080	1562	116545	41.9
	M	68040	3229	3580	3578	3903	4390	4830	5341	5043	4570	4942	5162	5504	4673	3277	2600	1978	997	443	55246	40.2
	Z	73514	3128	3423	3366	3830	4090	4746	5074	4891	4609	5208	5452	5901	5289	4257	3742	3306	2083	1119	61299	43.5
Gradska	S	105681	4968	5305	5182	5613	6258	7302	8233	7646	6714	7327	7767	8585	7520	5484	4570	3799	2229	1179	86784	41.6
	M	50310	2532	2736	2664	2830	3227	3652	4180	3853	3312	3518	3656	4015	3471	2371	1867	1406	692	328	40606	39.8
	Z	55371	2436	2569	2518	2783	3031	3650	4053	3793	3402	3809	4111	4570	4049	3113	2703	2393	1537	851	46178	43.3
Ostalo	S	35873	1389	1698	1762	2120	2222	2274	2182	2288	2465	2823	2847	2820	2442	2050	1772	1485	851	383	29761	42.7
	M	17730	697	844	914	1073	1163	1178	1161	1190	1258	1424	1506	1489	1202	906	733	572	305	115	14640	41.4
	Z	18143	692	854	848	1047	1059	1096	1021	1098	1207	1399	1341	1331	1240	1144	1039	913	546	268	15121	44.1

Izvor: http://popis2011.stat.rs/?page_id=2162

Gledajući ukupne rezultate stanovništva Subotice, vidimo da je prosečna starost 41,9 godina, za muškarce 40,2 godine dok je za žene 43,5 godina. Više ima žena na ukupnom nivou, ali posmatrajući rezultate iz tabele, do 39 godina starosti dominiraju muškarci, a od 40 pa na više, žene.

Možemo primetiti da veći deo stanovništva živi u gradskom području, čak 105.681, dok u prigradskim naseljima i selima živi 35.873 ljudi. Prosečna starost stanovništva u gradskom području je 41,6 godina, prosečna starost muškaraca je 39,4 godine, a žena 43,3 godine.

U ostalim područjima,koja ne podrazumevaju gradsko područje, broj muškaraca od 20 do 60 godia je veći u odnosu na broj žena, dok je celokupno gledano broj žena veći.Prosečna starost stanovništva u ovim područjima je 42,7 godina, kod muškaraca 41,1 godinu, a kod žena 44,1.

Kada uporedimo ove podatke dolazimo do zaključka da u gradu živi pretežno mlađa populacija, dok su nešto stariji u prigradskim neseljima i selima. Prosečna starost ženske populacije je veća u odnosu na muškarce, kao i broj žena.

2.1.1.2. LIČNI DOHODAK - STRUKTURA

Plata, zarada ili lični dohodak su osnovno i neotuđeno pravo radnika iz radnog odnosa i obezbeđuju materijalnu i socijalnu sigurnost radnika i direktno utiču na životni standard. Plata, odnosno zarada, predstavlja novčanu naknadu za izvršen rad.
Zaradu primaju zaposleni u javnim preduzećima, agencijama, privredi, dok platu primaju zaposleni u državnim organima, organima lokalne samouprave i zaposleni u javnim službama.
Zaradu čine zarada za obavljeni rad i vreme provedeno na radu, zarada po osnovu doprinosa zaposlenog poslovnom uspehu poslodavca i druga primanja po osnovu radnog odnosa – topli obrok i regres.[12]
Zaposlenom se obračunava bruto zarada od koje se izdvajaju doprinosi i porez - 14% za PIO, 5,15% za zdravstveno osiguranje i 0,75% za osiguranje u slučaju nezaposlenosti. Od bruto iznosa se izdvaja i porez na zaradu koji iznosi 10% od oporezivog iznosa.

[12] Ćamilović, S. i grupa autora, Primena novina u Zakonu o radu – I deo, NIP Obrazovni informator, str 30,Beograd, jul 2014. (preuzeto 09.09.2014.)

Zaradom se ne smatra učešće zaposlenog u dobiti kod poslodavca, naknada troškova za korišćenje i upotrebu sredstava za rad zaposlenog koji radi van prostorija poslodavca, naknada troškova prevoza, službenog puta, smeštaja i ishrane na terenu, otpremnina za penziju, pokloni deci zaposlenih, jubilarna nagrada, solidarna pomoć, otpremnina tehnološkom višku.[13]

Iako je pravo na zaradu osnovno pravo zaposlenog koje ostvaruje iz radnog odnosa, spada u kategoriju koja je najpodložnije uticaju sive ekonomije.

2.1.1.3. STRUKTURA ZAPOSLENOSTI I PRIMANJA STANOVNIKA SUBOTICE

Struktura zaposlenosti i primanja stanovništva jedan je opštih indikatora razvijenosti nekog društva, u ovom slučaju Subotice. Tu ćemo izraziti broj zaposlenih, penzionera i nezaposlenih, kao i prosečna primanja prve dve kategorije.

Prema definiciji ekonomske strukture, tu se ubraja samo radno aktivno stanovništvo, pod čim se podrazumevaju lica u radnom odnosu, lica koja rade u registrovanoj zanatskoj ili drugoj radnji ili na poljoprivrednom imanju, kao i lica koja u kući obavljaju neko zanimanje u ciju sticanja sredstava za život. Prema zvaničnim podacima Zavoda za statistiku Republike Srbije, u Subotici ima 39.216 zaposlnih, od čega najveći broj radi u tercijarnom sektoru.

[13] Ćamilović, S.i grupa autora, Primena novina u Zakonu o radu – I deo, NIP Obrazovni informator, str 30, Beograd, jul 2014. (preuzeto 09.09.2014.)

Tabela 2 – Zaposleni po sektorima delatnosti u Subotici

Ukupno		39216
Svega		32017
Od toga zene		15020
Poljoprivreda i šumarstvo		846
Rudarstvo		1
Prerađivačka industrija		7984
Snabdevanje električnom energijom, gasom i parom		403
Snabdevanje vodom i upravljanje otpadnim vodama		639
Građevinarstvo		1883
Trgovina na veliko i malo, popravka motornih vozila		5969
Saobraćaj i skladištenje		2572
Usluge smeštaja i ishrane		349
Informisanje i komunikacije		849
Finansijske delatnosti i delatnost osiguranja		419
Poslovanje nekretninama		49
Tehničke delatnosti		1148
Administrativne i pomoćne uslužne delatnosti		464
Državna uprava i obavezno socijalno osiguranje		1215
Obrazovanje		2919
Zdravstvena i socijalna zaštita		3433
Umetnost, zabava i rekreacija		489
Ostale uslužne delatnosti		384
Privatni preduzetnici i lica zaposlena kod njih	Svega	7199
	žene	3311

Izvor: http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/57/42/020zp20.pdf

Iz tabele 1 možemo zaključiti da je najviše stanovnika zaposleno u prerađivačkoj industriji, trgovini, a zatim u zdravstvu i obrazovanju.
Takođe, na osnovu podataka iz tabele možemo zaključiti da radno aktivnog stanovništva ima 28% od ukupnog broja stanovnika u Subotici.

U tabeli 2 možemo videti kolike su prosečne zarade u Republici Srbiji, u periodu od januara 2014. godine.

Tabela 3 – Prosečna zarada u Srbiji

Mesec	"Sl. glasnik RS"	Zarada		Zarada bez poreza i doprinosa	
		Iznos	Lančani indeks	Iznos	Lančani indeks
Januar 2014.	23/2014	52.438	74,8	37.966	74,7
Februar 2014.	34/2014	60.845	116,0	44.057	116,0
Mart 2014.	44/2014	59.782	98,3	43.452	98,6
April 2014.	56/2014	63.167	105,7	45.847	105,5
Maj 2014.	65/2014	60.966	96,5	44.184	96,4
Jun 2014.	78/2014	61.992	101,7	44.883	101,6
Jul 2014.	88/2014	62.380	100,6	45.216	100,7
Avgust 2014.	103/2014	62.992	101,0	45.610	100,9

Izvor: www.paragraf.com

U tabeli su predstavljene prosečne bruto i neto zarade. Na osnovu podataka iznetih u tabeli, mozemo zaključiti da je prosečna neto zarada u maju 2014. iznosila 44.184 dinara, odnosno bruto 60.966,00 dinara.

Ove podatke, iako su objavljeni i preuzeti sa stranice Republičkog zavoda za statistiku treba uzeti s rezervom, s obzirom da podaci o broju zaposlenih u neformalnom sektoru nisu uopšte ili u potpunosti obuhvaćeni.

Tabela 4 – prosečne zarede po sektorima

	VIII 2014 – bruto	I-VIII 2014- bruto	VIII 2014 – neto	I-VIII 2014 – neto
UKUPNO	**62992**	**60582**	**45610**	**43911**
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	**52325**	**49991**	**37665**	**36090**
Poljoprivredna proizvodnja, lov i uslužne delatnosti	50538	48268	36367	34869
Šumarstvo i seča drveća	62156	58685	44747	42246
Ribarstvo i akvakulture	36964	39013	26849	28337
Rudarstvo	**99389**	**98385**	**70902**	**69976**
Eksploatacija uglja	106305	104315	75359	73895
Eksploatacija sirove nafte i prirodnog gasa	139207	133905	98831	95143
Eksploatacija ruda metala	86890	89403	62046	63690
Ostalo rudarstvo	44621	44415	32968	31782
Uslužne delatnosti u rudarstvu	174709	171477	127607	124791
Prerađivačka industrija	**54733**	**52235**	**39860**	**38146**
Proizvodnja prehrambenih proizvoda	49825	48946	36341	35796
Proizvodnja pića	87840	80398	63653	58334
Proizvodnja duvanskih proizvoda	128491	124296	91587	89539

Proizvodnja tekstila	41395	41224	30216	30227
Proizvodnja odevnih predmeta	35792	32850	26266	24119
Proizvodnja kože i predmeta od kože	32314	32112	23712	23579
Prerada drveta i proizvodi od drveta, osim nameštaja	34110	33107	24597	23768
Proizvodnja papira i proizvoda od papira	66275	65099	48275	47788
Štampanje i umnožavanje audio i video zapisa	50507	44997	36751	32768
Proizvodnja koksa i derivata nafte	186046	141651	134261	103378
Proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda	73623	73937	52800	53385
Proizvodnja osnovnih farmaceut. proizvoda i preparata	108108	105597	78285	76434
Proizvodnja proizvoda od gume i plastike	66448	61637	48428	45137
Proizvodnja proizvoda od nemetalnih minerala	68020	59848	49341	43506
Proizvodnja osnovnih metala	63969	63111	46031	45452
Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina	49560	46757	36258	34425
Proizvodnja računara, elektronskih i optičkih proizv.	106961	94371	79696	69691
Proizvodnja električne opreme	50635	48234	36822	35002
Proizvodnja nepomenutih mašina i opreme	56276	54339	41151	39691
Proizvodnja motornih vozila i prikolica	46989	44884	34344	33053
Proizvodnja ostalih saobraćajnih sredstava	29610	32890	21768	24523
Proizvodnja nameštaja	37163	35193	27229	25780
Ostale prerađivačke delatnosti	34186	32411	25566	24038
Popravka i montaža mašina i opreme	50161	48690	36831	36027
Snabdevanje električnom energijom, gasom i parom	**109689**	**107439**	**77888**	**76316**
Snabdevanje vodom i upravljanje otpadnim vodama	**57089**	**54681**	**41115**	**39338**
Skupljanje, prečišćavanje i distribucija vode	56339	55529	40345	39830
Uklanjanje otpadnih voda	…	…	…	…
Sakupljanje, tretman i odlaganje otpada	58175	53459	42230	38629
Sanacija, rekultivacija i upravljanje otpadom	…	…	…	…
Građevinarstvo	**53715**	**50170**	**39174**	**36318**
Izgradnja zgrada	40354	40433	29529	29416
Izgradnja ostalih građevina	57550	52877	42055	38151
Specijalizovani građevinski radovi	55072	51028	40017	37030

Izvor: http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=27

U tabeli 3 možemo videti prosečne zarade za avgust 2014. po sektorima u Srbiji. Možemo uočiti da su to delatosti koje se, uglavnom ne finansiraju iz budžeta, odnosno iz realnog sektora.
Najviše prosečne plate su u rudnoj i naftnoj industriji, potom u duvanskoj, IT i farmaceutskoj industriji, dok su najniže plate u prerađivačkoj industriji, daleko ispod prosečne zarade.

Prema zvaničnim podacima penzioneri čine 23% od ukupnog broja stanovništva Subotice, odnosno prema zvaničnim publikacijama Republičkog fonda za penziono i invaldsko osiguranje

30.131 lice[14], odnosno, 17.697 je starosnih penzionera, 8.665 sa invalidskom penzijom i 6.785 porodičnih penzionera.[15]

Tabela 5 - distribucija korisnika penzije po teritoriji u septembru 2014. godine

- kategorija osiguranika zaposlenih -

VOJVODINA			
FILIJALA	BROJ KORISNIKA	%	PROSEČAN IZNOS
BAČKA PALANKA	13,458	3.6	24,229
VRBAS	11,388	3.0	27,236
Bečej	7,100	1.9	25,448
VRŠAC	15,026	4.0	25,843
ZRENJANIN	37,226	9.9	26,358
KIKINDA	17,883	4.7	25,143
NOVI SAD	84,473	22.4	30,349
PANČEVO	38,216	10.2	28,117
SENTA	13,061	3.5	24,954
SREMSKA MITROVICA	31,090	8.3	24,105
Stara Pazova	16,648	4.4	23,702
SOMBOR	18,129	4.8	25,162
Apatin	6,336	1.7	24,862
Kula	9,093	2.4	25,363
Odžaci	6,056	1.6	22,374
SUBOTICA	30,574	8.1	25,963
Bačka Topola	9,458	2.5	24,504
Isplata u Direkciji - bivše republike	11,294	3.0	9,335
UKUPNO	**376,509**	**100.0**	**26,175**

Izvor: www.pio.rs

U odnosu na prosečnu penziju u regionu, što vidimo u tabeli 4. prosečna penzija Subotičana je nešto manja.

[14] http://www.pio.rs/lat/mesecni-bilten.html

[15] Podaci dobijeni direktno iz Republičkog fonda za pio, gospođa Jelena Timotijević

Tabela 6 - distrubucija korisnika penzije po teritoriji u septembru 2014. godini
- kategorija osiguranika samostalnih delatnosti –

VOJVODINA			
FILIJALA	**BROJ KORISNIKA**	**%**	**PROSEČAN IZNOS**
BAČKA PALANKA	649	3.4	23,116
VRBAS	513	2.6	24,400
Bečej	415	2.1	26,794
VRŠAC	781	4.0	24,352
ZRENJANIN	1,489	7.7	24,936
KIKINDA	624	3.2	24,219
NOVI SAD	4,773	24.6	28,261
PANČEVO	1,666	8.6	25,553
SENTA	804	4.2	29,814
SREMSKA MITROVICA	1,731	8.9	22,836
Stara Pazova	1,964	10.1	29,738
SOMBOR	880	4.5	26,779
Apatin	265	1.4	25,558
Kula	385	2.0	24,588
Odžaci	250	1.3	22,879
SUBOTICA	1,484	7.7	28,069
Bačka Topola	357	1.8	25,041
Isplata u Direkciji - bivše republike	342	1.8	14,775
UKUPNO	**19,372**	**100.0**	**26,349**

Izvor: www.pio.rs

Tabela 7 - distribucija korisnika penzije po teritoriji u septembru 2014. godini
- kategorija osiguranika poljoprivrednika –

VOJVODINA			
FILIJALA	**BROJ KORISNIKA**	**%**	**PROSEČAN IZNOS**
BAČKA PALANKA	1,188	4.3	10,876
VRBAS	553	2.0	12,011
Bečej	789	2.9	12,620
VRŠAC	1,285	4.6	9,894
ZRENJANIN	2,932	10.6	11,105
KIKINDA	1,224	4.4	11,651
NOVI SAD	2,430	8.8	12,424
PANČEVO	4,026	14.6	10,730
SENTA	1,951	7.1	10,832
SREMSKA MITROVICA	4,308	15.6	10,408
Stara Pazova	1,286	4.7	10,750
SOMBOR	1,596	5.8	11,643
Apatin	478	1.7	11,153
Kula	425	1.5	12,230
Odžaci	504	1.8	10,712
SUBOTICA	1,831	6.6	11,057
Bačka Topola	732	2.6	13,208
Isplata u Direkciji - bivše republike	97	0.4	5,052
UKUPNO	**27,635**	**100.0**	**11,114**

Izvor: www.pio.rs

Tabela 8 - Broj korisnika po vrsti penzije i iznos prosečnih penzija u 2014.godini

SVE KATEGORIJE	STAROSNE		INVALIDSKE		PORODIČNE		UKUPNO	
	BROJ KORISNIKA	PROSEČAN IZNOS PENZIJE	BROJ KORISNIKA	PROSEČAN IZNOS PENZIJE	BROJ KORISNIKA	PROSEČAN IZNOS PENZIJE	BROJ KORISNIKA	PROSEČAN IZNOS PENZIJE
Januar	1,024,897	26,310	333,099	23,266	367,199	19,017	1,725,195	24,170
Februar	1,028,162	26,317	332,299	23,257	367,047	19,018	1,727,508	24,178
Mart	1,029,378	26,312	331,141	23,254	366,625	19,020	1,727,144	24,178
April	1,027,672	26,443	329,458	23,367	365,335	19,120	1,722,465	24,301
Maj	1,027,831	26,452	328,189	23,377	364,522	19,135	1,720,542	24,315
Jun	1,030,620	26,444	327,501	23,363	364,713	19,136	1,722,834	24,312
Jul	1,034,145	26,443	326,848	23,354	364,750	19,142	1,725,743	24,315
Avgust	1,037,236	26,439	326,172	23,345	364,518	19,144	1,727,926	24,316
Septembar	1,041,498	26,438	325,708	23,336	363,016	19,170	1,730,222	24,329
Oktobar								
Novembar								
Decembar								
PROSEK za period	1,031,271	26,400	328,935	23,324	365,303	19,100	1,725,509	24,268
Struktura broja korisnika za period	59.8%		19.1%		21.2%		100.0%	

Izvor: www.pio.rs

Iz datih tabela možemo videti da pored kategorije osiguranika zaposlenih, čija struktura je već predstavljena, imamo i kategorije samostalnih delatnosti i poljoprivrednika. Prosečne penzije, kao što je prikazano, za prvu kategoriju iznose 26.175,00 za kategoriju samostalnih delatnosti 26.349,00, i za kategoriju poljoprivrednih penzionera 11.114,00 dinara. Odnosno, prosečna penzija iznosi 21.212,67 dinara.

Takođe, moramo naglasiti i da je broj nezaposlenih a radno sposobnih lica prema kvartalnom preseku po podacima dobijenim u Nacionalnoj službi za zapošljavanje (januar-mart 2014.) u Subotici veoma velik, čak 12000, što procentualno iznosi 8,5%.[16]
Prema publikaciji Republičkog zavoda za statistiku „Raspoloživa sredstva i lična potrošnja domaćinstava u Republici Srbiji – 2013 – konačni rezultati“ raspoloživa sredstva po domaćinstvu iznosila su 56.073,00 dinara. Domaćinstva sa gradskog područja su u 2013. prosečno mesečno raspolagala sa 58.534,00 dinara, a domaćinstva sa ostalog područja sa 52.062,00 dinara.
Od ukupno raspoloživih sredstava (sva domaćinstva), 95,4% čine prihodi u novcu, a 4,6% su prihodi u naturi. Kod domaćinstava sa gradskog područja 99,1% čine prihodi u novcu, a 0,9% su prihodi u naturi, dok je kod domaćinstava sa ostalog područja ovaj odnos 88,6% i 11,4%.
Najveći udeo u raspoloživim sredstvima (sva domaćinstva) imaju prihodi iz redovnog radnog odnosa (43,8%), penzije (32,6%), prihodi od poljoprivrede, lova i ribolova (5,0%) i naturalna potrošnja (4,6%).

U nastavku će biti priložena tabela „Raspoloživa sredstva i lična potrošnja u II kvartalu 2014.“ po istraživanju republičkog zavoda za statistiku. U tabeli će biti izneta raspoloživa sredstava domaćinstva i njihova struktura koja obuhvata prihode u novcu i naturi.

[16] Izvor: Nacionalna služba za zapošljavanje, Filijala Subotica

Prihodi domaćinstava u novcu

- Prihodi iz redovnog radnog odnosa obuhvataju prihode iz redovnog radnog odnosa;
- Prihodi van redovnog radnog odnosa obuhvataju novčana primanja od prekovremenog rada, na osnovu ugovora o delu, autorskog ugovora i sl.;
- Penzije (starosne, porodične, invalidske i ostale) obuhvataju primanja na osnovu penzijskog i invalidskog osiguranja i dodatke uz penziju;
- Ostala primanja od socijalnog osiguranja obuhvataju: socijalnu pomoć, dodatke i druga primanja na osnovu socijalne zaštite; primanja na ime materijalnog obezbeđenja nezaposlenih i privremeno nezaposlenih lica; primanja na ime alimentacije, izdržavanja; primanja na osnovu zdravstvenog osiguranja; primanja i dodatke na osnovu invalidskog osiguranja; dečiji dodatak; stipendije đaka i studenata, kao i naknade za učenike škola za kvalifikovane radnike;
- Prihodi od poljoprivrede, lova i ribolova obuhvataju prihode domaćinstava koja se bave poljoprivredom, lovom i ribolovom;
- Primanja iz inostranstva obuhvataju: poklone u novcu i primanja iz inostranstva;
- Prihodi od imovine obuhvataju: prihode od izdavanja sobe, stana, kamate, dividende i prihode od prodaje pokretne i nepokretne imovine;
- Pokloni i dobici obuhvataju poklone u novcu, dobitke od igara na sreću i sl.;
- Ostala primanja obuhvataju: podizanje štednih uloga, vraćene pozajmice i smanjenje gotovine u domaćinstvu, naknade od nacionalizovane imovine, naknade na osnovu životnog osiguranja, osiguranja imovine i sl.

Prihodi domaćinstava u naturi

- Prihodi u naturi na ime zarada obuhvataju hranu, odeću, obuću, plaćene račune domaćinstvu za struju, telefon, registraciju, benzin i dr., od strane poslodavca i sl.;
- Naturalna potrošnja obuhvata vrednost proizvoda iz sopstvene proizvodnje domaćinstava utrošenih za ličnu potrošnju (hrana, piće, drvo za ogrev i sl.). [17]

[17]http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=2554

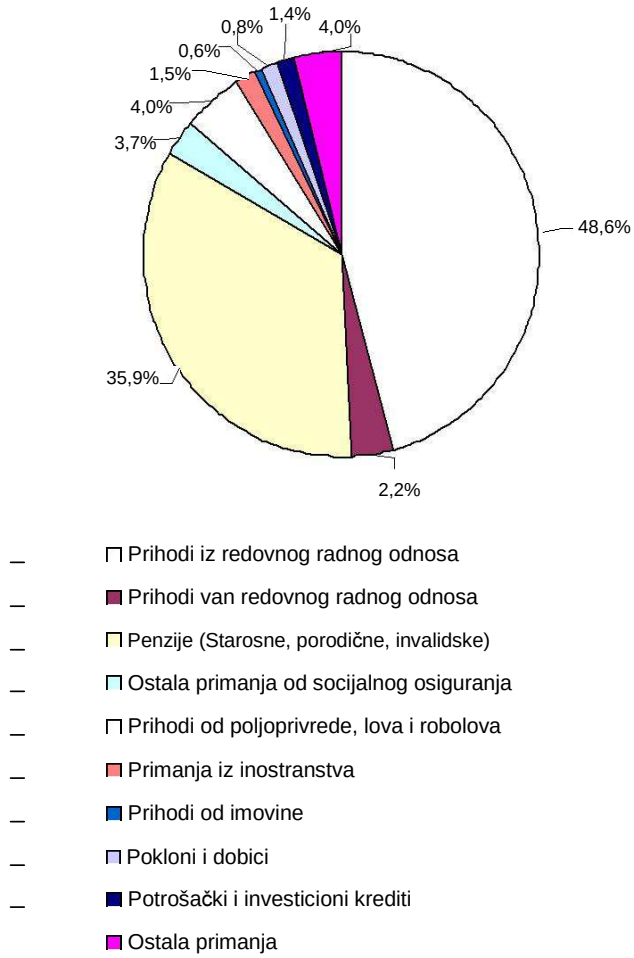
Tabela 9 - Raspoloživa sredstva i lična potrošnja u II kvartalu 2014.

− Prosek po domaćinstvu −

− Sva domaćinstva −

РСД

	Република Србија					
	укупно	Србија север		Србија југ		
		Београд-ски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије	Регион Косово и Метохија
	Месечни просек					
Број анкетираних домаћинстава	1495	328	348	435	384	...
Оцењени број домаћинстава	2466316	605006	690551	656902	513857	...
Просечан број чланова	2,82	2,62	2,71	3,17	2,76	...
Просечан број потрошачких јединица	2,21	2,07	2,14	2,43	2,17	...
Расположива средства – укупно	**55280**	**68634**	**54543**	**50364**	**46840**	**...**
Приходи домаћинстава у новцу	**52929**	**68198**	**52874**	**46034**	**43848**	**...**
Приходи из редовног радног односа	25793	39113	23598	21613	18403	...
Приходи ван редовног радног односа	1144	1660	1411	644	818	...
Пензије (старосне, породичне, инвалидске и остале)	18996	22462	20066	14993	18593	...
Остала примања од социјалног осигурања	1951	2096	1536	1900	2406	...
Приходи од пољопривреде, лова и риболова	2114	48	4043	3164	612	...
Приходи из иностранства	792	695	1053	984	311	...
Приходи од имовине	292	361	464	168	137	...
Поклони и добици	398	811	166	308	341	...
Остала примања	1449	952	537	2260	2227	...
Приходи домаћинстава у натури	**2351**	**436**	**1669**	**4330**	**2992**	**...**
Приходи у натури на име зарада	0	0	0	0	0	...
Натурална потрошња	2351	436	1669	4330	2992	...
Лична потрошња – укупно	**50827**	**58453**	**53164**	**49842**	**39999**	**...**
Храна и безалкохолна пића	20072	22362	19597	20134	17942	...
Алкохолна пића и дуван	2306	1809	2470	2607	2293	...
Одећа и обућа	2488	2752	2891	2514	1595	...
Становање, вода, ел. енергија, гас и остала горива	7965	9333	9136	7213	5748	...
Опрема за стан и текуће одржавање	2281	2308	2411	2421	1897	...
Здравље	2213	2617	2715	1631	1812	...
Транспорт	4447	5053	4658	4670	3169	...
Комуникације	2466	2846	2890	2312	1651	...
Рекреација и култура	2223	3036	2395	2169	1106	...
Образовање	365	400	242	597	191	...
Ресторани и хотели	1167	1564	1120	1175	751	...
Остали лични предмети и остале услуге	2834	4373	2639	2399	1844	...

Slika 1: Raspoloživa sredstva i lična potrošnja u II kvartalu 2014.

U navedenom grafikonu vidimo zastupljenost različitih vrsta prihoda u strukturi raspoloživog ličnog dohotka. Prema navedenim rezultatima najzastupljenija je zarada iz radnog odnosa, a potom penzije. Značajnu ulogu u strukturi imaju i prihodi od poljoprivrede, lova i ribolova.

U nastavku je priložena tabela „Raspoloživa sredstva u Republici Srbiji po godinama“, po kojoj možemo videti da su raspoloživa sredstva u drugom kvartalu 2014. godine veća u odnosu na prethodni period od 2009. do 2012. godine, kao i visina dohotka.

Tabela 10 - Raspoloživa sredstva i lična potrošnja u Republici Srbiji po godinama (Mesečni prosek po domaćinstvu)[18]

Sva domaćinstva / All households РСД / RSD

	2009	2010	2011	2012	
	Месечни просек / Monthly average				
Број анкетираних домаћинстава	4592	4585	4592	4546	Number of households surveyed
Оцењени број домаћинстава	2536714	2536714	2536714	2536714	Number of households assessed
Просечан број чланова	3,00	2,94	2,89	2,88	Members, average number
Расположива средства – укупно	**47639**	**47376**	**51641**	**51504**	**Available budget - total**
Приходи домаћинстава у новцу	**45080**	**44801**	**48619**	**48563**	**Household income in money**
Приходи из редовног радног односа	21824	20587	22353	21237	Regular salaries and wages
Приходи ван редовног радног односа	1502	1140	1411	1452	Other income
Пензије (старосне, породичне, инвалидске и остале)	14797	15930	16821	18378	Pensions (old-age, family, disablement and other)
Остала примања од социјалног осигурања	848	1009	827	1138	Other social insurance receipts
Приходи од пољопривреде, лова и риболова	1554	1830	1902	1776	Income from agriculture, hunting and fishing
Приходи из иностранства	702	601	705	835	External receipts
Приходи од имовине	240	264	685	213	Real estate related income
Поклони и добици	609	496	554	540	Donations and awards
Потрошачки и инвестициони кредити	637	864	1103	600	Customer and investment credits
Остала примања	2367	2080	2258	2394	Other receipts
Приходи домаћинстава у натури	**2559**	**2575**	**3022**	**2941**	**Household receipts in kind**
Приходи у натури на име зарада	37	42	31	27	Earned receipts in kind
Натурална потрошња	2522	2533	2991	2914	Natural consumption
Лична потрошња – укупно	**42548**	**42448**	**47574**	**49700**	**Individual consumption – total**
Храна и безалкохолна пића	17564	17446	20376	21339	Food and non-alcoholic beverages
Алкохолна пића и дуван	1900	1886	2114	2295	Alcoholic drinks and tobacco
Одећа и обућа	2161	2045	2242	2331	Clothes and footwear
Становање, вода, струја, гас и друга горива	6832	6807	7445	7789	Dwelling, water, electricity, gas and other fuels supply
Намештај, опремање домаћинства и одржавање	1857	1871	2031	2130	Home furniture, equipment and maintenance
Здравство	1585	1754	1849	2159	Health service
Транспорт	3833	3820	4128	3941	Transport
Комуникације	1559	1659	1868	2005	Communications
Рекреација и култура	2102	1982	2024	1876	Recreation and culture
Образовање	433	403	386	427	Education
Ресторани и хотели	855	815	917	1007	Restaurants and hotels
Остала добра и услуге	1867	1960	2194	2401	Other goods and services

[18] http://webrzs.stat.gov.rs (preuzeto 15.6.2014.)

2.1.2. POTROŠNJA KAO AGREGAT ŽIVOTNOG STADARDA

Potrošnja i potražnja su međusobno uslovljene i povezane. Agregatna potražnja određena je ukupnom potrošnjom pojedinaca i domaćinstva, potrošnjom preduzeća - investicijama, potrošnjom države i potrošnjom stranaca - neto izvozom.
Potrošnja kao agregat životnog standarda prikazuje tekući životni standard. Korisnost direktno zavisi od potrošnje, a ne od dohotka *per se*.

Potrošnja domaćinstva obuhvata izdatke za kupljene proizvode i usluge, sopstvenu proizvodnju i primljene poklone, koji se mogu klasifikovati u dve grupe:

- vrednost izdataka za hranu
- vrednost ostalih tekućih izdataka

Prednosti potrošnje kao agregata životnog standarda se odgela u tome što je potrošnja manje podložna kratkoročnim, sezonskim fluktuacijama u odnosu na dohodak i prikazuje dugoročno prosečno blagostanje domaćinstva, obuhvata i imputiranu rentu za stan/kuću u kome žive vlasnici i imputiranu vrednost usluga korišćenjem trajnih potrošnih dobara.

Nedostaci potrošnje kao agregata se ogledaju u tome da domaćinstva mogu da ne budu u poziciji da izravnaju potrošnju. Izbor domaćinstva koliko će trošiti može nas navesti na pogrešan zaključak, odnosno, činjenica je da bogato lice može malo trošiti, što bi nas navelo na zaključak da je lice siromašno po potrošnji, iako to nije slučaj po dohotku.

2.1.2.1. POTROŠNJA

Potrošnja utiče na zaposlenost radne snage, na stepen korišćena kapaciteta, alokaciju faktora proizvodnje, na veličinu i strukturu investicija, i životni i društveni standard. Ona određuje krajnji cilj i smisao proizvodnje.
Potrošnja se može podeliti na proizvodnu – oblik potrošnje koji je nužan u procesu proizvodnje sredstava za proizvodnju, jer se pri njihovoj proizvodnji istovremeno troše i druga materijalna dobra, odnosnopotrošnja pri kojoj se uništavajući jednu upotrebnu vrednost stvara druga; i neproizvodnu – finalna ili konačna potrošnja kojom se vrši fizičko uništavanje proizvoda, to je proces trošenja materijalnih dobara i usluga.[19]
Finalni oblici potrošnje:

1. Lična potrošnja – definiše se kao deo ukupne potrošnje kojom stanovništvo pojedinačno zadovoljava svoje potrebe.
2. Opšta potrošnja – oblik finalne potrošnje, često se označava i kao državna potrošnja
3. Investiciona potrošnja – proces proizvodnog trošenja namenski izdvojenih sredstava i njihovo transformisanje u poslovna sredstva.

Za nas je, ipak, najbitnija privatna potrošnja. Privatna potrošnja označava potrošnju građana na razna dobra i usluge koja koriste u lične odnosno privatne svrhe. Prema nekim autorima

[19] Stakić, B., Barać, S., Osnovi ekonomije, str. 166, Subotica 2006. (preuzeto 14.02.2014.)

rast privatne potrošnje doprinosi i privrednom rastu. U periodu recesije, od 2008. godine, neke države Evropske unije su, kako bi povećale privatnu potrošnju, smanjile stopu doprinosa za socijalno osiguranje. Ova mera preduzeta je kako bi građani imali veći raspoloživi dohodak, a koji direktno uslovljava privatnu potrošnju.

2.1.2..2 LIČNA POTROŠNJA

U ekonomskoj politici zemlje lična potrošnja ima poseban značaj. Ona je najznačajniji oblik finalne potrošnje, pa su izdvajanja za ličnu potrošnju najveća.
Lična potrošnja se definiše kao deo ukupne potrošnje kojom stanovništvo pojedinačno zadovoljava svoje potrebe. Obuhvata potrošnju vlastitih proizvoda individualnih potrošača i potrošnju koja se ostvaruje putem razmene. Predstavlja trošenje materijalnih dobara i usluga za lične potrebe.
Struktura i visina lične potrošnje određena je grupom faktora čije je dejstvo različitog uticaja. Faktori koji utiču na obim, dinamiku i strukturu lične potrošnje su mnogobrojni.

- Dostignuti nivo privrednog razvoja zemlje se ogleda u dostignutom nivou lične potrošnje. Promena dostignutog nivoa lične potrošnje bi značila snižavanje dostignutog životnog standarda i promenu globalnih proporcija u odnosima između proizvodnje i potrošnje sredstava za život.
- Dinamika rasta društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka. Stalno povećanje društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka, kao posledica dinamike porasta privrednog razvoja, daje i veće mogućnosti za zadovoljavanje potreba svih oblika potrošnje, pa prema tome i lične potrošnje. Proporcije raspodele društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka na pojedine oblike potrošnje, koje se merama ekonomske politike mogu menjati, značajno Utica na visinu lične potrošnje.
- Struktura proizvodnje i nivo primenjene tehnike direktno određuju i strukturu potražnje, te za rezultat imaju ne samo kvantitet, već i proizvode određenog kvaliteta od čega zavisi njihova upotrebna vrednost.
- Sistem i politika raspodele ličnog dohotka su posebno važni u ličnoj potrošnji jer određuju kupovnu moć potrošača. Visina dohotka određuje kvantitet roba lične potrošnje i ograničava izbor potrošača kojim se on opredeljuje za određeni kvalitet roba.
- Demografski factor. Stalniporast stanovništva u nekoj zemlji znači nužno povećavanje obima proizvodnje sredstava za život, kojim se podmiruju različite potrebe ljudi.[20]

Značaj lične potrošnje se najbolje sagledava kroz njene funkcije. One su određene mestom lične potrošnje u procesu društvene reprodukcije. Osnovne funkcije lične potrošnje su

- Reproduktivna, odnosno funkcija obnavljanja radne snage – prva i osnovna funkcija lične potrošnje sastoji se u reprodukciji radne snage. U njoj se ogleda smisao i svrsishodnost lične potrošnje.
- Uticaj lične potrošnje na proizvodnju – značajno utiče na obim i strukturu proizvodnje. Promene u strukturi lične potrošnje, u visini dela dohotka potrošača namanjenog ličnoj potrošnji, utiču na promene proizvodnje koje im se nužno prilagođavaju.
- Uticaj lične potrošnje na agregatnu tražnju – istim instrumentima kojima ekonomska politika utiče na obim i strukturu lične potrošnje, postiže efekte u promenama veličine i strukture agregatne tražnje.[21]

[20] Stakić, B., Barać, S., Osnovi ekonomije, str. 170, Subotica 2006. (preuzeto 14.02.2014.)

2.1.2.3. OPŠTA POTROŠNJA

Opšta potrošnja je oblik finalne potrišnje. U razvijenim tržišnim privredama reč je o potrošnji države u različie svrhe, pa se opšta potrošnja naziva i državna potrošnja, a često se zbog ostvarivanja različitih funkcija kao što su privredna, upravna, socijalna, sreće i naziv javna potrošnja.

Shvatanje opšte potrošnje kao državne određuje elemente njene strukture. Dva elementa su veoma bitna u strukturi javne potrošnje. Prvi je robna javna potrošnja i obuhvata izdatke države za kupovinu roba i usluga, održavanje i izgradnju infrastrukturnih objekata u privredi, itd. Drugi element javne potrošnje su transferi koji obuhvataju različite izdatke za socijalnu pomoć, penzije, subvencije preduzećima i slično.

Finansiranje opšte potrošnje se vrši preko instrumenata fiskalne politike, među kojima je najznačajniji budžet. Kao izvori finansiranja javne potrošnje mogu se naći i različiti fondovi koje osniva država.

Opšta potrošnja je povezana u celokupni proces društvene reprodukcije, i usko je vezana sa ostalim fazama tog procesa. Njen značaj se ogleda u vezi između privrede i ostalih delova društva, odnosno kroz njene funkcije na ekonomskom i društvenom planu.

Faktori koji deluju na obim, strukturu i karakter opšte potrošnje su:[22]

- Stepen dostignutog razvoja zemlje - Osnovi povećanja opšte potrošnje se nalaze u stalnom rastu društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka zemlje. Oni se, pored toga nalaze i u većim materijalnim mogućnostima zemlje, a šire se i kao prateća pojava većih funkcija opšte potrošnje i stalnog povećavanja broja njenih korisnika.
- Ekonomska uloga države – sa višim stepenom privrednog razvoja se proširuje i ekonomska uloga države, pogotovo u tržišnim privredama, a naročito njena regulativna uloga u uspostavljanju odnosa agregatne ponude i tražnje, i u oblasti finansiranja budžetskog deficita.
- Elementi političke organizacije društva – tu je reč o državnom aparatu, njegovoj unutrašnjoj organizaciji i širenju njegovih funkcija, koje je praćeno većim brojemdržavnih organa i službenika, što predstavlja značajne izdatke opšte potrošnje.
- Karakter socijalne funkcije društva
- Stepen i dinamika razvoja neprivrednih delatnosti – determinanta opšte potrošnje koja je bila karakteristična za bivše socijalističke zemlje. Njihovo širenje neposredno uslovljava znatno povećanje dela sredstava opšte potrošnje za njihovo finansiranje.

Lična i opšta potrošnja su delovi finalne potrošnje, koji potiču iz istog izvora, ali su njihovi međusobni odnosi veoma složeni, te je veoma teško razgraničiti ova dva oblika potrošnje zato što se međusobno prepliću. Oba vida potrošnje su u funkciji ekonomskog razvoja.

Lična i opšta potrošnja, kao oblici finalne tražnje, neposredno utiču na kretanje, obim, i strukturu proizvodnje i njenu realizaciju. Viši obim i složenija struktura su pretpostavka ekspanzije proizvodnje i celokupne privredne aktivnosti.

Potrošnja utiče na širenje unutrašnjeg tržišta od čije apsorpcije u najvećoj meri zavisi razvoj i domet domaće proizvodnje. Ona formira najveći deo unutrašnjeg tržišta i naj način se pojavljuje kao bitna potencija ekonomskog rasta i snažan faktor stabilnosti. Posebno je značajna uloga u uticaju na povećanje stepena produktivnosti rada. Potrošnja značajno utiče na alokaciju proizvodnih faktora i na zaposlenost.

[21] Stakić, B., Barać, S., Osnovi ekonomije, str. 170, Subotica 2006. (preuzeto 14.02.2014.)
[22] Stakić, B., Barać, S., Osnovi ekonomije, str. 174, Subotica 2006. (preuzeto 14.02.2014.)

Savremenu tržišnu privredu bitno obeležava veće učešće opšte potrošnje i drugih neekonomskih faktora.

2.1.2.4. INVESTICIONA POTROŠNJA

Investicije imaju posebno mesto u privrednom razvoju i ekonomskoj politici svake zemlje. Njima se stvaraju neophodni materijalni uslovi i pretpostavke zadovoljavanja svih oblika neproizvodne potrošnje. Investicije deluju na stabilnost ukupnih privrednij i društvenih tokova.[23]
Investicije su značajne sa aspekta proizvodnih snaga i proizvodnih usluga. Njihov značaj se ogleda u funkcijama koje investicije imaju u privrednom i društvenom razvoju[24]

- Obezbeđuju kontinuitet proizvodnje
- Obezbeđuju proširenu reprodukciju
- Stvaraju materijalno-tehničke osnove za rekonstrukciju svih privrednih grana
- Doprinose primeni spoljne trgovine
- Doprinose održavanju privredne stabilnosti
- Obezbeđuju poželjne stope privrednog rasta
- Predstavljaju osnovu reprodukcije materijalnih uslova života ljudi

Prema nameni investicije se prvo dele na privredne i neprivredne investicije. Privredne investicije predstavljaju ulaganja u sredstva za rad privrednih delatnosti, a u okviru njih u privredne grane i oblasti. One direktno povećavaju proizvodnu moć privrede, od njihovog obima, strukture i efikasnosti neposredno zavisi tempo budućeg privrednog razvoja.
Neprivredne investicije predstavljaju ulaganja u sredstva za rad neprivrednih delatnostii služe za njihovu prostui proširenu reprodukciju. Za razliku od privrednih investicija, investicije u neprivrednoj delatnsti ne uključuju ulaganja u obrtna sredstva.
Sa drugog aspekta privredne investicije se dele ne investicije u osnovna sredstva i investicie u obrtna sredstva. Investicijama u osnovna sredstva povećava se fizički obim i vrednost sredstava za rad. Pod investicijama u obrtna sredstva podrazumevaju se ulaganja u zalihe.

Struktura investicija se posmatra sa tri različita aspekta:[25]

- Globalna ekonomska struktura investicija – vrši se raspodela investicionih sredstava na nivou privrede, po privrednim sektorima i granama, odnosno među privrednim delatnostima.
- Tehnička struktura investicija – stalno se menja u zavisnosti od dostignutog nivoa razvoja privrede.
- Reproduktivna struktura investicija – podrazumeva učešće pojedinih investicija u njihovoj reprodukciji. Ti izvori su najčešće nacionalni dohodak, amortizacija i inostrana sredstva.

[23] Stakić, B., Barać, S., Osnovi ekonomije, str. 181, Subotica 2006. (preuzeto 14.02.2014.)
[24] Stakić, B., Barać, S., Osnovi ekonomije, str. 182, Subotica 2006. (preuzeto 14.02.2014.)
[25] Stakić, B., Barać, S., Osnovi ekonomije, str. 189, Subotica 2006. (preuzeto 14.02.2014.)

Najčešći izvori investicija su:

- Amortizacija, odnosno njen deo koji prevazilazi potrebe zamene osnovnih sredstava – akumulativni deo amortizacije
- Krediti domaćih banaka
- Budžet države
- Štedni ulozi građana
- Inostrana sredstva

U dimaničkoj privredi amortizacija po pravilu sadrži elemente proširene reprodukcije, tako da jedan njen deo predsavlja deo dodatni izvor akumulacije. Samo u privredama koje stagniraju je amortizacija jednaka iznosu sredstava za zamenu osnovnih sredstava.

Krediti domaćih banaka su nezaobilazan izvor za investiciona ulaganja, pošto akumulacija koju ostvaruju preduzeća najčešće nije dovoljan za nameravane investicije.

Štednja stanovništva je vrlo značajan izvor investicija. Štedni ulozi građana mogu biti deponovani kod banaka na kraći ili duži rok, oročeni i neoročeni pa ih banke uz određenu kamatu mogu davati za kratkoročna ili dugoročna investiciona ulaganja. Slobodna sredstva građana se takođe mogu investiciono ulagati emitovanjem akcia od strane robnih proizvođača za ostvarivanje dodatnih prihoda.

Inostrana sredstva, kao dopunski izvor investicija, po pravilu koriste sve zemlje koje vlastitom akumulacijom ili drugim dopunskim izvorima ne mogu obezbediti dovoljno sredstava za svoju investicionu aktivnost, sa ciljem da podstaknu dinamiku promena njihove privredne strukture.[26]

[26] Stakić, B., Barać, S., Osnovi ekonomije, str. 190-191, Subotica 2006. (preuzeto 14.02.2014.)

2.2. KUPOVNA MOĆ I KUPOVNE NAVIKE STANOVNIŠTVA

Potsetićemo se rečenice francuskog ekonomiste i sociologa Žana Furastija „Životni standard se meri količinom dobara i usluga koje se mogu kupiti za prosečni nacionalni prihod." Dakle, možemo zaključiti da se životni standard građana meri njihovom kupovnom moći.
Kupovna moć građana je određena dvema kategorijama – cena proizvoda i usluga i dohodak građana. Ona se izražava kroz cenu prosečne i minimalne potrošačke korpe.

Da bismo izrazili kupovnu moć građana Subotice izračunaćemo cenu potrošačke korpe, i zajedno sa komunalnim troškovima uraditi komparaciju u odnosu na prosečnu platu, odnosno penziju.
Osvrnućemo se na publikaciju Ministarstva unutrašnje i spoljnje trgovine i telekomunikacija iz februara 2014. godine, zasnovanu na prikupljenim podacima Republičkog zavoda za statistiku.

Kupovne navike potrošača nastaju pod uticajem kulturnih, istorijskih, religioznih i drugih činilaca, ali i pod uticajem njihove kupovne moći. Menjanje navika potrošača zavisi od promene navedenih i drugih faktora koji neposredno utiču na to. Ove promene se dešavaju veoma sporo, te se zbog toga ovaj činilac smatra stabilnim činiocem tražnje.

Na opredeljenje potrošača za kupovinu proizvoda pored ekonomski merljivih činilaca kao što su cena, troškovi upotrebe, uslovi plaćanja, uticaj imaju i drugi faktori. Pre svega tu se misli na psihološke faktore i sociološke faktore. U psihološke faktore možemo svrstati stavove i shvatanja potrošača, osobine, informisanost, motivisanost, dok u sociološke faktore spadaju kultura, društvena klasa, stil života, socijalna struktura, i slično.

S druge strane, potrošači su skloni da sami formiraju sliku o nekom proizvodu u skladu sa ličnim afinitetima. Ta slika, koja može ali i ne mora odgovarati onome što taj proizvod jeste, predstavlja emocionalnu komponentu koja je, takođe, veoma bitan faktor pri odluci o kupovini. Na tu sliku bitno utiču propaganda, na osnovu koje se slika i formira, kvalitet, cena i već pomenuti psihološki i sociološki faktori.

Pre svega, ćemo izraziti i objasniti jednu od kategorija koja uslovljava kupovnu moć – Cena proizvoda i usluga, pošto je o dohotku već bilo reči.

2.3. CENA – POJAM, ZNAČAJ I FUNKCIJA

Cena je vrlo složena ekonomska i tržišna kategorija. Isključivo je vezana za tržište, a formira se u zavisnosti od ponude i tražnje i njihovih međusobnih odnosa.
Cena je iznos koji potrošač plaća za robu ili uslugu, odnosno novčani izraz vrednosti odeđene robe ili usluge.
Odnosi agregatne ponude i agregatne tražnje određuju opšti nivo cena koji interesuje ekonomsku politiku. Instrumenti i mere ekonomske politike imaju zadatak da prate kretanje opšteg nivoa cena, njegove promene u različitim vremenskim periodima i da spreče poremećaje u odnosima agregatne ponude i agregatne tražnje, s tim pre što nivo cena zavisi od mnogih faktora – obima ponude i tražnje, kupovne moći potrošača, njihovih potreba i preferencija, troškova proizvodnje, mera

ekonomske politike, tržišnih struktura, itd. Promene opšteg nivoa cena utiču na celinu privrednih kretanja u zemlji.
Sistem cena je određen karakterom društveno-ekonomskog sistema, odnosno sam pojam sistema cena obuhvata celokupnost institucionalnih, tržišnih, pravnih i organizacionih elemenata u kojima se formiraju cene.

U savremenim tržišnim privredama osnovni zadaci politike cena mogu se sumirati u

- Kontroli i suzbijanju inflacije
- Regulisanju pariteta cena ili međusobnih odnosa cena
- U podsticanju konkurentnosti domaće proizvodnje na svetskom tržištu

Uticaj politike cena, kao sastavnog dela ekonomske politike, na nivo i kretanje cena može biti posredan i neposredan, odnosno direktan i indirektan. Posrednim merama se deluje na proizvodnju, odnosno ponudu, na formiranje tražnje i na taj način preko uticaja na odnose agregatne ponude i agregatne tražnje određuju se okviri i uslovi za formiranje cena. Ove mere potiču iz monetarne, kreditne i fiskalne politike.[27]
Merama neposrednog karaktera su, zapravo mere neposredne kontrole cena. Svojstvene su administrativno rukovođenim privredama u kojima se ne poštuje objektivnost tržišnih zakonitosti. Visina cena se neposredno određuje od strane države. Cene imaju samo obračunski karakter. One ne izražavaju vrednost proizvoda i usluga.[28]

2.3.1. VRSTE CENA

Postoje dve osnovne grupe cena – administrativne i slobodno formirane.
Administrativne cene - planske, fiksne, maksimalne, garantovane, određuje država i obavezne su u razmeni. Karakteristično za administrativne cene je da nerealno izražavaju troškove proizvodnje i nefleksibilne su prema dinamici privrednih kretanja.
Slobodno formirane cene su određene tržišnim mehanizmom, tj odnosima ponude i tražnje. Zato su njihova visina i njehove promenefunkcija promena u odnosima ponude i tražnje i svih faktora koji deluju na te odnose.[29]

Fiksne cene se utvrđuju za određeni vremenski period i to tako da se mogu menjati tek kad taj period istekne. One su jedna od mera neposrednog državnog uticaja na cene, njihove relativne odnose i opšti nivo cena. Država najčešće fiksira cene onih roba i usluga koje su od bitnog značaja za privred zemlje, društvo ili životni standard ljudi.[30]

Stabilne cene nisu iste ao fiksne cene. One u određenom vremenskom ne menjaju ili se neznatno menja njihoa visina. Stabilizacija cena, kao nastojanje da cene što više roba budu stabilne, podrazumeva elminaciju nepovoljnih trendova u kretanju cena, kao npr. Inflacija, velki nesklad između ponude i tražnje, uvoza i izvoza.[31]

[27] Veselinović P., Ekonomija, str 191, Beograd 2010. (preuzeto 06.05.2014.)
[28] Veselinović P., Ekonomija, str 191, Beograd 2010. (preuzeto 06.05.2014.)
[29] Veselinović P., Ekonomija, str 192, Beograd 2010. (preuzeto 06.05.2014.)
[30] Veselinović P., Ekonomija, str 192, Beograd 2010. (preuzeto 06.05.2014.)
[31] Veselinović P., Ekonomija, str 192, Beograd 2010. (preuzeto 06.05.2014.)

Nestabilnost cena i fluktuacija cena su bliski pojmovi. *Fluktuacija cena* podrazumeva menjanje, kolebanje, odnosno nestabilnost cena. Fluktuacija cena se pojavljuje kod tržišta kod kojih se cene slobodno formiraju, ali i u privredama sa administrativnim cenama.

Atraktivne cene su cene koje privlače kupca, uglvnom na niskom nivou. Ali, mogu biti i vrlo visoke kod luksuzne robe, odnosno brendirane robe čije posedovanje određuje ekonomski, meterijalni i društveni status.

Delimično kao sinonim atraktivnim, pojavljuju se *lukrativne cene,* tj. Unosne cene, koje donose značajnu zaradu.[32]

Barijera cena podrazumeva suprotnost atraktivnim cenama. Barijera cena označava situaciju kada cene proizvoda ili usluga koče kretanje ili razvoj neke druge pojave. Tipične barijere su: *cena – barijera ponudi*, onosno cena neke robe je toliko niska da koči proizvodnju te robe, *cena – barijera tražnji*, odnosno cena robe je toliko visoka da se pojavljuje kao smetnja porastu tražnje za tom robom, *cena – barijera seljenju kapitala, izvozu ili uvozu*.[33]

Rigidnost cena označava brzinu kojom kojom se cene prilagođavaju nekoj drugojekonomskoj veličini, odnosno brzinu kojom se cene menjaju naviše ili naniže.

Kolaps cena označava slom cena, a takvo stanje je karakteristično za pivrede sa enormno visokom stopom inflacije.

2.3.2. CENA – INSTRUMENT MARKETING MIKSA

Cena je presudna za uspeh poslovanja preduzeća. Veoma je bitno da se cene pravilno oblikuju, da nisu utvrđene suviše visoko a ni suviše nisko.

Cena je jedini instrument marketing miksa koji ostvaruje prihode, dok svi ostali instrumenti predstavljaju samo troškove.

Politika formiranja cena zavisi od ciljeva poslovanja, što znači da bi ciljevi poslovanja morali biti usaglašeni sa ciljevima pri formiranju cena. Neka preduzeća formiraju cene na osnovu troškova, a neka na osnovu postojećih tržišnih cena.

U literaturi se najčešće može naći da se ciljevi formiranja cena mogu podeliti u tri grupe:

- Povećanje dobiti
- Povećanje obima prodaje
- Održanje postojećeg stanja

Povećanje dobiti: Iznos dobiti često se izražava kao procenat od prodaje, od investicija, ili kao određena novčana vrednost. Ciljevi pri formiranju cena mogu biti postavljeni kao jednaki ili viši u odnosu na prethodni period. U današnjem poslovnom svetu često se govori o zadovoljavajućoj, a ne maskimalnoj dobiti. To proizilazi iz činjenice da marketing koncept podrazumeva da je dobit rezultat zadovoljenja potreba potrošača, a ne cilj poslovanja. Danas se sve više smatra da je postizanje dobiti po svaku cenu društveno neodgovorno ponašanje preduzeća.

[32] Veselinović P., Ekonomija, str 193, Beograd 2010. (preuzeto 06.05.2014.)
[33] Veselinović P., Ekonomija, str 193, Beograd 2010. (preuzeto 06.05.2014.).)

Povećanje obima prodaje. Povećanje obima prodaje znači povećanje ukupnog prihoda, što dovodi do povećanja dobiti. Međutim, povećanje obima prodaje i/ili tržišnog učešća ne mora značiti srazmerno povećanje dobiti. Preduzeća nastoje da formiraju cene tako da bar održe svoj segment prodaje.

Održanje postojećeg stanja. Menadžeri koji su zadovoljni sadašnjim udelom na tržištu mogu za cilj pri formiranju cena postaviti održanje postojećeg stanja, sa težnjom da se smanji rizik poslovanja uz odgovarajuću dobit. Iako ovaj cilj izgleda ne preduzimljiv svrha mu može biti da se uporno akcijama necenovnim instrumentima marketing miksa izbegne konkurencija cenama, a poveća konkurentnost svoje ponude.

2.4. UTVRĐIVANJE CENE KOŠTANJA I FAKTORI KOJI UTIČU NA FORMIRANJE CENA I FORMIRANJE CENA

Zbir utrošenih, tržišno valorizovanih i izdatih vrednosti u vezi sa trošenjem elemenata proizvodnje, odnosno vršenjem funkcije u reprodukciji predstavlja osnovu cene koštanja. Njene komponente su troškovi reprodukcije, izdaci uslovljeni trošenjem elemenata proizvodnje u reprodukciji, izdaci uslovljeni vršenjem funkcije u reprodukciji.[34]
Cena koštanja je identična sa troškovima reprodukcije u svim onim slučajevima u kojima proizvođač nema obaveza direktno uslovljenih elementima proizvodnje. Ona je tada ravna zbiru troškova materijala, sredstava za rad i rada.[35]
U komercijalnom prometu trgovinskog preduzeća, to preduzeće formira troškove i cenu koštanja u istom, napred iznetom smislu, kao i proizvodno preduzeće, ali u njegovu cenu koštanja ulazi i nabavna cena trgovačke robe.[36]
U praksi, shvatanje cene koštanja obuhvata sve one izdatke koje proizvođač ima u vezi sa svojom proizvodnom aktivnošću, koje može prevaliti preko cene koštanja na kupca proizvoda. Tu ulaze društvene obaveze, porezi, i drugo.
Faktori koji utiču na formiranje cena mogu se podeliti na interne i eksterne. Prema Kotleru u interne faktore spadaju

- Ciljevi marketinga
- Marketing miks strategija
- Troškovi
- Način donošenja odluke o cenama

dok u eksterne fakore spadaju

- Karakter tržišta i tražnje
- Konkurencija
- Ostali faktori okruženja

Broj faktora koji deluju na politiku cena je neograničen. Ali, troškovi, tražnja, konkurencija, ekonomska politika i državna kontrola cena su četiri ključne determinante pri odlučivanju o cenama.

[34] Veselinović P., Ekonomija, str 194, Beograd 2010. (preuzeto 08.05.2014.)
[35] Veselinović P., Ekonomija, str 194, Beograd 2010. (preuzeto 08.05.2014.)
[36] Veselinović P., Ekonomija, str 194, Beograd 2010. (preuzeto 08.05.2014.)

U praksi se koriste dva pristupa formiranja cena, jedan koji je zasnovan na troškovima i drugi koji polazi od tražnje za određenim proizvodom ili uslugom.

Metodi formiranja cena na bazi troškova je najrasprostranjeniji metod. Formiranje cena na osnovu troškova zapostavlja jednu veoma bitnu komponentu pri formiranju cena koja bi trebalo da bude ključni faktor- potrošač. To bi trebalo da znači da se pri formiranju cena mogu uvažavati samo one za koje su potrošači spremni da plate.

Formiranje cena na bazi cena konkurencije za orijentaciju ima cene koje je formirala konkurencija. Osnovna logika ove metode jeste sagledavanje reakcije tržišta na istu,višu ili nižu cenu od one koju su konkurenti utvrdili za svoje proizvode. Ovaj metod može da se koristi kada se ne raspolaže sa dovoljno informacija o konkurentima i njihovim cenama.

Formiranje cena na bazi potrošačke percepcije vrednosti je metod koji se najviše primenjuje. Kod ovog metoda akcenat se stavlja na to da se cena utvrđuje na osnovu vrednosti proizvoda koje vidi potrošač, što znači da se troškovi i konkurencija ne uzimaju u obzir.

Kod uvođenja novog proizvoda na tržište svakom proizvođaču se pružaju uglavnom dve mogućnosti :
• Utvrđivanje početne visoke cene. Proizvođači mogu biti podstaknuti na ovaj potez usled želje da što pre povrate uložene investicije
• Utvrđivanje početne niske cene. Ova strategija za formiranje cena se koristi za cene na duži vremenski period, karakteristična je kod proizvoda koji se masovno proizvode.

2.4.1. TROŠKOVI

Troškovi su donja granica, a spremnost potrošača da plate određenu cenu za neki proizvod predstavlja gornju granicu.

Troškovi su jedini faktor internog karaktera koji spada u ključne faktore formiranja cene i precizniji su nego podaci o delovanju eksternih faktora na delovanje cene. Troškovi i cene su u stalnom procesu međusobnog prilagođavanja. Značaj faktora troškova pri formiranju cena uslovljen je karakteristikama vrste proizvodnje, tipa proizvoda i slično.

Ukupni troškovi predstavljaju zbir konstantnih i varijabilnih troškova na određenom obimu poizvodnje. Prosečni troškovi su troškovi po jedinici za dati nivo proizvodnje.
Pri određivanju cena, troškovi su bitan input zbog toga što je potrebno znati kako variraju troškovi za različite obime proizvodnje. Prosečni troškovi su visoki ukoliko se proizvodi mali broj jedinica zbog uticaja fiksnih troškova. Rast obima proizvodnje dovodi do smanjenja fiksnih troškova po jedinici, ali istovremeno može uticati na povećanje drugih troškova koji su rezultat povećanog naprezanja mašina kao i povećanog marketing napora.

Analizom prosečnih troškova za različite obime proizodnje preduzeće dolazi do optimalnog nivoa proizvodnje koji obezbeđuje efekat ekonomije obima i smanjenje prosečnih troškova.

2.4.2. TRAŽNJA

Pod tražnjom se podrazumeva određena količina i vrsta materijalnih dobara i usluga koju su kupci spremni da kupe po odgovarajućoj ceni. Tražnja se kao i ponuda izražava u naturalnim i vrednosnim pokazateljima. Tražnja je drugi osnovni faktor koji utiče na odluku pri formiranju cena i da se zasniva na potrošaču. Pri formiranju cena preduzeće mora uzeti u obzir različite intenzitete tražnje.

2.4.2.1. Činioci tražnje

Autori ne pridaju isti značaj činiocima tražnje. Po Stameru promena tražnje zavisi od
- porasta stanovništva,
- rasta dohotka po stanovniku
- kretanja cene proizvoda
- strukture potreba i navika potrošača.

Po Milanoviću, najvažniji činioci tražnje su[37]
- veličina dohotka i njegova raspodela
- sklonost ka potrošnji
- cene
- demografski faktori
- vrsta i dostupnost proizvoda
- kreditiranje i komunikacija između ponuđača i potrošača

Ipak, za robu široke potrošnje bitni činioci tražnje su
1) broj potrošača - Pri kvantitativnom ispitivanju tražnje broj potrošača se uzima kao bitan činilac. U okviru broja potrošača, najčešće se uzimaju u obzir broj domaćinstava, prosečan broj članova jednog domaćinstva, karakteristike prema izvorima prihoda, obeležja prema vrsti naselja.
2) dohodak po potrošaču - Dohodak je pokazatelj kupovne moći građana. U istraživanjima se uglavnom koristi prosečna visina dohotka, ali prosek može odstupati od datih nivoa dohodaka.
3) realna cena proizvoda - Za potrošače cena je, najčešće, presudni faktor pri kupovini. Formira se kao odnos ponude i tražnje.
4) realna cena supstitucionog i komplementarnog proizvoda
5) navike potrošača - Navike potrošača su stabilan činilac tražnje koji se vrlo sporo menja. Navike su uslovljene mnogim faktorima što doprinosi toj stabilnosti. Najveći uticaj imaju kulturni, istorijski, religiozni činioci.

Cena kao činilac tražnje. Uticaj cene na nivo tražnje potiče od početka sučeljavanja ponude i tražnje. Cena je za potrošače data veličina, na čiji nivo u određenom momentu ne mogu uticati, pa podešavaju potrošnju prema postojećim cenama. To predstavlja jedan od razloga što se pri rastu cena tražnja za proizvodom smanjuje, i obrnuto, pri padu cena tražnja za određenim proizvodom raste.

[37] Vasiljev, S., i grupa autora, Marketing Menadžment, Ekonomski fakultet Subotica 2007., str 253. (preuzeto 24.08.2014.)

2.4.2.2. Faktori tražnje

Kod proizvoda široke potrošnje broj faktora primarne tražnje veoma je velik, ali je sve njih moguće svrstati u jednu od kategoraija:

1) Stanovništvo – većina tržišta determinisana je stanovništvom: njegovom veličinom i osnovnim strukturnim karakteristikama
2) Domaćinstva – Kod većine proizvoda jedinice potrošnje pretežno su domaćinstva. Prema tome, broj i osnovne sociodemografske karakteristike domaćinstva imaju osnovnu relevantnost.
3) Stopa nataliteta – Njena veličina ukazuje na dinamiku porasta stanovništva i agregira u sebi čitav niz značajnih faktora
4) Stil života – Ovaj faktor obuhvata osnovne stavove stanovništva: stav prema porodici, stav prema korišćenju dohotka, prema potrošnji...
5) Inovacije - Kao i u području industrijske potrošnje, i u području proizvoda široke potrošnje pojavljuju se novi proizvodi koji supstituišu stare.
6) Slobodno vreme – Sve veći fond slobodnog vremena stvara obilje novih potreba i intenzivira neke od prethodnih.
7) Dohodak – Dohodak je osnovni faktor kupovne moći. Posebnu važnost ima visina diskrecionog dohotka.
8) Moda – Poslednjih godina moda je postala dominantan faktor tražnje kod niza proizvoda.
9) Poverenje u budućnost – Potrošačka sklonost kupovini zavisi u velikoj meri od poverenja u budućnost.
10) Marka proizvoda, cene drugih proizvoda i usluga.

2.4.3. KONKURENCIJA

U literaturi se često sreće mišljenje da konkurencija može biti potpuna i nepotpuna.
Tržište potpune konkurencije karakteriše veliki broj učesnika, visok stepen homogenosti, odnosno standardizovane robe, potpuno slobodno ulaženje i izlaženje iz grane, savršena informisanost o tržišnim kretanjima i pokretljivost inputa u dužem vremenskom periodu.
Veliki broj učesnika, kupaca i prodavaca ne poseduje veliku ekonomsku snagu, tako da svojim odlukama o privrednim aktivnostima ne mogu bitnije menjati ukupnu tražnju i ukupnu ponudu roba i usluga, što znači da se ne mogu dogovarati o podeli tržišta i cenama.
Preduzeća u uslovima potpune konkurencije ne mogu obezbediti značajniji prostor na tržištu, jer im je udeo suviše mali na ukupnu količinu ponude. Iz tog razloga ni jedno preduzeće ne može svojom poslovnom politikom uticati na formiranje tržišne cene. Za sva konkurentska preduzeća cena je definisana na osnovu ukupne ponude i tražnje. Stoga, savršeno konkurentska firma nema tržišnu moć, odnosno nema sposobnost da kotroliše tržišne cene za proizvode koje prodaje.

Prava identifikacija konkurencije treba da obuhvati identifikaciju konkurenata preduzeća, utvrđivanje ciljeva konkurenata, njihovih strategija, proučavanje njihove snage i slabosti. Bitno je poznavanje performansi konkurenata, odnosno veličina ponude, veličina udela na tržištu, finansijska snaga konkurenta, proizvodno-tehnološka obeležja, broj zaposlenih i slično. Među faktorima koji su vezani za ponašanje konkurencije, najvažnija su tri aspekta

- sa kolikim se brojem konkurenata preduzeće sučeljava na tržištu,

- postoji li i kakav je stepen diferencijacije proizvoda među konkurentima,
- kakva je otvorenost tržišta za uključivanje konkurenata na tržište

Ako je veliki broj konkurenata, borba će biti oštrija ali nema monopolizacije tržišta i državnog uplitanja. Ako je mali broj konkurenata onda to ukazuje ili na povećano administrativno uplitanje ili na ekskluzivni karakter proizvoda.

Tržišta nepotpune konkurencije su monopolsko i oligopolske tržište. Nepotpuna konkurencja preovladava u nekom sektoru kad god pojedini proizvođači ili prodavci imaju neku meru kontrole nad cenom proizvoda u tom sektoru, i uz to vrše segmentaciju tržišta.

Monopol je osnovni oblik nepotpne tržišne konkurencije. U ovom slučaju imamo jednog prodavca s potpunom kontrolom nad celim privrednim sektorom. Monopolska pozicija u praksi je rezultat ekskluzivne kontrole nad ulaznim sirovinama koje se ne mogu jednostavno duplirati, uključujući tu i preference i ukuse potrošača. Monopolistička konkurencija se javlja kada mnoga preduzeća prodau različite proizvode po fizičkim karakteristikama, prema lokaciji gde se mogu nabaviti, uslugama koje prate proizvod, i slično. Liči na potpunu konkurenciju, jer postoji mnogo učesnika – prodavaca i kupaca, ulaz i izlaz iz grane nije težak i cene se prihvataju onako kako su date.
Cene roba i usluga u monopolom uslovljenom tržištu su uvek više u odnosu na cene koje bi se formirale u uslovima slobodne konkurencije, i uvek se prilagođavaju kalkulacijama monopolista. Da bi odredio cenu, monopolista kao potpuno konkurentna firma nastoji da poveća profit. Prvo identifikuje veličinu outputa koja povećava profit, a onda određuje koja je cena odgovarajuća toj količini proizvodnje.
Monopol kao oličenje nesavršene konkurencije predstavlja određenu tržišnu moć. Suština tržišne moći se sastoji u mogućnosti da se menjaju cene proizvoda.
Na ovakvom tržištu samo jedno preduzeće snabdeva celokupno tržište određenim dobrom i ima moć da izabere cene iznad marginalnog troška. Cena koja je iznad marginalnog troška i marginalnog prihoda donosi profit preduzeću.

Oligopol je takvo stanje na tržištu kada samo nekoliko prodavaca nudi proizvod koji je sličan ili identičan drugim proizvodima. Jedna od karakteristika oligopolskog tržišta je da, može se reći, sva ili skoro sva proizvodnja otpada na nekoliko preduzeća, a proizvodi su najčešće diferencirani. Druga bitna karakteristika je da preduzeća moraju da donose strateške odluke, odnosno da prilikom donošenja odluke o različitim pitanjima kao što su visina cene, obim proizvodnje, investicije i slično, mora da preduzme strateško razmatranje. Ono što je takođe karakteristično za oligopolsko tržište je da preduzeća određuju cenu i obim proizvodnje jednim delom uzimajući u obzir ponašanje svojih konkurenata.
Prepreke ulasku novim preduzećima na oligopolsko tržište su: patenti ili pristup tehnologiji isključuju potencijalne konkurente, zbog ekonomije obima neprofitabino je da na tržištu posluje veći broj preduzeća. Na ovom tržištu konkuriše nekoliko preduzeća, i svako od njih mora da uzme u obzir na koji način će njegove akcije uticati na konkurente i na koji način će konkurenti najverovatnije reagovati. Ta strateška razmatranja su veoma složen proces, jer preduzeće koje donosi odluku mora uzeti u obzir na koji način će reagovati konkurencija.

2.4.4. ODREĐIVANJE FINALNE CENE

Izbor finalne cene zavisi od dopunskih analiza koje se odnose na: psihološke cene, uticaj drugih elemenata marketing miksa, politiku cena preduzeća, inflaciju i ponašanje konkurenata. Korelacija između kvaliteta i cena nije uvek prisutna. jaz popunjavaju psihološke cene.

U određivanju cena i drugi elementi marketing miksa takođe imaju značaj. U pitanju su, pre svega kvalitet brenda i promocija. Brendovi sa prosečnim kvalitetom, ali relativno visokim budžetom promocije su u stanju da obezbede cene sa promocijom. Naime, kupci su spremni da plate višu cenu za poznat proizvod.

Cene moraju biti usklađene sa konkurentima i kooperantima kao i politokom cena preduzeća. Politika cena predviđa diferencijalne cene u zavisnosti od geografskog faktora, načina plaćanja, veličine i frekvencije prodaje i drugih faktora. Definišući cenovne liste preduzeća daju popuste i rabate za plaćanje unapred, minimalan volumen nabavke i kupovinu van sezone.

2.4.5. EKONOMSKA POLITIKA I DRŽAVNA KONTROLA CENA

Ekonomska politika i državna kontrola cena su faktori koji utiču na odluku o formiranju cena. Država svojim merama treba da utiče da zakon ponude i tražnje što jednostavnije funkcioniše u smislu povećanja produktivnosti i poslovne efikasnosti učesnika na tržištu. Odnosno, država treba da stvara uslove poslovanja koji stimulišu preduzeća na povećanu efikasnost. Merama ekonomske politike društvo direktno utiče na formiranje cena, dok merama direktne državne kontrole cena, država može retko i na kratak rok da utiče na formiranje istih.

Kontrola cena se ispoljava na dva načina – kao određivanje najviših dozvoljenih prodajnih cena i kao odredjivanje najnižih mogućih otkupnih cena. Kontrola cena je bila uobičajena pojava u zemljama realsocijalizma.
Određivanje najviših prodajnih cena predstavlja uobičajeni izraz za određivanje najviših dozvoljenih prodajnih cena. Tržišne cene na osnovu slobodnog delovanja ponude i tražnje bi se formirale na višem ravnotežnom nivou, ali ih država prisilno zadržava na nižem nivou. Ukoliko bi se dopustilo formiranje ravnotežnih tržišnih cena došlo bi do njihovog porasta i jedan broj potrošača sa niskim dohotkom ne bi bio u stanju da kupi robu, te država da bi zaštitila svoje građane i izbegla diskriminaciju siromašnih ograničava visinu cena. Uglavnom se radi o namirnicama od životnog značaja. Ovaj oblik kontrole cena je popularan među potrošačima.[38]
Određivanje najnižih otkupnih cena. U svim razvijenim tržišnim privredama postoje mehanizmi za pomoć poljoprivrednoj proizvodnji. Poljoprivredni proizvođači traže da im država garantuje otkupne cene. Državna potpora u poljoprivredi je neophodna iz najmanje tri razloga. Prvo, u pitanju jeproizvodnja sa visokim rizikom tako da proizvođač i moraju na neki način da budu osigurani od preterane tržišne neizvesnosti. Drugo, u pitanju je je proizvodnja koja po prirodi stvari zahteva kreditiranje. I treće, zbog sezonskog karaktera proizvodnje potrebno je ublažiti sezonske osilacijecena koje nastaju na osnovu slobodnog delovanja ponude i tražnje.[39]

[38] Veselinović P., Ekonomija, str 194, Beograd 2010. (preuzeto 08.05.2014.)
[39] Veselinović P., Ekonomija, str 194, Beograd 2010. (preuzeto 08.05.2014.)

2.5. POTROŠAČKA KORPA

Potrošačka korpa je indikator kupovne moći stanovništva. Ona predstvalja merilo životnog standarda u jednom društvu, a čini je skup proizvoda koje potroši jedno domaćinstvo u periodu od mesec dana.

U Srbiji, prema podacima RZS, prosečno domaćinstvo broji 3,1 člana, pa se uzima kao krajnja vrednost 3 člana. I minimalna i prosečna korpa se izračunavaju na osnovu ankete koja je sprovedena u 4.400 domaćinstava na svake dve nedelje. Za izradu minimalne potrošačke korpe korišćen je standard FAO, po kome je granica za nutricionistički minmum 2.800 kalorija.

Od posebnog značaja je sprovođenje Ankete o potrošnji domćinstva koje se od 2003. godine sprovodi po međunarodnim standardima, čime se obezbeđuje međunarodna uporedivost podataka. Pomenutom anketom se prikupljaju podaci o prihodima, rashodima i potrošnji domaćinstva, odnosno podaci o osnovnim elementima potrošnje, kao i podaci o pokazateljima životnog standarda kao što su uslovi stanovanja, snabdevenost trajnim potrošnim dobrima i slično. Pored toga ove ankete daju i osnovne podatke o demografskim, ekonomskim i sociološkim odlikama domaćinstava.

Postoje dve kategorije potrošačke korpe

- Minimalna potrošačka korpa - odnosi se na potrošnju domaćinstva, odnosno na ukupnu vrednost izdataka za hranu i druge proizvode koji čine ličnu potrošnju domaćinstva.
- Prosečna korpa - odnosi se na potrošnju proizvoda i usluga lične potrošnje prosečnog domaćinstva.

2.5.1. METODOLOGIJA IZRADE POTROŠAČKE KORPE

Izrada potrošačke korpe se odvija u nekoliko koraka:[40]

- Definisanje agregata potrošnje kao indikatora životnog standarda stanovništva
- Devinisanje jedinice jednake potrošnje
- Decilna analizi
- Definisanje kalorijskih potreba
- Utvrđivanje strukture potrošačke korpe

Definisanje agregata potrošnje kao indikatora životnog standarda stanovništva. Potrošnja domaćinstva definisana je kao suma izdataka za hranu i osalih tekućih izdataka koja uključuje kupljene proizvode, sopstvenu proizvodnju i poklone. Osnovne komponente potrošnje prema COICOP – klasifikacija lične potrošnje prema nameni su:[41]

1. Potrošnja hrane i bezalkoholnih pića
2. Potrošnja alkohola i duvana
3. Izdaci za odeću i obuću

[40] Izvod iz metodologije izrad potrošačke korpe, Republički zavod za satistiku, 17 broj 021-188, Beograd, 31.05.2010. str.2 (preuzeto 26.05.2014.)

[41] Izvod iz metodologije izrad potrošačke korpe, Republički zavod za satistiku, 17 broj 021-188, Beograd, 31.05.2010. str.3 (preuzeto 26.05.2014.)

4. Izdaci za stanovanje, vodu, struju, gas i druga goriva
5. Izdaci za pokućstvo i rutinsko održavanje stana
6. Izdaci za zdravstvo
7. Izdaci za transport
8. Izdaci za poštanske usluge i komunikacije
9. Izdaci za rekreaciju i kulturu
10. Izdaci za obrazovanje
11. Izdaci za restorane i hotele
12. Izdaci za ostala dobra i usluge

Definisanje jedinice jednake potrošnje. Kako se podaci o potrošnji prikupljaju na nivou domaćinstva, da bi se odredio nivo blagostanja ljudi ukupna potrošnja domaćinstva se mora raspodeliti između članova domaćinstva po određenim kriterijumima.

Ekonomija obima može se aproksimirati prilagođavanjem veličine domaćinstva varijabli koja predstavlja jedinice jednake potrošnje. Na primer, domaćinstvo koje ima 3,5 potrošačke jedinice treba da troši 3,5 puta više u odnosu na odraslog pojedinca da bi bilo na istom nivou blagostanja kao odrastao pojedinac.

U ovoj analizi je korišćena OECD - ova skala ekvivalencije, koja pored veličine domaćinstva uzima u obzir i strukturu domaćinstva prema kojoj je prvi odrastao = 1, ostali odrasli = 0,7, a deca do 13 godina starosti imaju ponder 0,5. Ovu skalu ekvivalencije, koja je preporučena od strane EUROSTAT-a/OECD-a, Republički zavod za statistiku koristi za svojepotrebe, čime je obezbeđena međunarodna uporedivost.[42]

Decilna analiza. Decilna analiza je postupak kojim se ekvivalentna potrošnja svih domaćinstava
(potrošnja domaćinstava po skali ekvivalencije) rangira od najniže ka najvišoj. Tako rangirana domaćinstva dele se u deset jednakih grupa. U prvom decilu nalaze se domaćinstva čija je ekvivalentna potrošnja najniža (najsiromašnija domaćinstva), a u desetom decilu su domaćinstva čija je ekvivalentna potrošnja najviša (najbogatija domaćinstva).[43]

Definisanje kalorijskih potreba. Minimalna potrošačka korpa je izračunata na osnovu potrošnje hrane domaćinstava uprva tri decila, koja obuhvata 193 proizoda hrane iz Ankete o potrošnji domaćinstava. Minimalni broj kalorija koje odrastao čovek mora da unese u organizam da bi mogao da živi iradi iznosi 2280 kalorija dnevno (FAO – Food Association Organization).

Prosečna potrošačka korpa je izračunata na osnovu strukture potrošnje hrane domaćinstava od trećeg do osmog decila.[44]

Utvrđivanje strukture potrošačke korpe. Potrošačku korpu (minimalnu i prosečnu) čine dve celine i to izdaci domaćinstva za hranu i bezalkoholna pića (hrana) i izdaci za ostale proizvode i usluge lične potrošnje(nehrana). Treba posebno naglasiti da ovako definisane potrošačke korpe

[42] Izvod iz metodologije izrad potrošačke korpe, Republički zavod za satistiku, 17 broj 021-188, Beograd, 31.05.2010. str.4 (preuzeto 26.05.2014.)

[43] Izvod iz metodologije izrad potrošačke korpe, Republički zavod za satistiku, 17 broj 021-188, Beograd, 31.05.2010. str.4 (preuzeto 26.05.2014.)

[44] Izvod iz metodologije izrad potrošačke korpe, Republički zavod za satistiku, 17 broj 021-188, Beograd, 31.05.2010. str.4 (preuzeto 26.05.2014.)

(minimalna i prosečna) odražavaju strukturu potrošnje domaćinstava, dobijenu iz Ankete o potrošnji domaćinstava.[45]

Minimalna potrošačka korpa je izračunata na osnovu strukture potrošnje domaćinstava iz prva tri decila.
Izdaci za hranu su struktuirani do nivoa proizvoda grupisanih u odgovarajuće grupe:

- Žito i proizvodi od žita;
- Povrće i prerađevine od povrća;
- Voće i prerađevine od voća;
- Sveže i prerađeno meso;
- Sveža i prerađena riba;
- Ulja i masti;
- Mleko, mlečni proizvodi i jaja;
- Ostali prehrambeni proizvodi;
- Bezalkoholna pića.

Pri izboru reprezenta određene grupe proizvoda (u svrhu prilagođavanja korpe za mesečno izračunavanje i publikovanje) primenjen je princip najvećeg učešća proizvoda u odgovarajućoj grupi proizvoda, čime je praktično određen proizvod koji domaćinstva najčešće kupuju (najviše troše). Izdaci za nehranu su prikazani na dvomesnom nivou COICOP - klasifikaciji lične potrošnje prema nameni i odražavaju realnu sliku potrošnje domaćinstva.
Vrednost izdataka za hranu se računa primenom prosečnih cena na malo.
Dinamiku kretanja vrednosti minimalne potrošačke korpe za tročlano domaćinstvo određivaće kretanje cena na malo, dok se utvrđen sadržaj korpe ne bi menjao pod uticajem sezone.[46]

2.5.1.1. Prosečna potrošačka korpa

Prosečna potrošačka korpa je izračunata na osnovu strukture potrošnje domaćinstava pozicioniranih od trećeg do osmog decila.
Izdaci za hranu su struktuirani do nivoa proizvoda grupisanih u odgovarajuće grupe:

- Žito i proizvodi od žita;
- Povrće i prerađevine od povrća;
- Voće i prerađevine od voća;
- Sveže i prerađeno meso;
- Sveža i prerađena riba;
- Ulja i masti
- Mleko, mlečni proizvodi i jaja;
- Ostali prehrambeni proizvodi;

[45] Izvod iz metodologije izrad potrošačke korpe, Republički zavod za satistiku, 17 broj 021-188, Beograd, 31.05.2010. str.4 (preuzeto 26.05.2014.)
[46] Izvod iz metodologije izrad potrošačke korpe, Republički zavod za satistiku, 17 broj 021-188, Beograd, 31.05.2010. str.4 (preuzeto 26.05.2014.)

- Bezalkoholna pića

Postupak konkretizacije sadržaja prosečne potrošačke korpe, način prikazivanja izdataka za nehranu, kao i izračunavanje vrednosti korpe je identičan kao kod minimalne potrošačke korpe.[47]

2.5.2. ANALIZA POTROŠAČKE KORPE

Pri analizi potrošačke korpe podaci su delom sakupljani putem ankete. Ispitanici su odgovarali na pitanja zatvorenog tipa, i na uzorku od 20 domaćinstava, dobijeni su rezultati koji su izneti u pojedinim tačkama COICIP klasifikacije.

Ono što je bitno za izražavanje kupovne moći je komparacija dohotka građana sa troškovima koje prosečno domaćinstvo ima tokom perioda od mesec dana.

Prosečno domaćinstvo u Subotici ima 3 člana, od kojih najčešće, u 60% slučajeva, radi ili ostvaruje dohodak dva člana porodice, u 20% slučajeva rade, odnosno ostvaruju dohodak svi članovi domaćinstva, pri čemu prosečni dohodak po domaćinstvu iznosi 80.000,00 dinara. Ispitanici nisu pisali tačne iznose dohodaka, nego okvirne iznose.

Domaćinstva najviše novca izdvajaju za hranu, i to po članu domaćinstva u proseku 8.500,00. S obzirom da su u ispitivanju učestvovala domaćinstva sa 2 do 5 članova, i da se ne može uzeti prosek po domaćinstvu, jer nije merodavan, trošak je izražen po članu domaćinstva.
Ispitana domaćinstva voće i povrće radije kupuju na pijaci, 83%, dok 17% sve namirnice kupuje u prodavnici, pri čemu preferiraju kupovinu u supermarketima, više nego u malim prodavnicama. Razlog ovome su uglavnom cene, koje su u supermarketima niže u odnosu na male prodavnice.
Većina ispitanih domaćinstava ne obraća pažnju na poreklo proizvoda, odnosno da li je domaće proizvodnje ili iz uvoza, već na odnos "cena – kvalitet", 80%, dok kod 20% bitnu ulogu igra visina cene proizvoda. Većina, odnosno 75% ispitanika radije kupuje kućnu hemiju koja je uvezena, kao i proizvode za ličnu higijenu, pri čemu 85% ispitanika ovu vrstu proizvoda radije kupuje na pijaci.

Napravićemo komparaciju potrošačke korpe sa cenama na regularnom tržištu i cenama na sivom tržištu, pošto smo Anketom 2, koju su ispitanici radili došli do rezultata da 75%, odnosno 85% ispitanika robu nabalja na pijaci, odnosno na sivom tržištu.

[47] Izvod iz metodologije izrad potrošačke korpe, Republički zavod za satistiku, 17 broj 021-188, Beograd, 31.05.2010. str.5 (preuzeto 26.05.2014.)

Tabela 11 – Komparacija cena artikala iz potrošačke korpe na sivom i legalnom tržištu

1) Hrana i bezalkoholna pića:

Proizvod	Količina	Cena na regularnom tržištu	Cena na sivom tržištu	Ušteda
Žito i proizvodi od žita				
Pirinač	1 kg	140.00		
beli hleb	24.80 kg	1,550.00		
ostale vrste hleba	1.60 kg	250.00		
burek	0.5 kg	240.00		
slano trajno pecivo	0.45 kg	224.00		
testenine	1 kg	230.00	200.00	30.00
zamrznuto lisnato testo	1.5 kg	220.00		
pšenično brašno	4.5 kg	220.50		
kukuruzno brašno	0.7 kg	90.00		
Σ		3,164.50	200.00	30.00
Povrće i prerađevine od povrća:				
spanać	0.8 kg	100.00	80.00	20.00
zelena salata	1.70 kg	250.00	153.00	97.00
kupus	4.4 kg	250.00	220.00	30.00
paradajz	4.30 kg	500.00	430.00	70.00
pasulj	1.5 kg	420.00	345.00	75.00
zamrznuti grašak	0.80 kg	160.00	160.00	0.00
zamrznuta boranija	0.8 kg	160.00	80.00	80.00
šargarepa	1.60 kg	130.00	128.00	2.00
cvekla	2 kg	60.00	50.00	10.00
crni luk	2.8 kg	260.00	140.00	120.00
pečurke	0.5 kg	90.00	80.00	10.00
konzervisani krastavac	2 kg	350.00	200.00	150.00
krompir	13 kg	910.00	520.00	390.00
Σ		3,640.00	2,586.00	1,054.00
Voće i prerađevine od voća				
limun	0.5 kg	120.00	115.00	5.00
pomorandže	1.3 kg	180.00	169.00	11.00
banane	1.5 kg	195.00	165.00	30.00
jabuke	8.5 kg	680.00	340.00	340.00
očišćeni orasi	0.3 kg	255.00	240.00	15.00
suve šljive	0.1 kg	75.00	65.00	10.00
Σ		1,505.00	1,094.00	411.00
Sveže i prerađeno meso				
juneće meso sa/bez kostiju	0.7 kg	455.00		
svinjsko meso sa/bez kostiju	4 kg	2,000.00		
pileće meso	4.5 kg	1,780.00	1,575.00	205.00
juneća džigerica	0.2 kg	560.00		

suva svinjska rebra	0.4 kg	183.00		
suvi svinjski vrat	0.3 kg	630.00		
suva svinjska slanina	0.5 kg	220.00		
čajna kobasica	1 kg	1,142.00		
viršle	0.45 kg	247.50		
presovana šunka (praška, stišnjena s l.)	0.2 kg	420.00		
mortadela	1.4 kg	840.00		
jetrena pašteta	0.4 kg	266.60		
Σ		8,744.10	1,575.00	205.00
Sveža i prerađena riba				
morska riba, oslić	1.1 kg	580.00	440.00	140.00
sardine u ulju	0.2 kg	140.00		140.00
Σ		720.00	440.00	280.00
Ulja i masti				0.00
margarin	0.5 kg	120.00		
jestivo ulje	3 l	360.00		
svinjska mast	0.7 kg	210.00		210.00
Σ		690.00	0.00	210.00
Mleko, mlečni proizvodi i jaja				
sveže mleko	13.5 l	1,080.00	650.00	430.00
mleko u tetrapaku, sterilisano, trajnost 60 dana	3 l	240.00		
jogurt	6.50 l	546.00		
beli sir	3 kg	360.00		
kajmak	0.3 kg	252.00	240.00	12.00
tvrdokorni sir, kačkavalj	0.3 kg	200.00	105.00	95.00
pavlaka (kisela i slatka)	0.6 l	172.00	150.00	22.00
jaja	63 kom	630.00	567.00	63.00
Σ		3,480.00	1,712.00	622.00
Ostali prehrambeni proizvodi				
šećer	3.5 kg	255.50		255.50
med	0.2 kg	200.00	180.00	20.00
keks (ptiber)	0.85 kg	320.00	280.00	40.00
čokolada za jelo i kuvanje	0.1 kg	180.00	100.00	80.00
mlečna čokolada	0.2 kg	430.00	360.00	70.00
bombone	0.2 kg	145.00	100.00	45.00
mlečni kakao krem, eurokrem	0.3 kg	210.00	220.00	-10.00
kečap	0.25 kg	360.00		
sirće	0.4 l	75.00		
majonez	0.15 kg	152.00		
kuhinjska so	0.3 kg	240.00		
aleva paprika	0.15 kg	260.00	105.00	155.00
dodatak jelu, začin C	0.3 kg	66.00	50.00	16.00
koncentrovana supa	3 kom	150.00	90.00	60.00
Σ		3,043.50	1,485.00	731.50
Bezalkoholna pića				

kafa	1 kg	889.00	750.00	139.00
čaj	1 kutija	60.00		
mineralna i izvorska voda	7 l	273.00		
bezalkoholni napitak, koka kola, pepsi kola,	7 l	672.00		
sok od raznog voća, kašast,	2 l	128.00		
prirodni voćni sok, bistar, negaziran	2 l	220.00		
Σ		2,242.00	750.00	139.00
UKUPNO		27,229.10	9,842.00	3,682.50

Prikazani su proizvodi koje, prema RZS, jedno domaćinstvo potroši u toku meseca, kao i rezultati, odnosno zbir potrošačke korpe na regularnom i sivom tržištu. Ne možemo izraziti razliku u ceni za sve proizvode, s obzirom da se pojedini proizvodi ne mogu naći na pijaci, i drugim tržištima. Komparacijom cena možemo videti da se na regularnom tržištu treba izdvojiti 3.682,00 dinara više nego na sivom tržištu.

2) Izdaci za stanovanje, vodu, struju i druga goriva

S obzirom da smo rekli da su izdaci za nehranu su prikazani na dvomesnom nivou COICOP - klasifikaciji lične potrošnje prema nameni i odražavaju realnu sliku potrošnje domaćinstva, prema Anketi 1 koju su radili ispitanici, došli smo do sledećih zaključaka.

- Domaćinstvo mesečno u proseku izdvoji za komunalije:
  - Za struju: 5.500,00 dinara leti, odnosno 8.460,00 zimi
  - Za vodu: 2.140,00 dinara
  - Za telefon: 1.750,00 dinara
  - Za mobilni telefon 1.875,00 dinara
  - Za odnošenje smeća: 1000,00 dinara
  - Za korišćenje interneta: 1.500,00 dinara
  - Za kablovsku: 915,00 dinara
  - Za stanvanje: 977,50 dinara – 15% ispitanika žive kao podstanari, prosečna stanarina iznosi 170 eura, za kurs je uzeta vrednost 115 dinara za euro.

U ovom delu smo sjedinili tačku 4 i tačku 8 iz klasifikacije lične potrošnje.

3) Izdaci za pokućstvo i rutinsko održavanje stana

Prema COICOP klasifikaciji izdaci za kućnu hemiju i sredstva za održavanje lične higijene spadaju u grupu Izdaci za pokućstvo i rutinsko održavanje stana. Treba naglasiti da se proizvodi za održavanje stana na sivom tržištu mogu kupiti po znatno nižim cenama.
S obzirom da nije naglašeno koliko kojih od navedenih proizvoda domaćinstvo potroši u periodu od mesec dana, na osnovu cene po jedinici proizvoda može se uštedeti do 1.229,00 dinara. Proizodi koji su uzeti u obzir su proizvodi koji se mogu naći na našem regularnom tržištu, kao i na sivom. Proizvodi na sivom tržištu su uglavnom uvezeni iz Mađarske i Nemačke.

Proizvod	Količina	Cena na regularnom tržištu	Cena na sivom tržištu	Ušteda
Sapun	1 kom	120.00	60.00	60.00
Pasta za zube	1 kom	200.00	100.00	100.00
Dezodorans	1 kom	360.00	200.00	160.00
Mleko za telo	1 kom	450.00	300.00	150.00
Gel za tuširanje	1 l	668.00	300.00	368.00
Ukupno		1,798.00	960.00	838.00

Proizvodi za ličnu higijenu:

Proizvod	Količina	Cena na regularnom tržištu	Cena na sivom tržištu	Ušteda
Sapun	1 kom	120.00	60.00	60.00
Pasta za zube	1 kom	200.00	100.00	100.00
Dezodorans	1 kom	360.00	200.00	160.00
Mleko za telo	1 kom	450.00	300.00	150.00
Gel za tuširanje	1 l	668.00	300.00	368.00
Ukupno		1,798.00	960.00	838.00

4) Izdaci za zdravstvo

U ovu grupu spadaju izdaci za zdravstveno osiguranje, lekove, patricipaciju, lečenje u privatnim poiklinikama i drugo.
Teško je oceniti koliko se izdvaja za zdravstvo, s obzirom da se sa plate zaposlenih izdvaja 5,15% na teret radnika, i isti iznos na teret poslodavca. Ne treba naglašavati da ti iznosi zavise od visine zarade.
Nezaposleni, gde spadaju i stariji od 18 godina koji se više ne školuju i studenti stariji od 26 godina, a čije domaćinstvo po članu prihoduje visinu minimalne zarade za tekući mesec, plaća 2.484,35 dinara. Iznos se određuje tromesečno, a navedeni iznos važi od 01.05-31.07.2014. godine.

5) Izdaci za transport

U ovu grupu spadaju sve vrste transporta – gradski prevoz, sopstveni prevoz, prevoz javnim prevoznim sredstvima.
U Subotici cena autobuske karte iznosi 86 dinara. Za mesečnu kartu zaposleni treba da izdvoje 2.323,00 dinara, učenici 1.525,00 dinara, dok penzioneri treba da izdvoje 915,00 dinara.
Koliko se potroši na druge vidove prevoza je veoma teško izraziti, s obzirom da su individualni, i veoma promenljivi.

Na osnovu iznetih prihoda i troškova, možemo zaključiti da ukoliko je prosečan dohodak građana 45.610,00 dinara, a za stanovanje i druge troškove vezane za domaćinstvo potroše minimalno 15.657,50 dinara, za hranu izdvoje 22.229,10 dinara, za transport jednog člana 2.323,00, za kućnu hemiju 3.479,00 i sredstva za ličnu higijenu 1.798,00, prosečan dohodak ne pokriva navedene troškove. Prema navedenim podacima za prosečnu platu može se kupiti 1,98 minimalnih potrošačkih korpi, a ukoliko se uzmu u obzir svi troškovi za prosečnu platu se ne može kupiti jedna potrošačka korpa.
Ukoliko se uzmu u obzir rezultati ankete, te domaćinstvo u proseku zaradi 80.000,00 dinara, na raspolaganju ostaje 34.513,40 dinara, ali se mora naglasiti da nisu uzeti u obzir obrazovanje, kultura, sport i rekreacija, obuća i odeća, i drugo.

Prema podacima sa sajta paragraf.rs možemo videti podatke o odnosu cena potrašačke korpe i visine prosečne zarade u Srbiji. Prema navedenim podacima, koji su uzeti od Zavoda za statistiku Republike Srbije, možemo videti da je prosečna zarada mnogo manja u odnosu na visinu prosečne potrošačke korpe. U koloni 5 date tabele, vidimo koliko je plata, odnosno zarada, potrebno za osnovne potrebe, iliti prosečnu potrošačku korpu, te da ista nije dovoljna. U aprilu, kada je prosečna zarada bila najviša u odnosu na zarade u 2014. godini, bilo je potrebna 1,43 prosčne zarade za prosečnu potrošačku korpu, dok je u januaru kada je prosečna zarada bila na najnižem nivou bilo potrebno 1,73 prosečne zarade za prosečnu potrošačku korpu.
U kolini 6 vidimo odnos prosečne zarade i minimalne potrošačke korpe. U januaru je gotovo cela zarada bila potrebna za minimalnu potrošačku korpu, dok je u aprilu i avgustu, kada je proseča zarada bila na najvišem nivou bilo potrebno 0,75 prosečne zarade.
Rezultati iskazani u tabeli su poražavajući.

Tabela 12 - Kretanje kupovne moći stanovništva u Republici Srbiji

Godina - Mesec	Prosečna mesečna zarada po zaposlenom u Republici Srbiji (bez poreza i doprinosa)	Potrošačka korpa u Republici Srbiji		Odnos potrošačke korpe i zarade	
		Prosečna	Minimalna	(3:2)	(4:2)
1	2	3	4	5	6
Januar 2014.	37.966	65.717,94	34.177,96	1,73	0,90
Februar 2014.	44.057	65.718,72	34.090,00	1,49	0,77
Mart 2014.	43.452	65.463,27	33.974,95	1,51	0,78
April 2014.	45.847	65.766,40	34.181,31	1,43	0,75
Maj 2014.	44.184	65.922,53	34.330,96	1,49	0,78
Jun 2014.	44.883	65.948,43	34.280,37	1,47	0,76
Jul 2014.	45.216	66.000,24	34.267,46	1,46	0,76
Avgust 2014.	45.610	66.068,71	34.291,44	1,45	0,75

Izvor: www.paragraf.rs

U nastavku će biti prikazani rezultati istraživanja o životnom standardu, odnosno o raspoloživom dohotku i ličnoj potrošnji, koju je sproveo Republički zavod za statistiku, te ćemo pokušati da donekle uporedimo rezultate istraživanja. Na osnovu sprovedene ankete, RZS svake godine objavljuje rezultate o ličnoj potrošnji u domaćinstvima. Trenutno su dostupni rezultati ankete iz 2013. godine za ličnu potrišnju u 2012. godine. Anketa se sastoji iz dela koji se odnosi na gradski region i na ostala područja.

Zavod za statistiku Republike Srbije je za 2012. godinu sprovelo veoma studiozno istraživanje lične potrošnje, te izrazilo koliko novca u proseku potroši domaćinstvo na određena dobra ili usluge na godišnjem nivou. Posebno su izraženi rezultati stanovništva u gradu i u drugim podučjima.

Tabela 13 -Lična potrošnja domaćinstva, 2012. (mesečni prosek po domaćinstvu)[48]

Gradsko područje

	Република Србија / *Republic of Serbia*						
	укупно *Total*	Србија север *Srbija – sever*		Србија југ *Srbija – jug*			
		Београдски регион *Beogradski region*	Регион Војводине *Region Vojvodine*	Регион Шумадије и Западне Србије *Region Šumadije i Zapadne Srbije*	Регион Јужне и Источне Србије *Region Južne i Istočne Srbije*	Регион Косово и Метохија *Region Kosovo i Metohija*	
Број анкетираних домаћинстава	4546	1044	1136	1290	1076	...	Number of households surveyed
Оцењени број домаћинстава	2536714	575107	704232	687589	569786	...	Number of households assessed
Просечан број чланова	2,88	2,62	2,9	3,06	2,9	...	Members, average number
Лична потрошња – укупно	**45970**	**58209**	**47871**	**41908**	**36171**	**...**	**Individual consumption – total**
Храна и безалкохолна пића	**18198**	**24862**	**17010**	**15656**	**16007**	**...**	**Food and non-alcoholic beverages**
Хлеб и житарице	3293	3746	3274	3099	3093	...	Bread and cereals
Месо и прерађевине од меса	4373	6738	4331	3354	3268	...	Meat
Риба и прерађевине од рибе	547	725	408	479	622	...	Fish
Млеко, млечни производи и јаја	3034	4190	2709	2663	2716	...	Milk, cheese and eggs
Уља и масти	665	770	550	731	620	...	Oils and fats
Воће	1113	1828	971	777	973	...	Fruit
Поврће	1917	2882	1610	1533	1786	...	Vegetables
Шећер, џем, мед, чоколада и кондиторски производи	978	1274	892	851	941	...	Sugar, jam, honey, chocolate and confectionery
Остали прехрамбени производи	571	677	575	479	569	...	Food products n.e.c.
Кафа, чај и какао	805	847	742	925	696	...	Coffee, tea and cocoa
Безалкохолна пића	902	1185	948	765	723	...	Soft drinks
Алкохолна пића и дуван	**2166**	**2203**	**2118**	**2462**	**1828**	**...**	**Alcoholic drinks and tobacco**
Жестока алкохолна пића	73	83	56	60	101	...	Spirits
Вино	108	166	72	96	108	...	Wine
Пиво	364	323	394	398	325	...	Beer
Цигарете и дуван	1621	1631	1596	1908	1294	...	Tobacco
Одећа и обућа	**2331**	**2032**	**2834**	**2328**	**2019**	**...**	**Clothes and footwear**
Материјал за одећу	12	43	-	5	4	...	Clothing materials
Мушка одећа	552	478	661	520	530	...	Garments for men
Женска одећа	606	509	709	608	574	...	Garments for women
Дечија одећа и одећа за бебе	240	217	261	279	190	...	Garments for children and infants
Остали одевни предмети и додаци одећи	14	12	16	20	6	...	Other clothing items and accessories
Чишћење, шивење, поправка и изнајмљивање одеће	11	28	3	12	4	...	Cleaning, sewing, repair and hire of clothes
Мушка обућа	375	260	543	369	291	...	Footwear for men
Женска обућа	363	296	457	378	298	...	Footwear for women
Дечија обућа и обућа за бебе	148	175	173	133	110	...	Footwear for children and infants
Поправка обуће	10	14	11	4	12	...	Repair of footwear
Становање, вода, струја, гас и друга горива	**7329**	**9103**	**8355**	**6932**	**4745**	**...**	**Dwelling, water, electricity, gas and other fuels supply**
Стварна рента	332	824	256	187	105	...	Net rentals for housing
Стварна рента за друго боравиште	194	68	93	428	161	...	Net rentals for second dwelling
Материјал за одржавање и поправку станова	96	218	145	14	10	...	Material for maintenance and repair of dwellings
Услуге за одржавање и поправку стана	130	329	99	75	33	...	Services for maintenance and repair of dwellings
Одношење смећа	229	237	239	206	236	...	Waste disposal
Канализација	73	125	60	93	12	...	Sewerage system
Снабдевање водом	500	542	579	516	343	...	Water supply
Остале услуге у вези са станом	68	193	39	23	33	...	Other services relating to dwelling
Електрична енергија	3083	3576	3244	2843	2674	...	Electricity
Градски и природни гас	383	337	907	201	3	...	Industrial and natural gas
Течни гас у боцама (бутан, пропан)	33	39	69	16	3	...	Liquefied hydrocarbons (butane, propane)
Течна горива	1	-	1	-	4	...	Liquid fuels
Дрво за огрев	1021	334	1468	1497	586	...	Firewood
Угаљ	291	359	387	356	26	...	Coal
Остали трошкови у вези с грејањем	66	57	63	88	51	...	Other expenditures related heating
Централно грејање и топла вода	829	1865	706	389	465	...	Central heating and lot water

[48] http://webrzs.stat.gov.rs (preuzeto 15.6.2014.)

	Република Србија / *Republic of Serbia*						
		Србија север *Srbija – sever*		Србија југ *Srbija – jug*			
	укупно *Total*	Београдски регион *Beogradski region*	Регион Војводине *Region Vojvodine*	Регион Шумадије и Западне Србије *Region Šumadije i Zapadne Srbije*	Регион Јужне и Источне Србије *Region Južne i Istočne Srbije*	Регион Косово и Метохија *Region Kosovo i Metohija*	
Намештај, опремање домаћинства и одржавање	**2130**	**1871**	**2379**	**2044**	**2184**	**...**	**Home furniture, equipment and maintenance**
Намештај, расвета и декоративна опрема	173	122	246	165	143	...	Furniture, lighting and decorative equipment
Теписи и остале подне простирке	34	25	46	25	38	...	Carpets and other floor coverings
Поправка намештаја, покућства и подних подлога	13	22	18	11	2	...	Repair of furniture, household equipment and floor coverings
Текстилни производи за домаћинство	73	37	91	80	79	...	Household textiles
Фрижидер, замрзивач и комбиновани фриз	66	41	90	62	68	...	Refrigerator, freezer and fridge -freezer
Машина за прање, сушење рубља, прање посуђа и пеглање	71	39	100	65	75	...	Washing and drying machines, dishwasher and ironing machine
Шпорети, камини, рерне, микроталасне рерне	78	48	103	77	80	...	Cookers, fireplaces, ovens, micro-wave ovens
Клима-уређаји, грејачи за воду, вентили, бојлери и ТА пећи	27	32	47	13	14	...	Air conditioners, water heaters, boilers and electric stoves
Усисивачи, апарати за чишћење на бази паре и пене	11	15	15	6	6	...	Vacuum cleaners, steam -cleaning and foam-cleaning machines
Машина за шивење, машина за плетење	1	2	-	-	-	...	Sewing machine, knitting machine
Други велики кућни апарати (сефови и остало)	1	6	-	-	-	...	Other major household appliances (safes and other)
Мали електрични кућни апарати (пегла, миксер, тостер и сл.)	19	9	31	17	17	...	Small electric household appliances (iron, food mixers, toasters and similar)
Поправка апарата за домаћинство	50	19	53	70	53	...	Repair of household appliances
Посуђе од стакла, кристала и порцелана	28	10	43	26	29	...	Glassware, crystal-ware and chinaware utensils (plates and similar)
Прибор за јело	4	3	8	2	3	...	Cutlery
Посуђе и остале кухињске потрепштине (лонац, тањир, кофа и сл.)	31	12	41	35	32	...	Other kitchen utensils (pot, plate, pail and similar)
Поправка посуђа и другог стоног прибора, оштрење ножева и сл.	1	1	1	1	-	...	Repair of utensils and other tableware, knives sharpening and similar
Већи алат и опрема (електрична бушилица, косилица и сл.)	11	3	18	16	3	...	Majors tools and equipment (electric drill, lawn mower and similar)
Мали алат и разне потрепштине	60	18	89	65	60	...	Small tools and miscellaneous accessories
Производи за чишћење стана (детерџенти и сл.)	1150	1179	1088	1068	1295	...	Cleaning and maintenance products (detergents and similar)
Остало (свеће, шибице, шпиритус)	32	21	17	50	39	...	Other (candles, matches, spirit)
Остала потрошна роба (метле, кесе, четке, маст за обућу и сл .)	113	60	143	158	76	...	Other non-durable household goods (brooms, bags, brushes, shoe polisher, etc)
Услуге плаћеног особља (кућна помоћница, возач и сл.)	39	27	51	26	54	...	Paid services (maid, driver and similar)
Кућне услуге (прање прозора, пеглање и сл.)	44	120	40	6	18	...	Household services (window cleaning, ironing and similar)
Здравство	**2159**	**3137**	**2185**	**1805**	**1571**	**...**	**Health service**
Фармацеутски производи (лекови, витамини, минерали, вакцине)	1502	1941	1506	1351	1237	...	Pharmaceutical products (drugs, vitamins, minerals, vaccines)
Остали медицински производи (топломер, ханзапласт и сл.)	39	99	20	29	11	...	Other medical products (thermometers, band-aid and similar)
Терапеутски уређаји и опрема (наочари, сочиво, протезе, обућа и сл.)	103	270	86	37	33	...	Therapeutic products and equipment (eyeglasses, lenses, artificial limbs, orthopedic footwear and similar)
Медицинске услуге (лекарски преглед, партиципације)	138	153	190	100	107	...	Medical services (consultations, participations)
Стоматолошке услуге	136	236	125	98	96	...	Dental services
Услуге лабораторија (медицинске анализе и снимања)	120	145	141	114	78	...	Services of medical laboratory tests and X-ray centers
Услуге медицинског особља (акупунктура, физиотерапија и сл.)	27	69	35	6	1	...	Services of freelance acupuncturists, physiotherapists and similar
Остале неболничке услуге (традиционална медицина и сл.)	7	18	9	-	-	...	Other out-patient services (alternative medicine and similar)
Болничке услуге (смештај и лечење у болници)	45	75	70	28	6	...	Hospital services (accommodation during treatment)
Услуге за бањско лечење	42	131	3	42	2	...	Spa resort services

	Република Србија / *Republic of Serbia*						
	укупно *Total*	Србија север *Srbija – sever*		Србија југ *Srbija – jug*			
		Београдски регион *Beogradski region*	Регион Војводине *Region Vojvodine*	Регион Шумадије и Западне Србије *Region Sumadije i Zapadne Srbije*	Регион Јужне и Источне Србије *Region Južne i Istočne Srbije*	Регион Косово и Метохија *Region Kosovo i Metohija*	
Транспорт	**3720**	**4157**	**4048**	**3352**	**2940**	**...**	**Transport**
Путнички аутомобил (нови)	190	177	265	-	322	...	Motor cars (new)
Путнички аутомобил (половни)	64	27	39	156	59	...	Motor cars (second-hand)
Мотоцикл (сви типови, скутери)	1	1	1	-	2	...	Motorcycles of all types, scooters
Бицикл	3	-	8	5	-	...	Bicycles
Делови и прибор (гуме, акумулатори и филтери за уље)	334	265	418	332	331	...	Spare parts and accessories (tires, batteries and oil filters)
Гориво и мазиво (бензин, моторно уље за подмазивање)	1670	1686	1789	1831	1290	...	Fuels and lubricants (petrol, lubricating grease oil)
Одржавање и поправка возила (поправка, прање, технички преглед)	239	249	438	107	89	...	Maintenance and repair of personal transport equipment (repair, washing and technical inspection)
Остале услуге у вези с коришћењем и одржавањем возила	390	286	522	360	412	...	Other services in respect of personal transport equipment
Превоз путника железницом	8	9	4	15	5	...	Passenger transport by railway
Превоз путника у градском саобраћају	107	212	55	64	56	...	Intra-urban passenger transport
Претплатна месечна карта за градски саобраћај (маркица)	310	831	96	39	47	...	Monthly fare intra-urban transport
Међумесни превоз путника аутобусом	207	104	257	268	240	...	Inter-urban bus passenger transport
Превоз таксијем	112	85	114	174	85	...	Passenger transport by taxi
Превоз путника авионом	67	180	30	1	2	...	Passenger transport by airplane
Превоз путника морем и рекама	1	-	3	-	-	...	Passenger transport by sea and inland waterway
Комбиновани превоз путника, селидбе и остало	17	45	9	-	-	...	Combined passenger transport, moving and other
Комуникације	**2194**	**2498**	**2308**	**2066**	**1660**	**...**	**Communications**
Поштанске услуге (маркице, дописнице, писма и сл.)	4	8	3	2	1	...	Postal services (stamps, postcards, letters and similar)
Телефонске и телеграфске услуге (телефонски импулси, мобилни и сл.)	1668	1879	1767	1619	1228	...	Telephone and telegraph services (tel. fixed line, cellular phones and similar)
Телефонска и телефакс опрема	522	611	538	445	431	...	Telephone and telegraph equipment
Рекреација и култура	**2309**	**2771**	**2651**	**1656**	**1787**	**...**	**Recreation and culture**
Опрема за пријем, снимање и репродукцију звука (музички стуб, радио)	-	-	2	-	-	...	Equipment for reception, recording and reproduction of sound (cassette and CD players, radio)
Телевизор, видео-рикордери, DVD	78	50	101	73	98	...	TV sets, video-cassette player and recorders, DVD player
Фотографска и филмска опрема (фотоапарат и видео-камера)	3	1	2	8	2	...	Photographic and cinematographic equipment (camera and video camera)
Оптички инструменти	-	-	-	-	-	...	Optical instruments
Опрема за обраду података на рачунару, штампач и сл.	61	36	96	46	71	...	Information processing equipment, PC, printer and similar
Поправка аудио-визуелне и фотографске опреме и опреме за обраду података	1	1	2	1	1	...	Repair of audio-visual, photographic and information processing equipment
Музички инструменти (гитара, клавир)	2	2	3	-	4	...	Musical instruments (guitar, piano)
Већа трајна добра за рекреацију (камп-возила, чамци , сто за стони тенис и сл .)	-	-	-	-	2	...	Major durables for recreation (camper vans, boats, ping-pong tables and similar)
Одржавање и поправка осталих већих трајних добара за рекреацију и културу	4	2	9	2	1	...	Maintenance and repair of other major durables for recreation and culture
Медији за снимање слике и звука (филм, компакт-дискови, видео и аудио касете и сл.)	27	15	24	36	40	...	Recording media (film, CD-ROMs, video and audio cassettes and similar)
Игре, играчке, хобији	78	92	102	62	36	...	Games, toys and hobbies
Опрема за спорт, камповање и рекреацију	36	37	66	25	5	...	Equipment for sport, camping and recreation
Опрема за вртове (биљке и цвеће)	28	30	41	17	22	...	Gardens, plants and flowers
Кућни љубимци и производи за њихове потребе	66	76	104	28	39	...	Pets and products for pets
Рекреацијске и спортске услуге (улазнице за спортска такмичења, базен и сл.)	122	221	125	47	38	...	Recreational and sports services (tickets for sport competitions, swimming pool and similar)
Биоскопи, позоришта, концерти	54	118	41	17	7	...	Cinemas, theatres and concerts
Музеји, библиотеке, зоолошки вртови и слично	9	18	10	2	-	...	Museums, libraries, ZOO and similar
Претплата за радио и ТВ, кабловска телевизија, изнајмљивање компакт-дискова и сл.	602	754	659	363	533	...	Radio and TV subscription (cable TV, CD renting and similar)

РСД / RSD

	Република Србија / *Republic of Serbia*						
		Србија север *Srbija – sever*		Србија југ *Srbija – jug*			
	укупно *Total*	Београдски регион *Beogradski region*	Регион Војводине *Region Vojvodine*	Регион Шумадије и Западне Србије *Region Šumadije i Zapadne Srbije*	Регион Јужне и Источне Србије *Region Južne i Istočne Srbije*	Регион Косово и Метохија *Region Kosovo i Metohija*	
Остале културне услуге (фотографске)	11	16	14	5	7	...	Other services (photography)
Игре на срећу	40	37	34	54	35	...	Lottery
Књиге (уџбеници, белетристика, атласи, речници и сл.)	167	170	214	163	99	...	Books (text books, fiction, atlases, dictionaries and similar)
Новине и часописи	263	342	244	223	200	...	Newspapers and magazines
Остали штампани материјал (постери, календари, мапе и сл.)	3	4	4	1	2	...	Other printed materials (posters, calendars, maps and similar)
Папирна конфекција и прибор за цртање (свеске, оловке, хефталица)	64	51	63	88	58	...	Miscellaneous printed matter and drawing materials (notebooks, pens, staple machine)
Пакет аранжман (превоз, смештај, исхрана, укључујући екскурзије)	590	698	691	395	487	...	Package holidays (travel, accommodation, food, including excursions)
Образовање	**492**	**742**	**454**	**547**	**63**	**...**	**Education**
Предшколско образовање	12	5	12	32	-	...	Pre-school education
Основно образовање	19	22	37	2	11	...	Primary education
Стручна школа у трајању од једне године	-	-	-	-	-	...	One-year vocational school
Стручна школа у трајању од две године	-	-	-	-	-	...	Two-year vocational school
Трогодишња стручна школа	2	-	6	1	-	...	Three-year vocational school
Четворогодишња стручна школа	5	4	10	2	4	...	Four-year vocational school
Четворогодишња уметничка школа	-	-	-	-	-	...	Four-year art school
Гимназија	-	-	-	-	-	...	High school
Специјализација после средњег образовања	3	-	10	-	-	...	Post-secondary specialization
Више образовање	25	35	9	27	29	...	Higher education
Високо образовање	310	471	204	468	10	...	University education
Последипломске студије	14	9	36	-	8	...	Post-graduate education
Трошкови за остале видове образовања (курсеви страних језика и сл.)	102	196	130	15	1	...	Expenditures for other education (foreign language courses and similar)
Ресторани и хотели	**1103**	**1696**	**780**	**974**	**715**	**...**	**Restaurants and hotels**
Ресторани	180	350	86	137	79	...	Restaurants
Кафеи, барови и киосци	785	1092	574	772	587	...	Cafes, bars and kiosks
Кантине	104	237	67	20	27	...	Canteens
Услуге смештаја	34	17	53	45	22	...	Accommodation
Остала добра и услуге	**2628**	**3513**	**2638**	**2160**	**1666**	**...**	**Other goods and services**
Фризерске, козметичке и друге личне услуге	412	368	353	581	377	...	Hairdressing, cosmetics and other personal services
Електрични апарати за личну негу и поправке	15	39	5	2	6	...	Electric appliances for personal care and repair of these appliances
Остали производи за личну хигијену и негу (сапун, шампон, четкица за зубе и сл.)	1246	1613	1254	941	964	...	Other articles for personal care (soap, shampoo, toothbrush and similar)
Накит, зидни и ручни сатови	32	73	24	7	5	...	Jewelers, clocks and watches
Предмети за путовања (кофери, торбе, ташне, новчаници и сл.)	67	80	78	38	64	...	Travel goods (suitcases, travel bags, hand-bags, wallets and similar)
Остали лични предмети (упаљачи, прибор за бебе, кишобрани и сл.)	364	802	153	272	33	...	Other personal articles, n.e.c. (lighters, baby-articles, umbrellas and similar)
Услуге социјалне заштите	120	174	199	47	-	...	Social welfare services
Јаслице, вртићи	90	114	97	61	72	...	Crèche and kindergartens
Осигурање стана	13	14	29	1	-	...	Dwelling insurance
Здравствено осигурање	41	15	109	28	4	...	Health insurance
Осигурање живота	39	34	59	48	7	...	Life insurance
Осигурање повезано с превозом (осигурање возила)	58	33	111	61	22	...	Transport insurance (motor car insurance)
Остало осигурање (осигурање према трећем лицу)	23	28	53	-	-	...	Other insurance (insurance to third parties)
Финансијске услуге	15	34	13	-	5	...	Financial services
Остале услуге (фотокопирање, дупликати кључева, оглашавање у новинама и сл.)	93	92	101	73	107	...	Other services (photocopies, key duplicates, newspaper ads and similar)
Натурална потрошња[1)]	**1214**	**1310**	**1662**	**858**	**821**	**...**	**Natural consumption[1)]**

Tabela 14 - Lična potrošnja domaćinstva, 2012. (mesečni prosek po domaćinstvu)[49]

Ostalo područje / Other area

	Република Србија / *Republic of Serbia*						
	укупно *Total*	Србија север *Srbija – sever*		Србија југ *Srbija – jug*			
		Београдски регион *Beogradski region*	Регион Војводине *Region Vojvodine*	Регион Шумадије и Западне Србије *Region Sumadije i Zapadne Srbije*	Регион Јужне и Источне Србије *Region Južne i Istočne Srbije*	Регион Косово и Метохија *Region Kosovo i Metohija*	
Број анкетираних домаћинстава	1920	171	560	649	540	...	Number of households surveyed
Оцењени број домаћинстава	1041349	95399	296752	363923	285275	...	Number of households assessed
Просечан број чланова	3,14	3,15	3,15	3,24	3,00	...	Members, average number
Лична потрошња – укупно	**46593**	**53670**	**51903**	**47226**	**37893**	**...**	**Individual consumption – total**
Храна и безалкохолна пића	14831	20985	15257	13796	13647	...	**Food and non-alcoholic beverages**
Хлеб и житарице	3229	3573	3457	3060	3095	...	Bread and cereals
Месо и прерађевине од меса	2996	5464	3205	2533	2544	...	Meat
Риба и прерађевине од рибе	495	585	345	577	516	...	Fish
Млеко, млечни производи и јаја	2267	3405	2489	1993	2005	...	Milk, cheese and eggs
Уља и масти	649	798	516	757	599	...	Oils and fats
Воће	744	1112	851	560	744	...	Fruit
Поврће	1272	2107	1150	1161	1259	...	Vegetables
Шећер, џем, мед, чоколада и кондиторски производи	933	1288	967	852	882	...	Sugar, jam, honey, chocolate and confectionery
Остали прехрамбени производи	566	620	589	513	591	...	Food products n.e.c.
Кафа, чај и какао	835	868	747	975	735	...	Coffee, tea and cocoa
Безалкохолна пића	845	1165	941	815	677	...	Soft drinks
Алкохолна пића и дуван	**2427**	**3084**	**2536**	**2611**	**1860**	**...**	**Alcoholic drinks and tobacco**
Жестока алкохолна пића	76	66	62	50	128		Spirits
Вино	94	153	60	99	105		Wine
Пиво	455	430	490	481	393		Beer
Цигарете и дуван	1802	2435	1924	1981	1234		Tobacco
Одећа и обућа	**2399**	**2112**	**3296**	**2237**	**1767**	**...**	**Clothes and footwear**
Материјал за одећу	7	55	1	3	2	...	Clothing materials
Мушка одећа	594	547	795	496	525	...	Garments for men
Женска одећа	591	606	782	547	443	...	Garments for women
Дечија одећа и одећа за бебе	269	325	302	328	142	...	Garments for children and infants
Остали одевни предмети и додаци одећи	13	3	18	18	3	...	Other clothing items and accessories
Чишћење, шивење, поправка и изнајмљивање одеће	4	2	4	4	3	...	Cleaning, sewing, repair and hire of clothes
Мушка обућа	428	272	691	338	322	...	Footwear for men
Женска обућа	345	207	486	351	237	...	Footwear for women
Дечија обућа и обућа за бебе	139	81	203	148	81	...	Footwear for children and infants
Поправка обуће	9	14	14	4	9	...	Repair of footwear
Становање, вода, струја, гас и друга горива	**6074**	**8243**	**8316**	**5564**	**3666**	**...**	**Dwelling, water, electricity, gas and other fuels supply**
Стварна рента	52	161	97	25	2	...	Net rentals for housing
Стварна рента за друго боравиште	262	137	188	478	105	...	Net rentals for second dwelling
Материјал за одржавање и поправку станова	43	11	120	23	1	...	Material for maintenance and repair of dwellings
Услуге за одржавање и поправку стана	89	137	166	79	8	...	Services for maintenance and repair of dwellings
Одношење смећа	140	224	190	107	101	...	Waste disposal
Канализација	22	28	5	47	5	...	Sewerage system
Снабдевање водом	354	514	491	334	185	...	Water supply
Остале услуге у вези са станом	11	29	6	9	11	...	Other services relating to dwelling
Електрична енергија	2935	3450	3384	2745	2538	...	Electricity
Градски и природни гас	232	524	639	-	7	...	Industrial and natural gas
Течни гас у боцама (бутан, пропан)	35	36	93	13	1	...	Liquefied hydrocarbons (butane, propane)
Течна горива	-	-	-	-	-	...	Liquid fuels
Дрво за огрев	1321	1019	2240	1197	626	...	Firewood
Угаљ	452	1703	555	388	7	...	Coal
Остали трошкови у вези с грејањем	67	29	64	88	56	...	Other expenditures related heating
Централно грејање и топла вода	59	241	78	31	13	...	Central heating and lot water

[49] http://webrzs.stat.gov.rs (preuzeto 15.6.2014.)

РСД / RSD

	Република Србија / *Republic of Serbia*						
		Србија север *Srbija – sever*		Србија југ *Srbija – jug*			
	укупно *Total*	Београдски регион *Beogradski region*	Регион Војводине *Region Vojvodine*	Регион Шумадије и Западне Србије *Region Sumadije i Zapadne Srbije*	Регион Јужне и Источне Србије *Region Južne i Istočne Srbije*	Регион Косово и Метохија *Region Kosovo i Metohija*	
Намештај, опремање домаћинства и одржавање	**2140**	**1844**	**2472**	**1980**	**2104**	**...**	**Home furniture, equipment and maintenance**
Намештај, расвета и декоративна опрема	193	212	256	190	126	...	Furniture, lighting and decorative equipment
Теписи и остале подне простирке	35	7	52	24	42	...	Carpets and other floor coverings
Поправка намештаја, покућства и подних подлога	10	6	20	9	2	...	Repair of furniture, household equipment and floor coverings
Текстилни производи за домаћинство	73	26	87	75	72	...	Household textiles
Фрижидер, замрзивач и комбиновани фриз	75	46	99	74	61	...	Refrigerator, freezer and fridge -freezer
Машина за прање, сушење рубља, прање посуђа и пеглање	70	90	92	46	72	...	Washing and drying machines, dishwasher and ironing machine
Шпорети, камини, рерне, микроталасне рерне	108	129	133	88	100	...	Cookers, fireplaces, ovens, micro-wave ovens
Клима-уређаји, грејачи за воду, вентили, бојлери и ТА пећи	25	48	46	11	13	...	Air conditioners, water heaters, boilers and electric stoves
Усисивачи, апарати за чишћење на бази паре и пене	10	16	16	4	8	...	Vacuum cleaners, steam -cleaning and foam-cleaning machines
Машина за шивење, машина за плетење	-	-	-	-	-	...	Sewing machine, knitting machine
Други велики кућни апарати (сефови и остало)	-	1	1	-	-	...	Other major household appliances (safes and other)
Мали електрични кућни апарати (пегла, миксер, тостер и сл.)	17	3	25	12	20	...	Small electric household appliances (iron, food mixers, toasters and similar)
Поправка апарата за домаћинство	49	3	39	65	53	...	Repair of household appliances
Посуђе од стакла, кристала и порцелана	28	3	40	24	28	...	Glassware, crystal-ware and chinaware utensils (plates and similar)
Прибор за јело	4	1	9	2	2	...	Cutlery
Посуђе и остале кухињске потрепштине (лонац, тањир, кофа и сл.)	34	14	44	36	28	...	Other kitchen utensils (pot, plate, pail and similar)
Поправка посуђа и другог стоног прибора, оштрење ножева и сл.	1	1	2	2	1	...	Repair of utensils and other tableware, knives sharpening and similar
Већи алат и опрема (електрична бушилица, косилица и сл.)	15	-	30	15	4	...	Majors tools and equipment (electric drill, lawn mower and similar)
Мали алат и разне потрепштине	62	6	83	65	56	...	Small tools and miscellaneous accessories
Производи за чишћење стана (детерџенти и сл.)	1122	1090	1123	1047	1227	...	Cleaning and maintenance products (detergents and similar)
Остало (свеће, шибице, шпиритус)	34	18	20	46	40	...	Other (candles, matches, spirit)
Остала потрошна роба (метле, кесе, четке, маст за обућу и сл .)	115	37	147	145	70	...	Other non-durable household goods (brooms, bags, brushes, shoe polisher, etc)
Услуге плаћеног особља (кућна помоћница, возач и сл.)	39	83	35	-	79	...	Paid services (maid, driver and similar)
Кућне услуге (прање прозора, пеглање и сл.)	21	4	73	-	-	...	Household services (window cleaning, ironing and similar)
Здравство	**1800**	**1959**	**2066**	**1806**	**1460**	**...**	**Health service**
Фармацеутски производи (лекови, витамини, минерали, вакцине)	1380	1679	1490	1341	1215	...	Pharmaceutical products (drugs, vitamins, minerals, vaccines)
Остали медицински производи (топломер, ханзапласт и сл.)	17	11	18	13	21	...	Other medical products (thermometers, band-aid and similar)
Терапеутски уређаји и опрема (наочари, сочиво, протезе, обућа и сл.)	44	59	80	40	6	...	Therapeutic products and equipment (eyeglasses, lenses, artificial limbs, orthopedic footwear and similar)
Медицинске услуге (лекарски преглед, партиципације)	114	86	208	118	19	...	Medical services (consultations, participations)
Стоматолошке услуге	86	41	98	75	102	...	Dental services
Услуге лабораторија (медицинске анализе и снимања)	102	70	119	106	89	...	Services of medical laboratory tests and X-ray centers
Услуге медицинског особља (акупунктура, физиотерапија и сл.)	4	5	8	5	-	...	Services of freelance acupuncturists, physiotherapists and similar
Остале неболничке услуге (традиционална медицина и сл.)	2	4	5	-	-	...	Other out-patient services (alternative medicine and similar)
Болничке услуге (смештај и лечење у болници)	24	4	40	33	4	...	Hospital services (accommodation during treatment)
Услуге за бањско лечење	27	-	3	75	4	...	Spa resort services

Остало подручје / Other area

РСД / RSD

	Република Србија / *Republic of Serbia*						
	укупно *Total*	Србија север *Srbija – sever*		Србија југ *Srbija – jug*			
		Београдски регион *Beogradski region*	Регион Војводине *Region Vojvodine*	Регион Шумадије и Западне Србије *Region Šumadije i Zapadne Srbije*	Регион Јужне и Источне Србије *Region Južne i Istočne Srbije*	Регион Косово и Метохија *Region Kosovo i Metohija*	
Транспорт	**4261**	**4787**	**5143**	**4514**	**2840**	**...**	**Transport**
Путнички аутомобил (нови)	94	389	206	-	-	...	Motor cars (new)
Путнички аутомобил (половни)	247	133	629	87	91	...	Motor cars (second-hand)
Мотоцикл (сви типови, скутери)	7	-	12	9	-	...	Motorcycles of all types, scooters
Бицикл	5	-	14	1	1	...	Bicycles
Делови и прибор (гуме, акумулатори и филтери за уље)	411	77	407	578	315	...	Spare parts and accessories (tires, batteries and oil filters)
Гориво и мазиво (бензин, моторно уље за подмазивање)	2109	2495	2235	2495	1356	...	Fuels and lubricants (petrol, lubricating grease oil)
Одржавање и поправка возила (поправка, прање, технички преглед)	167	357	190	189	51	...	Maintenance and repair of personal transport equipment (repair, washing and technical inspection)
Остале услуге у вези с коришћењем и одржавањем возила	437	62	683	405	346	...	Other services in respect of personal transport equipment
Превоз путника железницом	11	9	17	13	5	...	Passenger transport by railway
Превоз путника у градском саобраћају	77	153	30	24	167	...	Intra-urban passenger transport
Претплатна месечна карта за градски саобраћај (маркица)	191	945	178	57	125	...	Monthly fare intra-urban transport
Међумесни превоз путника аутобусом	402	128	441	551	261	...	Inter-urban bus passenger transport
Превоз таксијем	89	39	83	80	122	...	Passenger transport by taxi
Превоз путника авионом	14	-	18	25	-	...	Passenger transport by airplane
Превоз путника морем и рекама	-	-	-	-	-	...	Passenger transport by sea and inland waterway
Комбиновани превоз путника, селидбе и остало	-	-	-	-	-	...	Combined passenger transport, moving and other
Комуникације	**1735**	**2110**	**2148**	**1720**	**1198**	**...**	**Communications**
Поштанске услуге (маркице, дописнице, писма и сл.)	2	3	1	3	2	...	Postal services (stamps, postcards, letters and similar)
Телефонске и телеграфске услуге (телефонски импулси, мобилни и сл.)	1429	1676	1708	1479	992	...	Telephone and telegraph services (tel. fixed line, cellular phones and similar)
Телефонска и телефакс опрема	304	431	439	238	204	...	Telephone and telegraph equipment
Рекреација и култура	**1252**	**1824**	**1724**	**1056**	**828**	**...**	**Recreation and culture**
Опрема за пријем, снимање и репродукцију звука (музички стуб, радио)	1	-	1	1	1	...	Equipment for reception, recording and reproduction of sound (cassette and CD players, radio)
Телевизор, видео-рикордери, DVD	55	46	67	55	45	...	TV sets, video-cassette player and recorders, DVD player
Фотографска и филмска опрема (фотоапарат и видео-камера)	8	37	9	6	1	...	Photographic and cinematographic equipment (camera and video camera)
Оптички инструменти	-	-	-	-	-	...	Optical instruments
Опрема за обраду података на рачунару, штампач и сл.	71	53	100	68	53	...	Information processing equipment, PC, printer and similar
Поправка аудио-визуелне и фотографске опреме и опреме за обраду података	2	-	3	2	1	...	Repair of audio-visual, photographic and information processing equipment
Музички инструменти (гитара, клавир)	-	-	-	-	-	...	Musical instruments (guitar, piano)
Већа трајна добра за рекреацију (камп-возила, чамци , сто за стони тенис и сл .)	1	-	5	-	-	...	Major durables for recreation (camper vans, boats, ping-pong tables and similar)
Одржавање и поправка осталих већих трајних добара за рекреацију и културу	4	-	10	2	1	...	Maintenance and repair of other major durables for recreation and culture
Медији за снимање слике и звука (филм, компакт-дискови, видео и аудио касете и сл.)	22	1	23	27	23	...	Recording media (film, CD-ROMs, video and audio cassettes and similar)
Игре, играчке, хобији	50	19	87	49	22	...	Games, toys and hobbies
Опрема за спорт, камповање и рекреацију	25	4	28	31	20	...	Equipment for sport, camping and recreation
Опрема за вртове (биљке и цвеће)	23	19	47	15	11	...	Gardens, plants and flowers
Кућни љубимци и производи за њихове потребе	45	138	63	26	18	...	Pets and products for pets
Рекреацијске и спортске услуге (улазнице за спортска такмичења, базен и сл.)	40	46	92	19	13	...	Recreational and sports services (tickets for sport competitions, swimming pool and similar)
Биоскопи, позоришта, концерти	8	17	11	7	3	...	Cinemas, theatres and concerts
Музеји, библиотеке, зоолошки вртови и слично	3	2	11	-	-	...	Museums, libraries, ZOO and similar
Претплата за радио и ТВ, кабловска телевизија, изнајмљивање компакт-дискова и сл.	215	270	305	140	198	...	Radio and TV subscription (cable TV, CD renting and similar)

РСД / RSD

	Република Србија / *Republic of Serbia*						
	укупно *Total*	Србија север *Srbija – sever*		Србија југ *Srbija – jug*			
		Београдски регион *Beogradski region*	Регион Војводине *Region Vojvodine*	Регион Шумадије и Западне Србије *Region Šumadije i Zapadne Srbije*	Регион Јужне и Источне Србије *Region Južne i Istočne Srbije*	Регион Косово и Метохија *Region Kosovo i Metohija*	
Остале културне услуге (фотографске)	14	45	17	14	1	...	Other services (photography)
Игре на срећу	23	22	28	24	18	...	Lottery
Књиге (уџбеници, белетристика, атласи, речници и сл.)	161	173	190	166	121	...	Books (text books, fiction, atlases, dictionaries and similar)
Новине и часописи	136	224	157	138	82	...	Newspapers and magazines
Остали штампани материјал (постери, календари, мапе и сл.)	2	1	3	1	3	...	Other printed materials (posters, calendars, maps and similar)
Папирна конфекција и прибор за цртање (свеске, оловке, хефталица)	62	48	56	86	42	...	Miscellaneous printed matter and drawing materials (notebooks, pens, staple machine)
Пакет аранжман (превоз, смештај, исхрана, укључујући екскурзије)	281	659	411	179	151	...	Package holidays (travel, accommodation, food, including excursions)
Образовање	**332**	**342**	**423**	**487**	**40**	**...**	**Education**
Предшколско образовање	3	-	-	6	3	...	Pre-school education
Основно образовање	8	-	16	7	4	...	Primary education
Стручна школа у трајању од једне године	-	-	-	-	-	...	One-year vocational school
Стручна школа у трајању од две године	-	-	-	-	-	...	Two-year vocational school
Трогодишња стручна школа	1	-	1	3	-	...	Three-year vocational school
Четворогодишња стручна школа	6	3	12	4	4	...	Four-year vocational school
Четворогодишња уметничка школа	-	-	-	1	-	...	Four-year art school
Гимназија	-	-	-	-	1	...	High school
Специјализација после средњег образовања	-	-	-	-	-	...	Post-secondary specialization
Више образовање	4	-	4	8	-	...	Higher education
Високо образовање	284	265	361	426	28	...	University education
Последипломске студије	7	-	-	19	-	...	Post-graduate education
Трошкови за остале видове образовања (курсеви страних језика и сл.)	19	74	29	13	-	...	Expenditures for other education (foreign language courses and similar)
Ресторани и хотели	**871**	**1573**	**1001**	**777**	**622**	**...**	**Restaurants and hotels**
Ресторани	71	192	46	99	22	...	Restaurants
Кафеи, барови и киосци	687	1063	854	633	457	...	Cafes, bars and kiosks
Кантине	68	313	60	29	42	...	Canteens
Услуге смештаја	45	5	41	16	101	...	Accommodation
Остала добра и услуге	**2071**	**2483**	**2705**	**2068**	**1278**	**...**	**Other goods and services**
Фризерске, козметичке и друге личне услуге	319	286	266	421	255	...	Hairdressing, cosmetics and other personal services
Електрични апарати за личну негу и поправке	6	-	5	12	3	...	Electric appliances for personal care and repair of these appliances
Остали производи за личну хигијену и негу (сапун, шампон, четкица за зубе и сл.)	1013	1200	1322	877	802	...	Other articles for personal care (soap, shampoo, toothbrush and similar)
Накит, зидни и ручни сатови	12	6	27	7	3	...	Jewelers, clocks and watches
Предмети за путовања (кофери, торбе, ташне, новчаници и сл.)	51	9	83	41	42	...	Travel goods (suitcases, travel bags, hand-bags, wallets and similar)
Остали лични предмети (упаљачи, прибор за бебе, кишобрани и сл.)	311	450	448	338	85	...	Other personal articles, n.e.c. (lighters, baby-articles, umbrellas and similar)
Услуге социјалне заштите	40	20	84	41	-	...	Social welfare services
Јаслице, вртићи	26	106	38	16	-	...	Crèche and kindergartens
Осигурање стана	2	9	5	-	-	...	Dwelling insurance
Здравствено осигурање	68	-	82	125	4	...	Health insurance
Осигурање живота	48	48	85	56	1	...	Life insurance
Осигурање повезано с превозом (осигурање возила)	64	37	123	64	11	...	Transport insurance (motor car insurance)
Остало осигурање (осигурање према трећем лицу)	4	20	7	1	-	...	Other insurance (insurance to third parties)
Финансијске услуге	6	7	19	-	-	...	Financial services
Остале услуге (фотокопирање, дупликати кључева, оглашавање у новинама и сл.)	101	285	111	69	72	...	Other services (photocopies, key duplicates, newspaper ads and similar)
Натурална потрошња [1)]	**7343**	**3500**	**5736**	**9588**	**7428**	**...**	**Natural consumption [1)]**

Ako pogledamo rezultate ankete, odnosno istraživanja koja se odnosi na gradska područja, možemo uočiti da Beograd i beogradski region imaju mnogo veću ličnu potrošju u odosu na druge regione, te za hranu i bezalkoholna pića, odnosno namirnice od životnog značaja, izdvoje i po 6-8000 dinara više u odnosu na druge regione, a najviše za meso i mesne prerađevine.
Na alkohololna pića i duvan se najviše troši u regionu zapadne Srbije i Šumadije, dok se u Vojvodini najviše izdvaja na odeću i obuću.
Troškovi stanovanja i režija su, podrazumevano, najviši i Beogradu. Posmatrajući elemente ovog dela potrošačke korpe, primećuje se da se za gas, ugalj i drva najviše izdvaja u Vojvodini, kao i za nameštaj i opremanje i održavanje domaćinstva.
Može se primetiti da se u regionu Šumadije, zapadne Srbije i istočne i južne Srbije na neke kategorije troši daleko manje sredstava nego što izdvajaju domaćinstva u Vojvodini i Beogradu, što je posledica velike stope nezaposlenosti i siromaštva u ovim regionima. Takođe, za zdravstvo, zdravstvene i famaceutske usluge najviše se izdvaja u ovim regionima.
Interesantno je da se za prevoz putnika železnicom, iako je najjeftiniji vid prevoza, troši veoma malo, kao i da stanovništvo Šumadije, južne, zapadne i istočne Srbije, s obzirom na izdvojena sredstva, nema naviku da koristi ovaj vid prevoza.

Što se tiče dela ankete koja je sprovedena u područjima koja nisu gradska, odosno u "ostalim područjima", po rezultatima možemo videti da domaćinstva u beogradskom regionu imaju veću liču potrošju u odosu a druge regioe Srbije. Pre svega, vidimo da za hrau i bezalkohola pića izdvajaju i po 7000 diara više u odosu na region Šumadije, istočne, južne i zapadne Srbije, odnosno oko 5000 dinara više u odnosu na region Vojvodine. Što se tiče izdvajanja za obuću i odeću, domaćinstva u Vojvodini u odnosu na domaćinstva u drugim regionima izdvajaju u proseku 1000 dinara više.
Takođe, domaćinstva u Vojvodini najviše izdvajaju za opremanje domaćinstva, stanovanje i troškove stanovanja, kao i za gas, ogrev i usluge održavanja.
Za zdravstvo i zdravstvene usluge se najviše izdvaja u Vojvodini, neznatno manje u beogradskom regionu. Prema rezultatima možemo videti da domaćinstva u Vojvodini najviše izdvajaju za medicinske usluge i uređaje, za usluge laboratorija i bolničke usluge, dok domaćinstva u Šumadiji najviše izdvajaju za banjsko lečenje, dok domaćinstva u beogradskom reginu za ovaj vid lečenja ne izdvajaju sredstva. Usluge transporta ajviše koštaju domaćinstva u Vojvodini, dok za javni gradski prevoz najviše izdvajaju domaćinstva u beogradskom regionu.
Za rekreaciju i kulturu najviše izdvajaju domaćinstva u beogradskom regionu i regionu Vojvodine, dok za obrazovanje, prema ovim rezultatima najviše izdvajaju domaćinstva u regionu Šumadije. Najmanje, čak 40 dinara u proseku, izdvajaju domaćinstva u regionu istočne i južne Srbije. Za ostala dobra i usluge, najviše sredstava izdvajaju domaćinstva u Vojvodini.

Ako uporedimo domaćinstva gradskog područja sa domaćinstvima u ostalim područjima, možemo videti da domaćinstva u gradskim područjima, bez obzira na region u kom se nalaze, imaju veću ličnu potrošnju, te da mnogo više sredstava izdvajaju na osnovne životne namirnice, dok su izdvajanja za odeću i obuću, stanovanje, nameštaj i opremanje domaćinstva neznatno veća u ovom području. Što se tiče zdravstva, u beogradskom reginu, domaćinstva u gradskim područjima izdvajaju u proseku 1150 dinara više u odnosu na domaćistva u ostalim područjima ovog regiona.
Razumljivo, domaćistva ostalog područja više izdvajaju za trasport.
Za rekreaciju i kulturu, obrazovaje i ostala dobra i usluge, razlike u izdvajajima domaćistava iz ova dva područja su nezatne.

3. UTICAJ SIVE EKONOMIJE NA ŽIVOTNI STANDARD DRUŠTVA

Siva ekonomija svojim pozitivnim i negativnim efektima utiče na životni standard društva. Kratkoročno gledano, siva ekonomija pozitivno utiče na životni standard građana, jer, prema procenama stručnjaka u sivoj ekonomiji je zaposleno više od 600.000 građana Srbije.
Dve osnovne grupe privrednih aktera angažovanih u sivoj ekonomiji su preduzeća i stanovništvo. Kad je reč o segmentima stanovništva koji učestvuju u sivoj ekonomiji, važna su saznanja o obrazovnom nivou i ljudskom kapitalu učesnika, o njihovom geografskom rasporedu i strukturi prema tipu naselja, o njihovoj starosnoj, polnoj, socijalnoj strukturi, o proseku i distribuciji zarada u sivoj ekonomiji, kao i o radnom vremenu i o karakteru zaposlenja u sivoj ekonomiji (osnovno naspram pomoćnog ili dopunskog). Neophodne su i detaljne strukturne informacije na strani preduzeća i preduzetnika. One uključuju opšte informacije (ukupan prihod, profit, broj zaposlenih, grana, status u pogledu registracije, itd) i oblike učestvovanja u sivoj ekonomiji, od izbegavanja poreza i drugih finansijskih obaveza prema državi, do izbegavanja pridržavanja regulativa i standarda koji iziskuju određene troškove.

3.1. POJAM I UZROCI NASTAJANJA SIVE EKONOMIJE

Sve ekonomske aktivnosti mimo propisa imaju za cilj izbegavanje plaćanja poreza i drugih fiskalnih obaveza. Ove aktivnosti stvaraju uslove za razvoj sive ekonomije. Siva ekonomija je globalna pojava, koja je prisutna u svim društvima, u manjoj ili većoj meri, bez obzira na stepen društveno-ekonomskog razvoja, a očigledno je da je siva ekonomija dominantna pojava u zemljama u tranziciji i u zemljama sa velikim poremećajima. Ona je ogledalo stanja poslovnog okruženja - što je lošije stanje za poslovanje to je veći stepen sive ekonomije.
U najširem smislu podrazumeva svaku protivzakonitu privrednu aktivnost usmerenu ka sticanju koristi u svoje ime i za svoj račun a na štetu drugih pojedinaca, privrednih subjekata ili države.

Postoje mnogobrojni razlozi za pojavu sive ekonomije. U literaturi se mogu naći mnogobrojni razlozi, ali se najčešće pominju visoki porezi i takse, kao i rigidna privredna regulativa s jedne strane, a sa druge strane nizak životni standard, velika nezaposlenost stanovništva, problem u poslovanju. Smatra se da je osnovni razlog za pojavu i širenje sive ekonomije leži u samom privrednom sistemu, što je pogotovo izraženo u privredama u tranziciji.

Uopšteno posmatrano, glavni uzroci i uslovi za pojavu sive ekonomije, prema većini autora, mogu se klasifikovati u tri grupe faktora:
•ekonomske - u ekonomske faktore spadaju finansijski problemi, visoki poreski nameti i strogost sankcija
•psihološke - pod psihološkim faktorom se podrazumeva neslaganje sa ciljevima i sredstvima ekonomske politike, kao i stav prema riziku
•faktore oportuniteta - podrazumevaju iskustvo aktera u utaji poreza, odnosno obrazovanje aktera značajno za nalaženje posla i njegovo uspešno obavljanje izvan zakonske regulative.

Osnovni faktori koji su doveli i koji deluju u pravcu širenja sive ekonomije i održavanja njenog visokog nivoa u Srbiji su sledeći:
- nezaposlenost i nizak nivo životnog standarda,

• nepoverenje građana u bankarski sistem,
•teškoće u održavanju konvertibilnosti dinara i stalni strah od inflacije,
•neefikasnost državnih organa, nekonzistentnost i nestabilnost zakonodavne regulative,
•nerazvijena svest o potrebi plaćanja obaveza prema državi,
•rat i ratne emigracije,
•ekonomska blokada i hiperinflacija,
•opadanje kredibiliteta državnih banaka.

Ako posmatramo na duži rok sve gore navedene faktore, može se uočiti da su pojedini od njih aktuelni i danas, pogotovo sledeći:
•neprilagođenost poreskog sistema i poreske politike, te su porezi i doprinopsi veoma visoki, zbog čega dolazi do toga da poslodavci ne plaćaju doprinose, i razne druge namete
•nezaposlenost i nizak opšti nivo životnog standarda – Nezaposlenost je u Srbiji, kao i u Subotici na veoma visokom nivou. Samim tim, i životni standard je na veoma niskom nivou, te je za prosečnu potrošačku korpu potrebno više od jedne prosečne plate.
•sporo obnavljanje poverenja građana u državne institucije i institucije monetarnog sistema

Grupa autora smatra da su uszroci sive ekonomije podeljeni u sledeće grupe:[50]
•uzroke iz oblasti poreskog sistema
•uzroke koji se vezuju za institucije tržišta rada
•ostale institucionalno-ekonomske uzroke
•uzroke iz finansijskog sektora

3.1.1. Uzroci sive ekonomije iz oblasti poreskog sistema

Faktori koji najznačajnije utiču na nivo sive ekonomije su: visina i struktura poreskog opterećenja, efikasnost poreske administracije u naplati poreza, kaznena politika, složenost i pravičnost poreskog sistema i visina troškova primene poreza.

Visina i struktura poreskog opterećenja. Ukupno poresko opterećenje u Srbiji (mereno odnosom poreskih prihoda i BDP-a) je umereno i približno nivou proseka drugih zemalja centralne i istočne Evrope.[51] Posmatrano po pojedinačnim poreskim oblicima, možemo videti da je PDV među nižima u regionu, stopa akciza na nafte derivate je iznad proseka zemalja u regionu, stopa akciza na duvanske proizvode je na nivou proseka zemalja u regionu, dok je na alkohol i alkoholna pića uglavnom ispod proseka. Stoga se može zaključiti da visina poreskog opterećenja kod poreza na potrošnju u Srbiji u proseku nije znatno veća nego u drugim zemljama centralne i istočne Evrope, iz čega se može zaključiti da visina poreskog opterećenja ne predstavlja bitan uzrok veće stope sive ekonomije u domenu PDV u Srbiji u odnosu na druge zemlje regiona.
Fiskalno opterećenje rada (mereno učešćem poreza na zarade i doprinosa za socijalno osiguranje u ukupnim troškovima rada) u Srbiji je relativno visoko, u odnosu na nivo razvijenosti zemlje. Iz toga se zaključuje da visina poreskog opterećenja dohodaka, naročito doprinosima za socijalno osiguranje koji iznose 10% na zarade, 14% na PIO, 5,15% na zdravstveno osiguranje i 0,75% za

[50] Krstić, G., i grupa autora, Siva ekonomija u Srbiji: Novi nalazi i preporuke za reforme, str.29, Beograd 2013. (preuzeto 26.10.2014.)
[51] Krstić, G., i grupa autora, Siva ekonomija u Srbiji: Novi nalazi i preporuke za reforme, str.29, Beograd 2013. (preuzeto 26.10.2014.)

nezaposlenost, predstavlja značajan uzrok sive ekonomije u domenu dohodaka od rada i odgovarajućeg poreskog jaza u Srbiji. Iako je ukupno fiskalno opterećenje u Srbiji objektivno umereno u odnosu na druge zemlje centralne i istočne Evrope, ono se percipira kao visoko od strane najvećeg broja preduzeća.

Efikasnost poreske administracije u naplati poreza takođe predstavlja bitnu determinantu sive ekonomije, u smislu da povećanje verovatnoće otkrivanja utaje poreza, pod ostalim nepromenjenim uslovima, dovodi do smanjenja sive ekonomije.[52]

Visina kazni. Sistem kazni za izbegavanje plaćanja poreza u Srbiji je relativno dobro normativno definisan, kako u pogledu iznosa kazni, tako i u pogledu načina njihovog određivanja. Naime, kazne za neplaćanje poreza u Srbiji su definisane kao funkcija utajenog poreza (a ne neprijavljene poreske osnovice), što je odgovarajuće rešenje iz perspektive realizacije cilja uvođenja kazne. Kazna za neplaćanje poreza u Srbiji se sastoji od osnovne i od kamate za neblagovremeno plaćanje javnih prihoda.

Visina troškova primene poreza uz visoko poresko opterećenje predstavljaju glavne elemente troškova ispunjavanja poreskih obaveza na zakonom propisani način.
Visoki troškovi primene poreza u Srbiji uzrokovani su velikim brojem procedura plaćanja (čak 66 puta godišnje, a u zemljama Istočne Evrope u proseku 28 puta godišnje) i znatnim utroškom vremena na sve aktivnosti (280 radnih sati godišnje u proseku). Shodno tome, može se zaključiti da visoki troškovi primene poreza takođe predstavljaju bitan podsticaj za povećanje sive ekonomije u Srbiji. Prema procenama zasnovanim na modelu standardnog troška administrativni troškovi koji nastaju usled obaveza prema poreskoj upravi čine 47% ukupnih administrativnih troškova.[53]

3.1.2. Institucije rada kao faktor podsticanja sive ekonomije

Kod većine autora koji su obrađivali temu sive ekonomije, može se pronaći da su institucije rada jedan od bitnijih i mnogobrojnih faktora. Često se ističe da je zakonodavna zaštita zaposlenja jedan od važnih uzroka sive ekonomije. Tu se, pre svega, misli na prava koja zaposleni imaju u radnom odnosu.

Minimalna zarada – Propisana je u formalnom sektoru, i shodno broju radnih sati menja se svakog meseca. Prema statističkim podacima, evidentno je da je minimalna zarada u visini oko 50% prosečne zarade na republičkom nivou, što se smatra visokom minimalnom zaradom. Ova činjenica je glavni faktor koji podstiče neformalnu ekonomiju.

Radno vreme – Propisano je Zakonom o radu, koji uređuje pitanja prekovremenog rada, nepunog radnog vremena, radu na državni praznik, godišnjem odmoru i odmoru u toku rada, i drugo. Puno radno vreme u Republici Srbiji, prema pomenutom zakonu o radu, smatra se od 36 do 40 radnih časova nedeljno, dok se u pojedinim evropskim zemljama punim radnim vremenom smatra 35 radnih časova nedeljno. Iako se po nekim autorima radno vreme ne svrstava u faktore

[52] Krstić, G., i grupa autora, Siva ekonomija u Srbiji: Novi nalazi i preporuke za reforme, str.30, Beograd 2013. (preuzeto 26.10.2014.)
[53] Krstić, G., i grupa autora, Siva ekonomija u Srbiji: Novi nalazi i preporuke za reforme, str.30, Beograd 2013. (preuzeto 26.10.2014.)

koji podstiču sivu ekonomiju, ali je najčešći izvor kršenja zakona o radu, može se reći da je jedan od uzroka.

Pravila penzionisanja – prema evropskim standardima, starosna granica za penzionisanje je relativno nisko postavljena, te ljudi relativno mladi i još uvek sposobni za rad odlaze u penziju. Ta činjenica, kao i veoma niske penzije, stvaraju podsticaj da nastave sa radom, uglavnom u neformalnom sektoru, s obzirom da je rad penzionera u formalnom veoma ograničen, pogotovo kod zanimanja koja nisu deficitarna.

3.1.3. Ostali institucionalno-ekonomski uzroci sive ekonomije u Srbiji

Od institucionalno-ekonomskih faktora, procenjuje se da u Srbiji na nivo sive ekonomije najizraženije deluju sledeći: niska produktivnost, ekonomska kriza i visok stepen nelikvidnosti, visoko administrativno opterećenje poslovanja, struktura dohotka stanovništva, visok nivo korupcije, visok stepen tolerancija prema sivoj ekonomiji od strane države, visoka stopa nezaposlenosti i nivo poreskog morala.[54]

Niska produktivnost – Prema izveštajima Svetske banke iz 2011.godine, preduzeća u Srbiji imaju manju produktivnost od zemalja regiona, dok su njihovi troškovi rada veći. Poznato je da se zbog niske produktivnosti preduzeća okreću neformalnom sektoru i sivoj ekonomiji.

Ekonomska kriza i visok stepen nelikvidnosti – u uslovvima ekonomske krize i pada tražnje neka preduzeća su bila primorana da prilagode svoje poslovanje novim uslovima, te su zbog pokušavanja opstanka bili primorani da deo svojih aktivnosti prebace u sivu ekonomiju.
Visoko administrativno opterećenje poslovanja – podstiče preduzeća i pojedince da posluju u neformalnom sektoru. Administrativne procedure su veoma komplikovane i mnogobrojne, i to je jedan od razloga poslovanja u sivoj zoni, ali i jedan od značajnijih uzroka odsustva stranih investicija.

Visok nivo korupcije – Prema podacima globalnog indeksa korupcije, Srbija se nalazi na 86. mestu, što ukazuje na visok stepen korupcije u društvu. Deluje vrlo destimulativno na spremnost plaćanja poreza i taksi, jer ostavlja utisak da neće biti iskorišćeni na pravi način, već za stvaranje koristi pojedinim kategorijama, odnosno, grupama ljudi.

Visok stepen tolerancija prema sivoj ekonomiji od strane države – mnogi oblici sive ekonomije su vidljivi i nije potrebno mnogo da bi se smanjili. Iz različitih razloga se mere za suzbijanje sive ekonomije ne primenjuju.
Visoka stopa nezaposlenosti – čini ponudu rada neelastičnom, te nezaposlena lice, s obzirom da imaju veoma male šanse za zaposlenje u formalnom sektoru, prisatju i na rad u neformalnom sektoru, bez plaćanja doprinosa i poreza na njihove zarade. Stopa nezaposlenosti u Srbiji, prema statističkim podacima iznosi oko 26%[55], može se reći ovaj faktor uveliko utiče na obim sive ekonomije.

[54] Krstić, G., i grupa autora, Siva ekonomija u Srbiji: Novi nalazi i preporuke za reforme, str.36, Beograd 2013. (preuzeto 26.10.2014.)
[55] www.stat.gov.rs, (preuzeto sa web stranice 13.07.2013., iz II Pristupnog rada „Siva ekonomija“ preuzeto 6.10.2014.)

Nivo poreskog morala – predstavlja spremnost poreskog obveznika za izmiri svoje obaveze u potpunosti i na vreme. U zemljama gde je novo poreskog morala niži, odnosno gde građani nemaju poverenja u državne institucije, njihovu efikasnost i pravičnost, veći je obim sive ekonomije

3.1.4. Uzroci iz finansijskog sektora

Među značajne faktore koji posredno podržavaju prisustvo sive ekonomije u sistemu spadaju značajno učešće gotovinskih transakcija u ukupnim plaćanjima, neformalni izvori finansiranja kao i neregistrovane doznake migranata iz inostranstva.

Gotovinske transakcije - Zemlje sa višim nivoom korišćenja elektronskog plaćanja, poput Velike Britanije i Holandije imaju manje učešće sive ekonomije, u odnosu na države sa minimalnim nivoom učešća elektronskih plaćanja.[56] Prema nalazima datim u The Shadow Economy in Europe Fridriha Šneidera, uvećanje nivoa elektronskog plaćanja za 10%, dovodi do smanjenja obima sive ekonomije za 5%. U Srbiji je još uvek zastupljeniji vid gotovinskog plaćanja, a prema navodima NBS, kartice se u koriste u velikoj meri samo za podizanje gotovine.

Neformalni izvori finansiranja – su prateća pojava značajnom učešću sive ekonomije u zemljama u razvoju.

Neregistrovane doznake migranata iz inostranstva – predstavljaju veoma značajan izvor privatnog inostranog kapitala za zemlje u razvoju. Doznake predstavljaju najveće finansijske prilive u Srbiji, u toku globalne krize. Prema procenama, samo se od 10 do 50% priliva doznaka transferiše formalnim kanalima.[57]

3.2. POZITIVNE I NEGATIVNE STRANE SIVE EKONOMIJE

Kao i svaka pojava i siva ekonomija ima svoje pozitivne i negativne strane. Bilo bi pogešno pričati samo o negativnim stranama, iako dugoročno gledano siva ekonomija ima samo negativne posledice, a isto tako, bilo bi pogrešno pričati samo o pozitivnim stranama iako na kratak rok siva ekonomija ima dosta pozitivnih efekat po privredu jedne zemlje, i na životni standard građana

[56] Schneider, F., The Shadow Economy in Europe- Using payment systems to combat the shadow economy, str. 8, 2011. god, dostupno na Visa Europe http://www.bblf.bg/uploads/files/file_378.pdf, (preuzeto 26.10.014.)
[57] Krstić, G., i grupa autora, Siva ekonomija u Srbiji: Novi nalazi i preporuke za reforme, str.45, Beograd 2013 (preuzeto 26.10.014.)

3.2.1. Pozitivne strane

Delatnost koja se odvija u domenu sive ekonomije je najčešće racionalna ekonomska aktivnost. U društvima, kao što je naše, koje prolazi kroz tranziciju, siva ekonomija ima dosta prednosti. Ova pojava ostavlja pozitivne posledice jer dominatni motiv za većinu učesnika u ovoj aktivnosti jeste preživljavanje. Kratkoročno siva ekonomija ublažava socijalne tenzije, te se malo radi na suzbijanju.

Pozitivne strane sive ekonomije se ogledaju u:
•Rast zaposlenosti – procenjuje se da između 600 i 700 hiljada ljudi u Srbiji radi u sivoj ekonomiji. Poslodavci se opredeljuju za zapošljavanje radnika znajući da ukoliko rade ne prijavljeni neće sem isplate zarade imati druge troškove kao što su porezi i doprinosi.
•Rast ukupne ekonomske aktivnosti - svaka aktivnost stvara određene troškove odnosno koristi.
•Poboljšanje strukture ponude – sivim tržištem smatra se i prodaja na pijačnim tezgama, koja iako nije u regularnoj zoni utiče na formiranje cena na regularnom tržištu.
•Povećanje prihoda stanovništva - stanovništvo, odnosno zaposleni koji rade na crno ili u sivoj ekonomiji dobijaju platu ili naknadu za svoj rad, koja je u nekim slučajevima u praksi veća nego zarada u regularnoj zoni. Iako se nigde ne prikazuje kao takva, zarada zaposlenih u sivoj zoni utiče na smenjenje stepena siromaštva.
•Povećava potrošnju – iako nije prikazana, zaposleni u sivoj ekonomiji ili na crno svoju zaradu troše na regularnom tržištu, plaćaju troškove života, izmiruju obaveze prema državi...
•Razvija preduzetničku inicijativu – slabijom kontrolom inspektora nadležnih za suzbijanje sive ekonomije, blaga politika kažnjavanja podstiču sivu ekonomiju, i samim tim utiču na opredeljenje za pokretanje sopstvenog posla
•Indirektno ubrzava tranziciju

3.2.2. Negativne strane

Rekli smo da su dugoročne posledice sive ekonomije katastrofalne po jedno društvo. Visok nivo sive ekonomije pokazuje na loše funkcionisanje sistema u svim dimenzijama.

Negativne strane sive ekonomije se ogledaju u
•Smanjenju javnih prihoda – s obzirom da poslodavci ne uplaćuju poreze i doprinose, odnosno da se vrši prodaja ili preprodaja robe na crno u državnu kasu ne ulaze prihodi od PDV-a, poreza i doprinosa. Procenjuje se da ukoliko bi se „učešće sive ekonomije sa 31 odsto bruto domaćeg proizvoda na oko 23 odsto, što bi godišnje donelo od 600 do 700 miliona evra prihoda.“[58]
•Ugrožavanju standarda korisnika budžeta – zaposleni u javnomsektoru i penzioneri čije se plate, odnosno penzije, finansiraju iz budžeta su ugožene zato što nema priliva u državnu kasu.
•Ubrzavanju socijalnog raslojavanja – s obzirom da ne plaćaju poreze i doprinose, poslodavci nemaju taj trošak, i novac koji je trebao biti namenjen tome se usmerava na drugu stranu, a zaposleni koji su ostvarili uslov za penziju dobijaju minimalnu penziju nedovoljnu za život. S druge

[58] http://www.bizlife.rs/vesti/70673-krstic-siva-ekonomija-se-leci-godinama
Časopis Bizlife, online izdanje, članak objavljen 3 .7.2014. (preuzeto 11.09.2014.)

strane, ulični i pijačni prodavci koji ne plaćaju poreze, nego novac zadržavaju za sebe, ili ga „obrću“, stiču novac i imovinu.

•Umanjenju autoriteta političke vlasti i ugrožava pravni poredak – veće učešće sive ekonomije u BDP i rad na crno prikazuju slabost pravnog i ekonomskog sistema, što dovodi do narušavanja ugleda poličke vlasti, kao i njihovog delovanja.

•Povećanju poslovne nedisciplineе – postoji verovatnoća da firme koje su poslovale legalno zbog smanjenja prihoda ili iz drugih razloga pređu da u potpunosti ili delimično posluju u sivoj zoni, radi povećanja prihoda.

•Povećava konkurentnost nelegalnog sektora u odnosu na legalni – s obzirom da poslovanje u legalnom sektoru podrazumeva izmirivanje raznih poreza, taksi i doprinosa, to dovodi do viših cena njihovih roba i usluga kako bi ostvarili dobit ili ostali rentabilni, što ih u odnosu na preduzeća koja posluju u sivoj zoni čini nekonkurentne na tržištu.

3.3. METODE PROCENE SIVE EKONOIJE

Postoje direktna, indirektna i statistička metoda utvrđivanja sive ekonomije.
Direktni metodi su metodi koji se sprovode putem ankete na mikroekonomskom nivou (pojedinac, domaćinstvo, preduzeće) u određenom trenutku.
Indirektni metodi se sprovode na osnovu dostupnih makroekonomskih pokazatelja i statistički metodi uz pomoć statističkih alata sivu ekonomiju procjenjuju kao „skrivenu“ varijablu.

Direktne metode procene sive ekonomije imaju niz prednosti u odnosu na sve ostale metode. Kvalitet procene sive ekonomije putem direktnih metoda u velikoj meri zavisi od reprezentativnosti anketiranog uzorka i od stepena zastupljenosti sistematskih grešaka koje nastaju zbog neiskrenih odgovora i prikrivanja intenziteta uključenosti u sivu ekonomiju. Ako se tome doda da su takva istraživanja skupa, da zahtevaju angažovanje istraživačkih timova, terenski rad i kontakt sa velikim brojem ljudi, jasno je zašto se ovi metodi ne koriste često.

Indirektni metodi su jeftiniji u odnosu na direktne metode. Takođe, do procene sive ekonomije dolazi se u mnogo kraćem vremenskom roku. Međutim, njihova mana je što je teško odabrati indirektni metod koji autentično opisuje stvarno stanje u jednoj ekonomiji. Procena se uglavnom vrši na osnovu podataka koji su već raspoloživi i sve „slabosti“ tih podataka prenose se i na rezultate procene. Na osnovu raspoloživih podataka najčešće je moguće izvršiti samo globalnu procenu ukupnog obima sive ekonomije, te na osnovu dobijenih rezultata proceniti njen uticaj na veličinu društvenog proizvoda, budžetskih prihoda i poresko opterećenje.

U indirektne metode spadaju:
•Razlika porezne statistike i nacionalnih računa
•Razlika primanja i izdataka – makro i mikropristup
•Tržište radne snage
•Gotovina u opticaju
•Metoda transakcija
•Metoda upotrebe podataka o fizičkim imputima

Prema nekim autorima, treću grupu metoda čine statistički metodi, ali se u literaturi može pronaći i naziv uzročni modeli ili kombinovane metode. Zbog prednosti i nedostataka direktnih i indirektnih metoda, često se, kada raspoloživi resursi to dozvoljavaju, primenjuju kombinovani metodi procene sive ekonomije. Ovi metodi koriste prednosti direktnih i indirektnih metoda.[59]

[59] dr Rajko Tomaš, Siva ekonomija u BiH, str 18, Banja Luka 2009. godine

3.4. EUROSTATOV PRISTUP IZRAČUNAVANJA STEPENA SIVE EKONOMIJE

Evropska unija uvela je obavezu za sve nove zemlje članice da u službeni podatak o BDP-u uključe i procenu sive ekonomije koja je posledica statističkih i ekonomskih razloga. Za tu namenu osmišljen je program Exhaustiveness. Podaci o BDP-u bez uključene sive ekonomije mogu navesti na pogrešan zaključak o nivou razvijenosti neke privrede, ali i o kretanju ukupne privredne aktivnosti.

Sa statističkog stajališta, uz pojavu sive ekonomije ide i mogućnost tačnih međuvremenskih i međuprostornih poređenja. Bez kvalitetne procene sive ekonomije, poređenja među zemljama mogu dati pogrešne zaključke o relativnom nivou blagostanja. Kvalitetan informaciono-statistički sistem je neophodan za sprovođenje ekonomskih analiza, ali i za praćenje privrede i vođenje makroekonomske politike. Eurostat je 1996.godine počeo sa radom na unapređivanju pouzdanosti i obuhvata nacionalnih računa današnjih članica EU. Osim postizanja usklađenosti, primarni motiv je bio uključivanje sive ekonomije u BDP.

Na području prilagođavanja obuhvata nacionalnih računa zemalja kandidata, kao jednom od najvažnijih ciljanih područja, urađena su dva projekta. Prvim projektom, koji je sproveden u periodu 1998-2000. definisana je metodologija i standardne tablice, dok je drugim projektom, koji je rađen u periodu 2002-2003. taj pristup detaljnije razrađen.[60]

3.5. SIVA EKONOMIJA U SRBIJI

Krajem osamdesetih godina privredni sistem je počivao na socijalističkom samoupravljanju, u čijoj osnovi su bila samoupravna preduzeća u društvenom vlasništvu. Siva ekonomija je postojala, ali je bila ograničena na tada još mali privatni sektor i na sektor domaćinstava, uglavnom u poljoprivredi i kroz dopunske poslove.

Od početka devedesetih godina situacija se iz osnova menja. Raspad države, inicijalna privatizacija, i sankcije međunarodne zajednice 1992. godine dovode do hiperinflacije 1992-1994. godine, koja je predstavljala idealan ambijent za širenje sive ekonomije. Paralelno postojanje privatne, društvene i državne svojine pogodovalo je mnogim zloupotrebama. Domaćinstva, suočena sa gubitkom prihoda a često i imovine, su se u velikoj meri okrenula sivoj ekonomiji kao osnovnom ili dopunskom izvoru prihoda. Radnici, koji su uglavnom zadržavali formalan posao, ostajali su bez ikakvih ili bez pristojnih plata, dopunjavajući ih u velikom broju kroz angažovanje u sivoj ekonomiji. Sektor preduzeća se masovno okrenuo sivoj ekonomiji, pri čemu su društvena preduzeća više pribegavala izbegavanju plaćanja doprinosa i poreza na plate, dok su novoformirana privatna preduzeća pribegavala i zapošljavanju neprijavljenih radnika i izbegavanju plaćanja poreskih obaveza.

Danas, kao i privrede drugih postsocijalističkih zemalja i privreda Srbije se suočava sa problemom sive ekonomije. U tranziciji privrednog sistema, iz socijalističke u tržišnu privredu, mnoga preduzeća ne uspevaju da isprate trendove, te radi obezbeđivanja egzistencije deo svojih aktivnosti prenose u neformalnu zonu.

[60] Lovrinčević, Ž., Marić, Z., Mikulić, D., Maastrichtski kriteriji i uključivanje sive ekonomije – slučaj Hrvatske, str. 6 Zagreb 2006. (preuzeto 2610.2014.)

“Siva ekonomija čini oko 30 odsto bruto domaćeg proizvoda Srbije, a, prema oceni stručnjaka, za rešavanje tog problema potrebne su sistemske mere, među kojima su oštrija kaznena politika, jačanje kapaciteta Poreske uprave, kao i reforma tržišta rada.
Docent na Ekonomskom fakultetu u Beogradu Saša Ranđelović izjavio je da je, prema istraživanju koje je obuhvatilo jedanaest zemalja centralne i istočne Evrope, siva ekonomija u Srbiji čini oko 31% BDP-a, što državu svrstava na drugo mesto u regionu.
Veće učešće sive ekonomije ima samo Bugarska, dok Rumunija ima gotovo identičan kao Srbija. Sve ostale zemlje imaju bolji odnos.

Prosečan nivo sive ekonomije u regionu je 26-27 odsto, što znači da je u Srbiji siva ekonomija veća za šestinu u odnosu na prosek.”[61]
“Siva ekonomija svakog stanovnika Srbije košta jednu prosečnu platu godišnje, a reč je o ukupnoj sumi od oko tri milijarde evra koja se ne investira u razvoj, kažu u Nacionalnoj alijansi za lokalni ekonomski razvoj (NALED).”[62]
U Republici Srbiji siva ekonomija obuhvata tri stuba:[63]

1. Privređivanje na crno,
2. Rad na crno
3. Pranje novca i finansijske malverzacije

Privređivanje na crno, podrazumeva svesno izbegavanje plaćanja poreza, taksi, i drugih nameta.

Privređivati na crno mogu i fizička i pravna lica. Za sve one koji izbegavaju plaćanje poreza, taksi i drugih nameta, izbegavaju plaćanje doprinosa za osiguranja svojih zaposlenih, izbegavaju primenu propisanih standarda (minimalna plata, maksimalno radno vreme, zaštita na radu i slično) i izbegavaju sprovođenje propisanih administrativnih procedura kaže se da privređuju na crno. Dakle, privređivanjem na crno smatra se svaka povreda, odnosno, svako izbegavanje plaćanja poreza, taksi i drugih nameta predviđenih i nametnutih od strane države i drugih nadležnih organa. U interesu svakog poreskog obveznika je da plati što manji porez ili da ga uopšte ne plati. Izbegavanje plaćanja poreza iliti poreska evazija je fenomen sa kojim se poreska zakonodavstva savremenih zemalja sve više suočavaju i pokušavaju da ga reše na različite načine.
Poreska evazija označava sve one slučajeve u kojima poreska vlast nije uspela da od nekog poreskog obveznika naplati porez, odnosno podrazumeva sve slučajeve koji dovode do povrede načela opšte poreske politike. Jedan od posebnih oblika poreske evazije javlja se u sferi oporezivanja preduzeća - utanjena kapitalizacija. Različit poreski tretman prihoda od sopstvenog kapitala (dividende) i prihoda od pozajmljenog kapitala (kamata) predstavlja najčešći razlog pojave fenomena utanjene kapitalizacije. Utanjena kapitalizacija je u osnovi odnos između sopstvenog i pozajmljenog kapitala.
Porez na dodatu vrednost, akcize, pa i carine, jesu porezi na potrošnju, a izbegavaju se tako što se promet tj. kupovina ili prodaja ne prikazuju ili se prikazuju u manjem iznosu. Pri tome se primenjuje različita "metodologija".
Najčešći slučajevi izbegavanja poreza kod nas bili su šverc, unos robe u zemlju bez plaćanja dažbina ili uz fiktivnu dokumentaciju, i ilegalna prodaja iz ilegalnih magacina (roba se drži na zalihama uz vešte falsifikate popisnih lista i knjigovodstvene dokumentacije). Ranije se i plaćanjem preko žiro računa izbegavalo plaćanje poreza na promet, dok se danas češće dešava da se plaćanje

[61] http://www.bizlife.rs/vesti/65264-srbija-druga-u-regionu-po-sivoj-ekonomiji-
Časopis Bizlife, internet izdanje, članak objavljen 3.1.2014. (preuzeto 06.09.2014.)
[62] http://www.bizlife.rs/vesti/71059-siva-ekonomija-skuplja-od-svih-stednji-i-rezova
Časopis Bizlife, internet izdanje, članak objavljen 17.7.2014. (preuzeto 06.09.2014.)
[63] Efikasno suzbijanje sive ekonomije, Socijalno ekonomski savet Republike Srbije, str. 11, Beograd 2010. (preuzeto 04.11.2014.)

vrši u gotovom da bi se izbegao porez, pa se jedna cena ugovara za "keš", a druga za plaćanje preko računa.

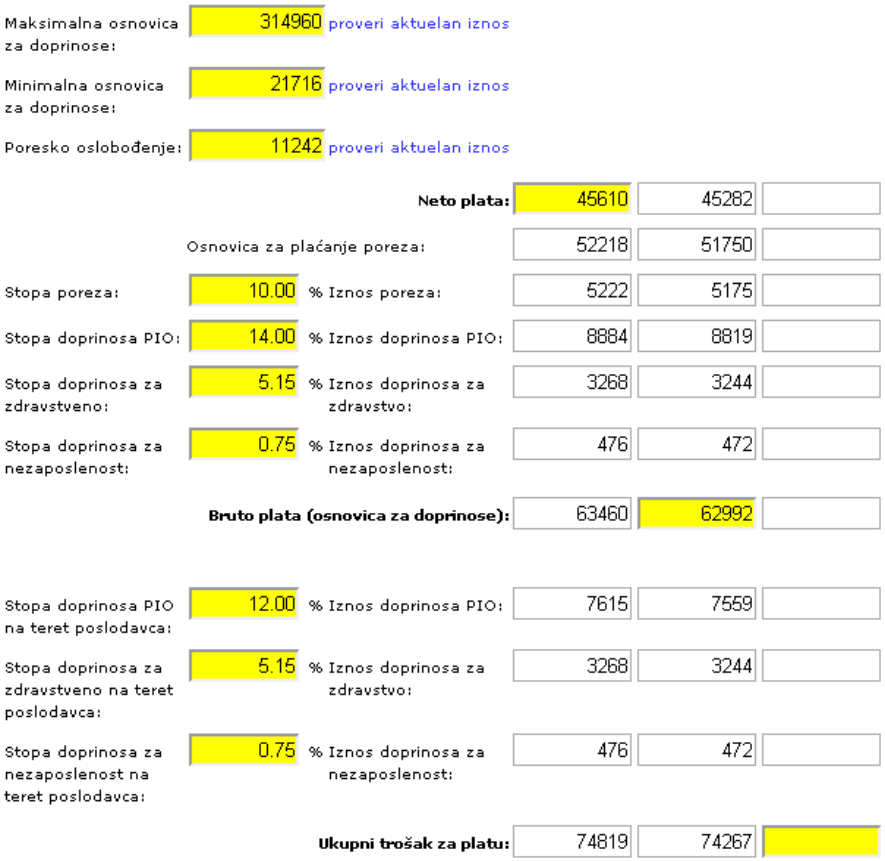
Rad na crno, podrazumeva svako uskraćivanje prava radnika iz radnog odnosa. Najčešće se javlja kao neprijavljen rad, ali obuhvata i neisplaćivanje zarada i prekovremenog rada, uskraćivanje prava na odmor, i slično. O ovoj temi će u nastavku biti više reči.

Pranje novca i finansijske malverzacije se definiše kao pokušaj da se prihod iz nelegalnih izvora predstavi kao legalan, odnosno da se predstavi kao prihod koji je već oporezovan ili neoporeziv.
Pranje novca se najčešće definiše kao pokušaj da se prikrije prihod iz ilegalnih izvora, time da se takav prihod prikaže kao legalan, ili da bilo ilegalan ili legalan, izvor bude predstavljen kao neoporeziv ili kao prihod na koji je već plaćen porez. Pranje novca je i pokušaj da se protivpravno stečena imovinska korist ubaci u legalne poslovne transakcije, ili da se ista iskoristi za finansiranje nelegalnih organizacija i njihovih poslova, a takođe i prikrivanje tragova novčanih transakcija kroz pojedine finansijske institucije.[64]
S obzirom na to da se ne objavljuju finansijski izveštaji, teško je proceniti koliko je novca u opticaju, ali je jasno da su sume ogromne. Najčešće aktivnosti kroz koje ovakav novac dolazi su trgovina oružjem, narkoticima, piraterijom, i slično, a videli smo da su u Srbiji aktuelne i igre na sreću, rudarstvo, sistemi elektroprivrede, kao i privatizacija preduzeća.

3.5.1. UTICAJ SIVE EKONOMIJE NA LIČNI DOHODAK

Pod narušavanjem Zakona o radu podrazumeva se svaka povreda istog. To znači da poslodavac svesno čini prestupe u smislu ugrožavanja prava zaposlenih. U literaturi i drugim pubikacijama se pominje i objašnjava samo loš uticaj sive ekonomije po građane, odnosno po zaposlene, u cilju borbe protiv iste.
U nastavku će biti prkazan uprošćeni primer obračuna zarade gde se može videti koliko od zarade zaposlenog ide na ime poreza i doprinosa, odnosno državi, te koliki su troškovi poslodavca, koji pored poreza i doprinosa ima obavezu da plaća i druge poreze i takse.

[64] Stakić, B, Barać, S., Međunarodne finansije, str 356, Univerzitet Singidunum, Beograd 2010.godine (preuzeto 26.10.2014.)

Maksimalna osnovica za doprinose:	314960 proveri aktuelan iznos				
Minimalna osnovica za doprinose:	21716 proveri aktuelan iznos				
Poresko oslobođenje:	11242 proveri aktuelan iznos				
		Neto plata:	45610	45282	
	Osnovica za plaćanje poreza:		52218	51750	
Stopa poreza:	10.00	% Iznos poreza:	5222	5175	
Stopa doprinosa PIO:	14.00	% Iznos doprinosa PIO:	8884	8819	
Stopa doprinosa za zdravstveno:	5.15	% Iznos doprinosa za zdravstvo:	3268	3244	
Stopa doprinosa za nezaposlenost:	0.75	% Iznos doprinosa za nezaposlenost:	476	472	
		Bruto plata (osnovica za doprinose):	63460	62992	
Stopa doprinosa PIO na teret poslodavca:	12.00	% Iznos doprinosa PIO:	7615	7559	
Stopa doprinosa za zdravstveno na teret poslodavca:	5.15	% Iznos doprinosa za zdravstvo:	3268	3244	
Stopa doprinosa za nezaposlenost na teret poslodavca:	0.75	% Iznos doprinosa za nezaposlenost:	476	472	
		Ukupni trošak za platu:	74819	74267	

Slika 2: Troškovi zarade zaposlenih

U prvom slučaju smo uzeli za neto zaradu prosečnu neto zaradu u avgustu. Na osnovu ove zarade možemo videti koliki su stvarni troškovi poslodavca. Možemo videti da je ukupni trošak poslodavca za prosečnu neto platu u iznosu od 45.610,00 iznosi 74.819,00 dinara.

U drugom slučaju smo uzeli prosečnu bruto zaradu, koja predstavlja i osnovicu za doprinose. Od tog iznosa se izdvajaju porezi i doprinosi na teret radnika, a stvarni trošak poslodavca za bruto zaradu u iznosu 62.992,00 iznosi 74.267,00 dinara, dok zaposleni dobije 43.862,00 dinara. Ovi troškovi su veoma visoki, te veliki broj poslodavaca, uglavnom iz privatnog sektora, pribegava različitim načinima izbegavanja plaćanja poreza.

U praksi se najčešće dešava da poslodavac izbegava plaćanje poreza i doprinosa na zarade zaposlenih. To znači da zaposleni nije zdravstveno osiguran, da mu ne ide staž i penzijsko osiguranje. Jedan od osnovnih razloga što poslodavci izbegavaju plaćanje poreza i doprinosa je što su poreske stope na zarade, kao i visina doprinosa visoke – porez na zarade, od nedavno iznosi 10%, doprinos za PIO 12% dok je na teret radnika 14%, doprinos za zdravstveno 5.15%, te mnogi poslodavci ne mogu da uplate te iznose. U mnogim zemljama porez na zarade je progresivan, te se veća zarada više oporezuje. Visina poreza i doprinosa uslovljava poslodavce da, kako bi ostvarili uspešno poslovanje, a samim tim uspeli da isplate radnike, pribegavaju raznim kršenjima zakona. Veliki broj zaposlenih ne bi bio u radnom odnosu da poslodavci ne pribegavaju ovim merama. U Subotici, prema poslednjim izveštajima broj nezaposlenih je sledeći: mladi od 15-19 godina 420 nezaposlenih, od 20-24 godine 967 nezaposlenih, od 25-29 godine 1.134 nezaposlenih, od 30-34 godine 1.078 nezaposlenih, od 35-39 1.149 nezaposlenih.

U praksi se najčešće dešava da poslodavac uplaćuje i poreze i doprinose, ali na najnižu propisanu osnovicu, dok plate uplaćuje iz više delova, te nezvanični deo, odnosno deo na koji se ne obračunavaju porezi i doprinosi, ide "na ruke" u "kešu". Ova situacija je svakako bolja za zaposlene, ali i za poslodavca. Pre svega zato što zaposleni ima više raspoloživih sredstava što utiče na njegov standard, dok poslodavac ima manje troškova.
Postoje i ekstremniji slučajevi, da se uplaćuju isključivo doprinosi, te da zaposleni ostaje bez naknade u zamenu za zdravstveno i penziono osiguranje.
Od 1. marta tekuće godine uveden je novi sistem isplate zarade, preko Poreske uprave, te su mogućnosti za malverzacije smanjene.

Pod kršenjem prava zaposlenih, a samim tim i sivom ekonomijom, se podrazumeva i da zaposleni ostaju duže od predviđenog radnog vremena, a da im se ne obračunava prekovremeni rad. Postoje razni načini kojima su zaposleni uslovljeni, a koji se kose sa Zakonom o radu, te se na taj način narušava sigurnost zaposlenih.

Rad na crno je opšteprihvaćen pojam za svesno narušavanje Zakona o radu i drugih zakona, zapošljavanjem u delatnostima koja posluju u sektoru sive ekonomije.
Na osnovu ankete koju je sprovelo Stalno radno telo socijalno-ekonomskog saveta Republike Srbije za ekonomska pitanja - Efikasno suzbijanje sive ekonomije i Udruženje preduzetnika, procenjuje se da u Srbiji oko 665.000 ljudi radi na crno, a po novijim podacima nadležnih institucija ta cifra iznosi preko 800.000 ljudi. Najviše angažovanih u sivoj ekonomiji ima srednju stručnu spremu, ali nije zanemarljiv ni procenat ljudi za visokim obrazovanjem.
Rad na crno je sve više zastupljen u malim i srednjim preduzećima, najviše u sektoru trgovine i usluga, turizmu i ugostiteljstvu, kao i u građevinarstvu.

Postoje brojni uzroci rada na crno, a među najznačjnije uzročnike spadaju
•Visoka stopa nezaposlenosti, pogotovo mladih
•Niska primanja i nizak životni standard građana
•Slaba poreska i inspekcijska kontrola
•Blage kazne u odnosu na očekivanu dobit
•Neizgrađenost tržišnih mehanizama, i neefikasnost javne administracije
•Dominacija politike nad ekonomijom

Najčešće se javlja kao neprijavljen rad, neisplaćivanje zarada, neisplaćivanje prekovremenog rada, uskraćivanje prava na odmor, duže radno vreme od dozvoljenog, i slično, te zaposleni ne ostvaruju prava iz radnog odnosa.

Neprijavljen rad. Često se ističe da su rigidna pravila zapošljavanja i otpuštanja radnika jedan od važnih uzroka sive ekonomije. To je razlog zašto mnogi poslodavci pribegavaju kršenju Zakona o radu i zapošljavaju radnike bez prethodnog potpisivanja ugovora o radu. Ovim se najčešće koriste jer su tako oslobođeni plaćanja doprinosa za zaposlene. Često se susrećemo sa situacijom da se ovakav rad naziva i "probni rad", i može da traje od mesec dana do jedne godine, a da za to vreme radnik nema potpisan ugovor.

Neisplaćivanje zarada i minimalne zarade. U Srbiji postoji propisana minimalna zarada u celom formalnom sektoru, i visina minimalne zarade se menja svakog meseca u skladu sa radnim satima. U 2011. i posebno 2012. došlo je do velikog rasta minimalne zarade, tako da je ona tokom 2012. godine na nivou od otprilike 50% prosečne zarade, što se smatra veoma visokim nivoom, za koji bi sa sigurnošću moglo da se tvrdi da je faktor koji podstiče neformalnu zaposlenost.

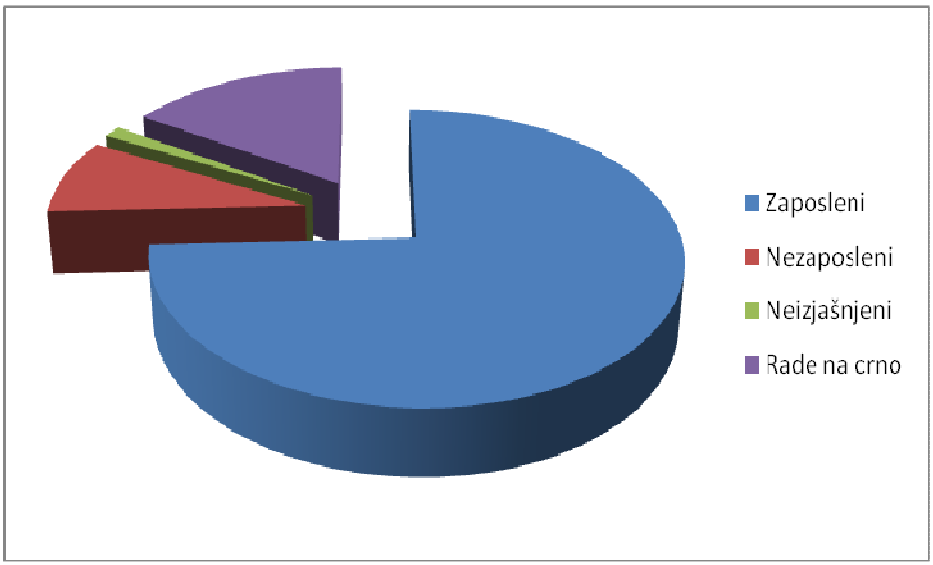
Minimalan iznos zarade predstavljao je neto zaradu, sve do usvajanja novog Zakona o radu koji je stupio na snagu 29.7.2014. godine. Naime, nije bilo vidno naglašeno da se radi o neto iznosu minimalne zarade, pa su mnoga preduzeca ovaj iznos uzimala kao minimalan iznos bruto zrade, te od njega odbijali poreze i doprinose, pa je neto zarada na taj način iznosila od 15.000,00 do 18.000,00 dinara, u zavisnosti od visine propisane minimalne neto zarade.
Mnoga preduzeća isplaćuju minimalnu zaradu propisanu za mesec za koji se isplaćuje lični dohodak, plaćajući tako minimalne iznose doprinosa, a drugi deo zarade, ukoliko postoji, koji se neoporezuje, isplaćuje "na ruke".

Radno vreme. Radno vreme i pravila koja se odnose na radno vreme regulisana su Zakonom o radu. Ovim zakonom propisana su pravila o dužini punog radnog vremena, o nepunom i skraćenom radnom vremenu, prekovremenom radu i radu za vreme praznika, preraspodeli radnog vremena, godišnjem odmoru, odmoru u toku rada, porodiljskom odsustvu i druga pravila.
Načelno, što su zakonske odredbe velikodušnije prema radnicima (kraći časovi rada, duži odmori, veće naknade za prekovremeni rad, itd.) to su, veći troškovi za poslodavce i jači podsticaji za njih da se delimično ili u potpunosti oslone na neformalno zaposlene kojima bi tada mogli da uskrate deo zakonskih prava. Tipično, poslodavci koji posluju u privatnom sektoru na ivici formalnosti teže da svojim prijavljenim i neprijavljenim radnicima produže radno vreme bez naknade za prekovremenirad ili bez ikakve naknade, da skrate dužinu godišnjeg odmora i da ignorišu zakonski plaćena odsustva. Primećeno je da zakonski kraća radna nedelja (npr. od 35 časova u Francuskoj) stvara podsticaje za dopunski neformalni rad među formalno zaposlenima.
Prema odredbama Zakona o radu u Srbiji radna nedelja traje od 36 do 40 časova, sa dozvoljenih 8 časova prekovremenog rada nedeljno, što se uklapa u međunarodni prosek.
Međutim, zakon je velikodušniji prema poslodavcima u pogledu mogućnosti za preraspodelu radnog vremena, jer imaju mogućnost da tokom dugačkog roka od 6 meseci zahtevaju od zaposlenih da rade do 60 časova nedeljno.

Zakonodavna zaštita zaposlenja.Zakonodavstvo zaštite zaposlenja se u užem smislu sastoji od skupa normi koje se primenjuju u slučaju otpuštanja radnika. Tako, zakonodavna zaštita zaposlenja ima dve glavne troškovne komopnente – transfernu, koja se sastoji od otpremnine i otkaznog roka, i poresku, koja podrazumeva proceduralne troškove primene zakonodavne zaštite zaposlenja i obaveze prema trećoj strani, npr. državi.
U Srbiji je visina zakonske otpremnine vezana za ukupan staž zaposlenog, a ne samo za staž kod poslodavca, što je skoro jedinstveno rešenje. To, pre svega, utiče na otežano zapošljavanje starijih osoba sa dužim radnim stažom zbog većih troškova njihovog otpuštanja za potencijalne poslodavce.
Drugo, prema Zakonu o radu ugovor na određeno može se produžavati najduže do godinu dana, kada je poslodavac dužan ili da raskine ugovor ili da zaposlenog primi u stalni radni odnos. Međutim, u praksi se dešava da poslodavci krše ovaj zakon tako što vrše promenu naziva radnog mesta, ili sa zaposlenim sklapaju Ugovor o privremenim i povremenim poslovima, a nakon nekog vremena ponovo sklapaju Ugovor o radu na određeno vreme.

3.6. ZAPOSLENOST GRAĐANA U SIVOJ EKONOMIJI

Subotica je 2010. godine učestvovala u istraživanju u okviru projekta „Izgradnja partnerstva za smanjenje neformalne ekonomije u Srbiji", koji zajedno sa Progetto Sviluppo CGIL iz Italije, realizuju reprezentativne sindikalne centrale i Unija poslodavaca Srbije, u saradnji sa Socijalno-ekonomskim savetom Republike Srbije i Stalnom konferencijom gradova i opština Srbije, sprovedeno je istraživanje o rasprostranjenosti neformalne ekonomije u delatnostima građevinarstva, trgovine, turizma i ugostiteljstva.
Anketa je sprovedena među zaposlenima, poslodavcima u pomenutim sektorima i nezaposlenim licima. Ukupno je učestvovalo 303 ispitanika, od čega 152 žene i 151 muškarac, prosečne starosti 38 godina.
Radni status anketiranih pokazuje da je od ukupnog broja ispitanika zaposleno 225 anketirana lica, dok se 4 ispitanika nisu izjasnila po pitanju vrste zaposlenja. Nezaposlenih lica je bilo 26. Da rade na crno, izjasnilo se 48 lica.

Slika 3: Struktura učesnika u anketi

Stručna sprema ispitanika obuhvata 17 lica sa nezavršenom osnovnom školom, 204 sa srednjom stručnom spremom, sa višom školom 38 lica i sa visokom školom 44 lica. Prosečan radni staž ispitanika iznosi 13,5 godina.
Zaključen ugovor o radu ima 221 lice, 63 ispitanika se izjasnilo da nema zaključen ugovor, dok se 19 lica nije izjasnilo po ovom pitanju.
Od anketiranih lica 140 radi u preduzeću u kom je zaključen kolektivni ugovor, 18 lica se nisu izjasnila i 145 ispitanika radi u firmama koje nemaju zaključen kolektivni ugovor.
Redovnu zaradu prima 247 ispitanika ili 81,5%, neredovna primanja ima 40 lica ili 13,2%, a 16 osoba se nije izjasnilo po ovom pitanju, odnosno 5,3 %.
Ispitanici su se izjasnili po pitanju obaveze poslodavca da redovno uplaćuje poreze i doprinose za obavezno socijalno osiguranje (PIO, zdravstveno) te potvrdili u 71 % ili 217 anketirana lica, 28 anketiranih lica se nije izjasnilo, odnosno 9,5%, a 58 lica nema redovnu uplatu obaveznih poreza i doprinosa socijalnog osiguranja, tj.19,5%. Pravo na godišnji odmor ima 252 zaposlena sa prosečnim

odmorom u trajanju od 19,2 dana, dok se 30 anketiranih izjasnilo da nema pravo na godišnji odmor i 21 lice se nije izjasnilo po ovom pitanju.
Od 303 anketirana lica, 100 je stu članovi sindikata, 12 lica se nije izjasnilo, dok 191 nisu članovi sindikata.
Visina zarade koju ostvaruju zaposleni je: Ispod minimalca 47 lica, od 15.000 do 20.000 zaradu ostvaruje 96 lica, od 20.000 do 30.000 imaju 83 anketirana i preko 30.000 zaradu ostvaruju 75 ispitanika. Odgovor nije dalo 2 ispitanika.

Prema rezultatima ankete, u Subotici su zastupljena prva dva stuba sive ekonomije – privređivanje na crno i rad na crno, te s obzirom da su podaci o tome dostupniji, ove kategorije su kroz anketu ispitane.

3.6.1. Privređivanje na crno u Subotici

O radu i privređivanju na crno je već bilo reči ranije. Privređivanje na crno, i rad na crno se pojavljuju i u mnogo bolje uređenim zemljama nego Srbija. Samim tim ni Subotica nije izuzeta. Kao pogranični grad, postoji mogućnost, s obzirom o nepostojanju i neobjavljivanju podataka, da je u Subotici neformalna ekonomija, odnosno privređivanje i rad na crno razvijeniji u odnosu na druge gradove.

Preduzeća obuhvaćena istraživanjem su iz oblasti trgovine 85 od čega 83 mala preduzeća, jedno veliko, i jedan ispitanik se nije izjasnio; turizma i ugostiteljstva 32 od toga 30 malih preduzeća jedno srednje i jedno veliko preduzeće; građevine 41 od toga 35 malih preduzeća, pet srednjih i jedno veliko preduzeće.

3.6.1.1. Neformalna ekonomija u trgovini

Siva ekonomija je, videli smo u dijagramu dobijenom na osnovu ankete koju je sprovelo Stalno radno tela socijalno-ekonomskog saveta, najviše zastupljena u sektoru trgovine. Prema dobijenim rezultatima anketiranih poslodavaca, najčešći pojavni oblici neformalne ekonomije u oblasti trgovine su prodaja robe na crno i to na pijačnim ili improvizovanim tezgama, buvljaku ili kućna prodaja, zatim neprijavljeni prodajni objekti, odnosno neregistrovane radnje, potom preduzeća kod kojih zaposleni rade na crno, odnosno ne prijavljeni radnici. Od ukupnog broja anketiranih, 12 se nije izjasnilo. U okviru pitanja ispitanici su naveli i prodaju bez izdavanja fiskalnih računa, prodaju švercovane robe i nabavku robe iz uvoza nelegalnim putem uz izbegavanje plaćanja carine, prodaju falsifikata kao i prodaju robe lošeg kvaliteta.

Ilegalna prodaja se realizuje na sledeći način
•Improvizovane ulične tezge
•Prodaja na pijaci
•Prodaja u legalnim objektima „ispod ruke“
•Akviziterska prodaja „od kuće do kuće”
•Akviziterska prodaja po objektima pravnih lica
•Ilegalni distributivni centri
•Prodaja u neprijavljenim STR i SZR
•Pružanje usluga fizičkim i pravnim licima na crno

Pored toga, ispitanici su se izjasnili koje obaveze najščešće izbegavaju:
•Porez i doprinosi na lična primanja – zdravstveno osiguranje, penzijsko i invalidsko osiguranje, putni troškovi, troškovi ishrane
•Porez na dobit
•PDV
•Carine
•Takse za isticanje firme, lokalne i republičke takse, ekološke takse, komunalne takse, takse za građevinsko zemljište
•Svi porezi, doprinosi i takse

Prema anketi, najčešći razlozi koji navode poslodavca da iz legalnog oblika poslovanja pređe u neformalni oblik jestu visoki troškovi, pre svega porezi, doprinosi i razne takse; nelojalna konkurencija koja snižava cene proizvodima, te smanjuje promet onima koji posluju legalno; želja za većim profitom; monopol velikih kompanija; korupcija i loš rad inspekcijskih organa; potreba za preživljavanjem, nizak životni standard građana i siromaštvo.

3.6.1.2. Neformalna ekonomija u turizmu i ugostiteljstvu

Prema izjavama anketiranih poslodavaca u oblasti turizma i ugostiteljstva, u okviru pitanja o najčešćim pojavnim oblicima neformalne ekonomije u ovoj delatnosti izjasnili su se da su to rad na crno, radnici na crno, roba niskog kvaliteta, neizdavanje fiskalnih računa, utaja poreza i slično.

Kao nelojalne konkurente, ispitanici su naveli pravna lica koja neformalno obavljaju svoju poslovnu aktivnost, fizička lica koja posluju u sivoj zoni, zatim lokalna samouprava i država, konobari i nestručni ljudi.

Prilikom navođenja štete koju imaju od strane nelojalne konkurencije, ispitanici su pored finansjikse štete koja nastaje usled većih troškova poslovanja, takođe naveli i nerealne cene, smanjenje obima posla, pad ugostiteljstva, smanjenje u kvalitetu proizvoda i odliv kadrova.

3.6.1.3. Neformalna ekonomija u građevinarstvu

Prema dobijenim rezultatima anketiranih poslodavaca, najčešći pojavni oblici neformalne ekonomije u oblasti građevine je apsolutni rad na crno, što podrazumeva neregistrovane privredne subjekte koji obavljaju delatnost sa radnicima koji nisu prijavljeni, zatim slede ona preduzeća kod kojih zaposleni rade na crno, odnosno radnici kojima se ne uplaćuju porezi i doprinosi. Kao pojavni oblici neformalne ekonomije navedeno je i nuđenje radne snage preko oglasa u novinama, angažovanje radnika za dopunski rad, fizička lica koja nude usluge na crno.

U okviru pitanja ispitanici su naveli da imaju poteškoća u naplati potraživanja, a da PDV plaćaju po izdatoj fakturi (plaćanje PDV-a avansno) nabavka i prodaja loših kopija iz uvoza, prodaju falsifikata kao i prodaja robe lošeg kvaliteta. Nelojalna konkurencija snižava cene i to rezultira time da se veliki broj preduzeća odlučuje na prelazak rada na crno ili zatvaraju radnje. Kao nelojalne konkurente, anketirani su naveli pravna lica koja neformalno obavljaju svoju poslovnu aktivnost, i fizička lica koja posluju u sivoj zoni.

Prilikom navođenja štete koju imaju od strane nelojalne konkurencije, ispitanici su u većini slučajeva naveli smanjen obim poslovanja, snižavanje cene od strane nelojalne konkurencije koja nema nikakva davanja prema državi (obaveze poslodavaca prema državi, porezi, doprinosi, takse, zakupnine poslovnog prostora, troškovi održavanja, režijski troškovi), šteta ugledu profesije kao i smanjen obim ulaganja u nove mašine i nova postrojenja.

3.6.2. Glavni uzroci sive ekonomije u Subotici

Subotica je pogranični grad, što nužno dovodi do povećanog transfera robe i kapitala. U svim zemljama je stepen sive ekonomije izraženiji u pograničnim delovima, upravo iz ovog razloga. U pomenutoj anketi ispitanici su se izjašnjavali šta je glavni uzrok opstajanja i širenja sive ekonomije. Prema njihovom mišljenju glavni uzrok stvaranja ambijenta pogodnog za širenje neformalne ekonomije su :

•Politička nestabilnost,
•Visok stepen siromaštva
•Loša ekonomska situacija;
•Nizak nivo efikasnosti institucija
•Socijalno stanje,
•Velika nezaposlenost,
•Loše sprovedena privatizacija,

•Loša poreska politika koja ne uvažava ekonomsku moćporeskih obaveznika,
•Kurs i skok evra,
•Monopol,
•Korupcija.

Prema pomenutoj anketi koja je sprovedena u okviru projekta Izgradnja partnerstva za smanjenje neformalne ekonomije u Srbiji, gde se 48 ispitanih lica izjasnilo da radi na crno, najviše njih radi u sektoru trgovine, usluga, građevinarstva. Odnosno, delatnost preduzeća u kom su sada radno angažovana lica koja su obuhvaćena ovim anketiranjem jeste građevina 18% , trgovina 26,4%, turizam i ugostiteljstvo 12,6% , ostali 43%.

Stručna sprema ispitanika obuhvata 17 lica sa nezavršenom osnovnom školom, 204 sa srednjom stručnom spremom, sa višom školom 38 lica i sa visokom školom 44 lica.
Redovnu zaradu prima 247 ispitanika ili 81,5%, neredovna primanja ima 40 lica ili 13,2%, a 16 osoba se nije izjasnilo po ovom pitanju, odnosno 5,3 %.

Anketirani su se izjasnili po pitanju na koji način poslodavac isplaćuje zaradu i to:
1. U celini na tekući račun - 165
2. U celini na ruke,bez uplate poreza i doprinosa - 55
3. U celini na ruke, sa uplatom poreza i doprinosa - 23
4. Delom na ruke , delom na tekući račun - 38
5. Uopšte ne isplaćuje zaradu - 3
6. Bez odgovora - 19

Od ukupnog broja anketiranih 25% zaposlenih ima zaradu preko 30.000 dinara, dok minimalnu zaradu ima 15,5 %.
Pravo na godišnji odmor ima 252 zaposlena sa prosečnim odmorom u trajanju od 19,2 dana, dok se 30 anketiranih izjasnilo da nema pravo na godišnji odmor i 21 lice se nije izjasnilo po ovom pitanju. Razlozi zbog kojih im je uskraćen godišnji odmor, a koji su anketirani navodili, jesu sezonski poslovi što je u većini slučajeva karakteristično za građevinsku delatnost.

3.7. POSLEDICE SIVE EKONOMIJE

Osim direktnih posledica sive ekonomije koje ogledaju kao gubitak poreskih prihoda, često su podjednako važne i indirektne. To se, pre svega, odnosi na iskrivljeni statističko-informativni sistem privrede, što može imati ozbiljne posledice na formulisanje odgovarajuće ekonomske politike.

Povećani udeo neformalne ekonomije ima direktan uticaj na ostvarivanje manjih državnih prihoda od potencijalnih. Ako postoji mogućnost da se istovremeno ostvari smanjenje državnih izdataka, tada će se manjak prihoda odraziti kao smanjenje ukupne usluge koju država pruža privredi.
U nastojanju da ostvare željeni nivo državne potrošnje, poreske vlasti će, zbog rasta sive ekonomije, nastojati da nadomeste povećanjem poreskih stopa. Ovo bi za posledicu imalo dodatno opterećenje onog dela privrede koje plaća poreze, čime mu se povećavaju troškovi a smanjuje konkurentnost.

Zavisno od sklonosti ka preuzimanju rizika povećanjem poreskih stopa, moguć je dalji porast sive ekonomije.

Empirijska analiza ekonomiste Normana Loajze iz 1996. pokazuje da veće smanjenje sive ekonomije vodi ka značajnom povećanju poreskih prihoda, te većoj količini i boljem kvalitetu javnih usluga, koje su od ključnog značaja za ekonomski rast. Analiza pokazuje da u zemljama u kojima je poresko opterećenje veće od optimalnog i gde je kapacitet javne uprave za primenu zakona slab, BDP raste sporije, a stopa nezaposlenosti se povećava. Porast neformalne ekonomije ima negativan uticaj na stopu rasta tako što smanjuje raspoloživost usluga javnog sektora za sve subjekte u privredi.[65]
Suprotno mišljenje o pozitivnom uticaju sive ekonomije na rast iznosi ekonomista Patrik Asea, koji zaključuje da neformalni sektori u privredi mogu doprineti razvitku tržišta, povećati izvore finansiranja, ojačati preduzetništvo i imati pozitivan uticaj na institucionalne promene.

Neki autori u pozitivne uticaje sive ekonomije u zemljama u tranziciji ubrajaju i karakteristiku socijalnog amortizera, kojim se ublažavaju posledice negativnih uticaja i učinaka tranzicije.

Bez kavalitetne procene sive ekonomije, poređenje među zemljama može uputiti na pogrešne zaključke o relativnom nivou razvijenosti.
Kvalitetan statističko-informativni sistem je nužan za sprovođenje ekonomskih analiza, ali i za praćenje privrede i vođenje makroekonomske politike. Na osnovu nepotpunih ili pogrešnih podataka moguće je doći do pogrešnog zaključka, što može imati ozbiljne posledice u slučaju da se oni koriste pri formiranju i formulisanju privredne politike.

[65] Lovrinčević, Ž., Marić, Z., Mikulić, D., Maastrichtski kriteriji i uključivanje sive ekonomije – slučaj Hrvatske, str. 6 Zagreb 2006. (preuzeto 26.10.2014.)

3.8. SMANJENJE OBIMA SIVE EKONOMIJE

„Borba protiv sive ekonomije neophodna je u vraćanju javnih finansija na održivu putanju, ali nije dovoljna za smanjenje deficita na održivi nivo.
Za suzbijanje sive ekonomije potreban sistemski plan koji bi obuhvatio mere iz fiskalnog domena, ali i šire - kao što je reforma tržišta rada.“[66]

„U borbi protiv sive ekonomije je ključno da se utaja poreza učini manje isplativom, da se poveća verovatnoća da ćete biti uhvaćeni ukoliko se bavite sivom ekonomijom, i tu je najvažnije unaprediti efikasnost rada Poreske uprave i pooštriti kaznenu politiku.
U naporima za suzbijanje sive ekonomije bilo bi dobro i da se razmotri zabrana prometa novih industrijskih proizvoda na zelenim i buvljim pijacama, ukazao je.

Član Fiskalnog saveta Nikola Altiparmakov složio se da je neophodno da se sistemskim merama - poboljšanjem ljudskih kapaciteta Poreske uprave, boljom kaznenom politikom, kako od strane poreskih vlasti, tako i od sudova, siva ekonomija u Srbiji smanji, i dovede na prosek istočnoevropskih zemalja.

Altiparmakov je podsetio da je siva ekonomija dugogodišnji problem u Srbiji, ali da je u 2013. dodatno povećana jer je naplata PDV-a smanjena.

On je naglasio da su za sprovođenje planova vlade za suzbijanje sive ekonomije potrebne duboke sistemske promene, a neke najavljene mere, kao što je onlajn očitavanja fiskalnih kasa, neće dati rezultata.

Naprotiv, one će biti veliki trošak za mala i srednja preduzeća - 50 do 60 miliona evra, a koliko znamo u Evropi to, recimo, imaju samo Hrvatska i Belorusija, rekao je on napominjući da to nije put jer problem nenaplate poreza u Srbiji nije tehnološke prirode, već sistemske prirode.

Sekretar Udruženja za trgovinu PKS Gordana Hašimbegović rekla je da za rešavanje problema sive ekonomije treba i politička volja i dodala država mora da pokrene ceo taj proces.

"U okviru komorskog sistema, mi smo formirali međuresornu radnu grupu za sivu ekonomiju, koju čine predstavnici svih grupacija koje se bave trgovinom i tu su predstavnici Ministarstva finansija i Ministarstva spoljne i unutrašnje trgovine, telekomunikacije, Uprave carina, tržišnih inspekcija", rekla je Hašimbegović Tanjugu.
Iz ove analize možemo zaključiti da se ograničavanje sive ekonomije i njeno svođenje na prihvatljiv obim svodi na sprovođenje tri grupe mera:
•Mere koje stimulišu tržišne učesnike da deluju u formalnom sektoru;
•Mere koje prinuđavaju tržišne učesnike da deluju u formalnom sektoru i
•Mere kojima se kažnjavaju oni koji deluju u sivoj zoni poslovanja.

Sve tri grupe mera su u domenu oblikovanja društvenog i ekonomskog sistema. Ekonomski sistem mora, pre svega biti stimulativan za legalno poslovanje, legalno posedovanje

[66] http://www.bizlife.rs/vesti/65264-srbija-druga-u-regionu-po-sivoj-ekonomiji-
Časopis Bizlife, izdaje 03.01.2014., (preuzeto 02.09.2014.)

imovine i legalno sticanje bogatstva. S druge strane, ekonomski sistem mora biti destimulativan, odnosno da nosi mnogo veći rizik nego verovatnoću ostvarivanja dobiti iz neformalnog poslovanja. Pored toga, ekonomski sistem mora imati jasno propisane sankcije za one koji rade u sektoru sive ekonomije.

Jedan od značajnih aspekata sive ekonomije u Srbiji, ali i zemljama u okruženju, jeste pravna nesinhronizovanost realnog bogatstva i izvora prihoda. To dovodi do zaključka, da pre svega, pravna regulativa mora biti uređena, i kao takva mora biti početni oblik borbe protiv sive ekonomije.

Najmanje šanse za prelazak iz neformalne u formalnu ekonomiju imaju najsiromašniji, jer njihov prihod iz sive ekonomije služi za očuvanje egzistencije. Kao rešenje za ovaj problem mnogi autori navode snažniji privredni razvoj i otvaranje novih radnih mesta.
Prema studiji američkog sekretarijata za poljoprivrednu eknomiju na osnovu podataka iz 2012. godine stanovnici siromašnijih zemalja izdvajaju znatno više sredstava iz kućnog budžeta za hranu nego građani bogatih država.
„Prosečno mesečno izdvajanje Amerikanaca za hranu iznosi 6,6 odsto ukupnog kućnog budžeta, dok Pakistanci moraju za hranu da potroše 47,7 odsto budžeta, preneo je francuski magazin Slat.
U Evropi, takođe, statistički podaci pokazuju da je udeo potrošnje za hranu mnogo manji u bogatijim nego siromašnim zemljama. Nemci izdvajaju za hranu 10,9 iz ukupnog kućnog budžeta, Britanci 9,1 odsto, Francuzi 13,2, Italijani 14,2, Grci 16,5 odsto. Navike u ishrani takođe utiču na količinu izdvojenog novca za kupovinu hrane koja se sprema kod kuće. Amerikanac u proseku potroši 2.273 dolara godišnje na hranu pripremljenu kod kuće, Nemci 2.481 dolara, Francuzi 3.037 dolara, Norvežani 4.485 dolara.Troškovi zavise od poreske politike države i subvencija u pogledu poljoprivrednih proizvoda, tako da postoje izuzeci od pravila, o čemu svedoči podatak da je udeo troskova u kućnom budžetu za hranu viši u Rusiji nego u Indiji.Rusi izdvajaju 31,6 odsto kućnog budžeta za hranu a Indusi 25,2 odsto.Jedno od najvećih izdvajanja za hranu proporcionalno mesečnim primanjima posle Pakistanaca imaju Kamerunci 45,9 odsto, Kenijci 44,8 odsto, Alžirci 43,2 odsto.
U studiji se navodi da su zemlje koje najviše troše za hranu upravo države čiji su stanovnici najosetljiviji u pogledu pothranjenosti. Loša žetva ili iznenadna suša može lako da izazove glad mnogobrojnih Pakistanaca, dok prosečnom Amerikancu to nikako ne može da se dogodi, konstatuje se u tekstu.“[67]

Najveći uticaj na smanjenje sive ekonomije u državi i društvu, ima država kroz dodelu ovlašćenja organima za to zaduženim – Inspekciji rada, Tržišnoj inspekciji i Poreskoj upravi.
Vlada Srbije je u poslednjih godinu dana pokrenula niz projekata i programa za borbu protiv sive ekonomije, i donela niz zakonskih akata. Od 01.03. tekuće godine pokrenut je portal Poreske uprave, preko kojeg je poslodavac u obavezi da prijavi sve vrste poreza i doprinosa koje plaća. Ovo je veoma značajno u cilju smanjivanja obima rada i privređivanja na crno, s obzirom da poslodavac kod isplaćivanja plate mora prvo isplatiti poreze i doprinose pa tek onda neto zaradu zaposlenima jer mu se u suprotnom zaračunava kamata, odnosno pre bilo kakvog isplaćivanja koje podleže oporezivanju mora prijaviti porez i uplatiti isti.

Inspekcija rada je zadužena za suzbijanje neformalne zaposlenosti, odnosno ’rada na crno’. Kada se ustanovi da u preduzeću ima radnika bez ugovora o radu, poslodavcu se daje rok u kome

[67] Izvor: http://www.blic.rs/Slobodno-vreme/Vesti/479260/PARADOKS-Na-hranu-najvise-trose-siromasni, (članak objavljen i preuzet 09.07.2014.)

takvi radnici moraju da dobiju propisani ugovor ili da napuste radno mesto. Ova preventivna uloga je problematična, s obzirom da ne postoje propisane sankcije za buduće prekršaje. Iako zakon propisuje oštre novčane kazne za ovakve prekršaje, njih mogu izreći samo sudovi, a procedura dokazivanja je veoma zahtevna. Osim toga, sudovi vrlo često izriču kazne koje su ispod zakonskog minimuma.

Zadatak Tržišne inspekcije je da obezbedi primenu Zakona o trgovini i, u okviru toga, spreči različite oblike neformalne trgovine. Najčešći načini prodaje u sivoj zoni su putem oglasa; na pijacama; u neprijavljenim samostalnim trgovinskim i zanatskim radnjama; na improvizovanim uličnim tezgama; kao i prodaja u ilegalnim distributivnim centrima. Tržišna inspekcija ukoliko utvrdi nepravilnost nema ovlašćenje da izriče novčane kazne već podnosi prijavu kojom se pokreće sudski postupak. Tržišni inspektori su ovlašćeni da rešenjem izreknu sledeće mere: otklanjanje utvrđene nepravilnosti; privremenu zabranu prometa određene robe, odnosno vršenja određene usluge; privremeno zatvaranje prodajnog objekta; i oduzimanje robe.

Poreska uprava, kao i Inspekcija rada i Tržišna inspekcija, pokazuje relativno nizak stepen efikasnosti u otkrivanju utaje poreza, što je posledica nedovoljnog obima ljudskih i materijalnih resursa, neadekvatne strukture zaposlenih, kao i nepostojanja sistematske razmene podataka sa drugim državnim organima u cilju utvrđivanja utaje poreza.
„U sklopu borbe protiv sive ekonomije, inspektori su od 1. juna do 10. septembra izvršili 8.856 kontrola, posle kojih je zaposleno 10.430 lica koja su do sada radila "na crno". Od juna je redovnim i vanrednim proverama obuhvaćeno 151.533 zaposlenih. Kod poslodavaca čija je pretežna delatnost fizičko – tehničko obezbeđenje povećan je broj zaposlenih za 46,12 odsto.
Umesto fiktivnih ugovora o stručnom osposobljavanju i usavršavanju, poslodavci su zaključivali ugovore o radu i druge ugovore u skladu sa Zakonom o radu.
Ugostitelji su povećali broj zaposlenih za 34,40 odsto, a građevinske firme za 25,17 odsto.“[68]
Još jedan veliki problem predstavlja korumiranost vlasti i nadležnih organa. Korupcija je poslednjih godina u Srbiji i Subotici manja, ili samo bolje prikrivena. Korupcija podstiče sivu ekonomiju, odnosno one oblike koji su u sferi sive ekonomije zbog povećanja profita.

3.8.1. Smanjenje sive ekonomije prema rezultatima ankete

Prema anketiranim fizičkim i pravnim licima u anketi ,,Izgradnja partnerstva za smanjenje neformalne ekonomije u Srbiji' protiv neformalne ekonomije treba da se bore pre svih: zaposleni u neformalnoj ekonomiji, poslodavci koji rade regularno, sindikati, država.

Takođe, od ispitanika se tražili da odrede najbolji vid stimulativne politike koji bi dao rezultate usmanjenju neformalne ekonomije, tako da je po oceni anketiranih umanjenje poreza i doprinosa na prvom mestu, zatim smanjenje visine i broja državnih i lokalnih nameta, više programa stimulacije za zapošljavanje, veća inspekcijska kontrola, strožija kaznena politika, efikasnije poreske i računovodstvene reforme.

[68] http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/496174/Posle-kontrole-zaposleno-10430-radnika-na-crno, članak objavljen 18.9.2014. (preuzeto 19.9.2014.)

U okviru predloga i komentara predviđenih anketom, poslodavci su ukazali na neophodnost angažovanja države u suzbijanju neformalne ekonomije i insistiranje na jednakim uslovima poslovanja za sve poslodavce. Ukazano je na problem korupcije i nepoštovanje zakonskih regulativa. Rešenje problema anketirani vide u podizanju životnog standarda i otvaranju novih radnih mesta.

Prema mišljenju ispitanika, najefikasnije sredstvo za borbu protiv širenja neformalnog oblika poslovanja može da ima država i to kroz: strožiju kaznenu politiku i stimulativnu politiku države, stimulacija za otvaranje novih radnih mesta, podrška malim preduzećima, kreiranje boljeg privrednog ambijenta, umanjenje poreza i doprinosa i plaćanje PDV-a po naplati fakture.

ZAKLJUČAK

Uzimajući u obzir istraživanja i rezultate tih istraživaja koja su sprovele relevantne institucije, došli smo do nekoliko zaključaka. Treba napomeuti da, iako su ove institucije nezavisne, podatke ne treba uzimati kao takve u celosti, ali s obzirom da drugi izvori ne postoje ili nisu relevantni, moraju se koristiti postojeći. Pored toga, s obzirom na materiju koja se obrađuje, a u ovom slučaju je to uticaj sive ekonomije na životni standard građana, teško je pronaći informaciju ili rezultat koji bi ukazao na neko pozitivno delovanje s obzirom da na državu siva ekonomija utiče negativno, naročito u dugoročnom periodu.

Loše političko i ekonomsko stanje u državi uslovljavaju nazaposlenost, niska primanja, a samim tim nisku kupovnu moć građana i siromaštvo, odnosno nizak životni standard građana. Ovo su problemi koji već dugi niz godina pogađaju stanovištvo Srbije. Nizak životni standard koji je uslovljen visinom primanja s jedne strane i opštim nivoom cena s druge, predstavljaju ukupnost uslova života građana.

U Subotici, prema poslednjem popisu stanoništva, ima 37.443 domaćinstava, odnosno 100.886 stanovnika. Veći deo stanovništva naseljava gradsko područje, pretpostavimo zbog slabije razvijenosti sela u odnosu na grad. U odnosu na prethodni popis iz 2002. godine, broj domaćinstava se smanjio za sto, što je rezultat opšteg stanja u državi.

Domaćinstva svoje odluke o potrošnji donose na osnovu visine primanja, odnosno visine raspoloživog dohotka. Raspoloživi dohodak predstavlja kupovnu moć stanovništva, a uslovljen je visinom primanja i visinom poreza, doprinosa i tekućih troškova nametutih od strane države.

Primanja, kao i kupovna moć stanovnika Srbije su u odnosu na druge zemlje Evrope veoma niska, ali i na pojedine zemlje u regionu.

Prosečna visina dohotka u Srbiji iznosi 45.610,00 dinara, dok je visina prosečne penzije 21.212,67 dinara. Minimalna zarada u Srbiji iznosi 21.160,00 dinara, što je manje od visine od 50% iznosa prosečne zarade.

Visina minimalne potrošačke korpe, koju smo sami izračunali, a koja se bazira na visini cena u marketima u avgustu mesecu iznosi 27.229,10 dinara, dok prema Republičkom zavodu za statistiku minimalna potrošačka korpa u avgustu iznosila 34.267,46 dinara. Ako pogledamo cene nekih namirnica na pijaci u odnosu na cene u marketima, možemo videti da tako može da se uštedi i preko 3000,00 dinara.

Dakle, minimalna zarada nije dovoljna za minimalnu potrošačku korpu, što je veoma poražavajuće, jer je veliki broj zaposlenih na minamalnoj zaradi. Ako uzmemo u obzir da u minimalnu potrošačku korpu nisu uračunati drugi troškovi sem troškova za osnovne životne namirnice, možemo zaključiti da je kupovna moć stanovništva veoma mala, a životni standard na veoma niskom nivou.

Uslovljeni ovim problemima, odnosno nemaštinom, ljudi se okreću nedozvoljenim sredstvima kako bi se izborili za svoju egzistenciju. Ti prestupi, koji se kose sa Zakonima, imaju katastrofalne posledice po državu, ali s druge strane, čine da građani „prežive". Zbog ovoga, država ne preduzima mnogo kako bi sasekla pojavu sive ekonomije.

Uprkos svojim negativnim posledicama, neformalna ekonomija ima i svoje pozitivne strane koje imaju trenutni uticaj - smanjuju nezaposlenost što dovodi do smanjenog broja siromašnih građana. Zbog te osobine, neki autori ove trenutne efekte nazivaju socijalnim amortizerima. Nema potrebe napominjati da su uticaji sive ekonomije, dugoročno gledano, pogubni za privredu države.

Veoma je teško proceniti koliko je ljudi zaposleno u sektoru sive ekonomije, kao i sa koliko procenata siva ekonomija učestvuje u bruto društvenom proizvodu. Postoji nekoliko metoda procene, po kojima je zastupljenost sive ekonomije u BDP-u Srbije između 30 i 40%, dok je u zemljama EU taj prosek 18%.
Prema istraživanjima broj zaposlenih u sivoj ekonomiji na nacionalnom nivou se procenjuje na 800.000, što iznosi oko 10% od ukupnog broja stanovništva.

Radi obezbeđivanja egzistencije, ljudi su primorani da rade na crno, i u sektoru sive ekonomije. To podrazumeva da iz straha od gubitka posla, koji se u Srbiji veoma teško dobija, građani pristaju na teške uslove rada, za koji nisu adekvatno plaćeni. Česte su pojave da poslodavci radnicima ne uplaćuju poreze i doprinose, kao i da izbegavaju plaćanje poreza i drugih nameta, čime iz regularnog sektora prelaze u sektor sive ekonomije, opet vođeni borbom za egzistenciju. Videli smo koliki su troškovi poslodavca pri islati zarade, pa nije upitna činjenica zbog čega se to čini.

Siva ekonomija je najzastupljenija u pograničnim delovima države, zbog povećanog transfera robe i kapitala. Moglo se videti u novinskim člancima poslednjih dana, da je „šverc“ robe opet sveprisutan, kao i da je na nivou devedesetih godina, kada je u Srbiji bila hiperinflacija. Na osnovu ovih informacija, može se zaključiti da je ekonomsko stanje u državi krajnje nepodnošljivo, što ima druge katastrofalne posledice po društvo i razvoj društva u budućnosti – takozvani odliv mozgova.

U poslednje dve godine država je počela sa uvođenjem mera protiv sive ekonomije, ali čini se neuspešno. One se pre svega odnose na prijavu poreza putem portala Poreske uprave, prijavu radnika putem portala Centralnog registra i slično. Jedna od mera je uvođenje novog Zakona o radu. Iako usklađen sa zakonima Evropske unije, ovaj zakon je slabo održiv u Srbiji, i ne doprinosi glavnom problemu – otvaranju novih radnih mesta, već povećanjem granice za odlazak u penziju čini da i potencijalna radna mesta ostanu zauzeta u narednom periodu.

Videli smo da se rešavanje pitanja pojave sive ekonomije sastoji, pre svega, u uređenju pravne regulative, snažnijem privrednom razvoju što podrazumeva otvaranje novih radnih mesta za nezaposlene, kao i stimulacijom otvaranja istih. Svedoci smo da pravna regulativa u Srbiji nije dobro uređena, što nam pokazuje i zastupljenost sive ekonomije u BDP-u, ali i da se na tome ne radi mnogo. Poslednjih godina, u Srbiji, i u Subotici je otpočelo poslovanje nekoliko velikih svetskih fabrika, koje su zaposlile mlade ljude, što je na „prvi pogled” veoma pozitivno. Prethodnih godina se radilo na stimulaciji otvaranja novih radnih mesta putem programa Nacionalne službe za zapošljavanje, ali su zbog nedostatka para u budžetu ovi programi ukinuti.
Kao i po drugim pitanjima, država bi trebala iskoristiti pozitivna iskustva drugih država koje su uspešno uspele izaći iz tranzicije, izbegavši visok stepen sive ekonomije, te ih primeniti u praksi.

LITERATURA:

1. Stakić, B., Barać, S., Međunarodne finansije, Beograd 2010.
2. Stakić, B., Javne finansije, Beograd 2010.
3. Stakić, B., Barać, S., Osnovi ekonomije, Subotica 2006.
4. Tamaš, R., Kriza i siva ekonomija u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2010.
5. Tomaš, R., Siva ekonomija u BiH, Banja Luka 2009.
6. Lovrinčević, Ž., Marić, Z., Mikulić, D., Maastrichtski kriteriji i uključivanje sive ekonomije – slučaj Hrvatske, Zagreb 2006.
7. Lončarević, J., Institucije javnih finansija, Beograd 1997
8. Schneider, F., The Shadow Economy in Europe - Using payment systems to combat the shadow economy, 2011. God
9. Stalno radno telo socijalno-ekonomskog saveta Republike Srbije za ekonomska pitanja, Efikasno suzbijanje sive ekonomije, Beograd 2010.
10. Vasiljev, S., Marketing principi, peto izdanje, Prometej, Novi Sad
11. Vasiljev, S., grupa autora, Marketing menadžment, drugo izdanje, Ekonomski fakultet Subotica
12. Hanić, H., Merenje tržišnog i prodajnog potencijala, M. Marketing 2001.
13. Rečnik razvoja vodič kroz znanje kao moć, Volfgang Zaks,Svetovi, Novi Sad
14. Vidanović, I., Rečnik socijalnog rada, Beograd 2006.
15. Josifidis, K., Makroekonomija principi teorije politike, Novi Sad 2004.
16. Ćamilović, S., i grupa autora, Primena novina u Zakonu o radu – I deo, NIP Obrazovni informator, Beograd, jul 2014.
17. Veselinović, P., Ekonomija, Beograd 2010.
18. Krstić, G., i grupa autora, Siva ekonomija u Srbiji: Novi nalazi i preporuke za reforme, Beograd 2013.
19. Veličković, D., Barać, S., Makroekonomija, Beograd 2009.

Publikacije:

1. Izvod iz metodologije izrad potrošačke korpe, Republički zavod za satistiku, Beograd, 31.05.2010.
2. Studija o životnom standardu, Srbija 2002-2007., Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd 2008.
3. Lična potrošnja domaćinstva, 2012.
4. Raspoloživa sredstva i lična potrošnja u II kvartalu 2014.
5. Izgradnja partnerstva za smanjenje neformalne ekonomije u Srbiji', Progetto Sviluppo CGIL Italija i i Unija poslodavaca Srbije, u saradnji sa Socijalno-ekonomskim savetom Republike Srbije i Stalnom konferencijom gradova i opština Srbije
6. Efikasno suzbijanje sive ekonomije, Socijalno ekonomski savet Republike Srbije, Beograd 2010.

Internet stranice:

1. http://www.blic.rs/
2. http://web.efzg.hr
3. http://popis2011.stat.rs/

4. http://webrzs.stat.gov.rs/
5. www.pio.rs
6. http://www.bblf.bg/uploads/files/file_378.pdf
7. http://www.bizlife.rs/vesti/70673-krstic-siva-ekonomija-se-leci-godinama
8. http://inserbia.info/today/2014/05/serbia-1-5-average-salary-for-consumer-basket/
9. http://www.tradingeconomics.com/serbia/consumer-price-index-cpi
10. http://stats.oecd.org/Index.aspx?querytype=view&queryname=221

Pregled tabela:

Tabela 1 - Stanovništvo prema polu i starosti
Tabela 2 – Zaposleni po sektorima delatnosti u Subotici
Tabela 3 – Prosečna zarada u Srbiji
Tabela 4 – prosečne zarede po sektorima
Tabela 5 - distribucija korisnika penzije po teritoriji u septembru 2014. godine
Tabela 6 - distrubucija korisnika penzije po teritoriji u septembru 2014. godini
Tabela 7 - distribucija korisnika penzije po teritoriji u septembru 2014. godini
Tabela 8 - Broj korisnika po vrsti penzije i iznos prosečnih penzija u 2014.godini
Tabela 9 - Raspoloživa sredstva i lična potrošnja u II kvartalu 2014.
Tabela 10 - Raspoloživa sredstva i lična potrošnja u Republici Srbiji po godinama
Tabela 11 – Komparacija cena artikala iz potrošačke korpe na sivom i legalnom tržištu
Tabela 12 - Kretanje kupovne moći stanovništva u Republici Srbiji
Tabela 13 - Lična potrošnja domaćinstva, 2012.
Tabela 14 - Lična potrošnja domaćinstva, 2012.

Pregled slika:

Slika 1: Raspoloživa sredstva i lična potrošnja u II kvartalu 2014.
Slika 2: Troškovi zarade zaposlenih
Slika 3: Struktura učesnika u anketi

Prilog:

I Anketa

1) Broj članova domaćinstva: _____

2) Visina prihoda koje ostvaruje domaćinstvo:

a. Do 30.000,00
b. Od 30.000,00 do 50.000,00
c. Od 51.000,00 do 60.000,00
d. Od 61.000,00 do 70.000,00
e. Oko 80.000,00
f. Oko 90.000,00
g. Oko 100.000,00
h. Iznad 100.000,00

3) Za komunalije moje domaćinstvo mesečno izdvoji (pisati okvirno)
a. Za struju _____
b. Za vodu _____
c. Za odnošenje smeća _____
d. Za telefon _____
e. Za mobilni telefon _____
f. Za korišćenje interneta _____
g. Za pretplatu na kablovsku _____
h. Drugi troškovi, (koji): _____

4) Moje domaćinstvo najviše novca potroši na:
a. Hranu, _____ (okvirno upisati iznos)
b. Komunalije, _____ (okvirno upisati iznos)
c. _____

5) Sveže namirnice, voće i povrće, kupujem
a. Isključivo na pijaci
b. Isključivo u prodavnici
c. I u prodavnici i na pijaci

6) Pri kupovini namirnica preferiram:
a. Proizvode proizvedene u Srbiji
b. Proizvode iz uvoza
c. Proizvode koji su jeftiniji – cena mi je veoma bitna
d. _____

7) Pri kupovini proizvoda za ličnu i kućnu higijenu preferiram:

a. Domaće proizvode
b. Proizvode iz uvoza
c. Jeftinije proizvode – najviše pažnje obraćam na cenu